A
M. [redacted]
TUDOMÁNYEGYETEM
KÖNYVTÁRA
SZEGED

5586

FIGYELMEZTETÉS.

Amennyiben a cselekmény súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik, kihágást követ el és egy hónapig terjedhető elzárással büntetendő, aki közgyüjteményben őrzött kéziratot, könyvet vagy más tárgyat eltulajdonítás szándéka nélkül, de a kikölcsönzés tekintetében meghatározott szabályok megszegésével elvisz vagy a szabályszerűen kikölcsönzött kéziratot, könyvet vagy más tárgyat a kikölcsönzésre megszabott határidő letelte után felhívás ellenére sem szolgáltatja vissza. (1929:XI. t.-c. 46. §.)

Napoleon visszajövetele Elba szigetéről.

A'

FRANCZIA LÁZADÁS

és

következményei.

III 9
9.

TÖRTÉNETE

a' huszonhárom évi viaskodásnak Franczia-ország' kényurasága ellen,

összekötve

NAPOLEON' ÉLETIRÁSÁVAL

és

A' REICHSTADTI HERCZEG'

BIOGRAPHIAI VÁZLATÁVAL,

valamint

nevezetes személyekröli magyarázó észrevételekkel, és történetirási emlékezetességekről.

Leghitelesebb források után kidolgozta

Schimmer Károly Auguszt,

németből magyarra fordította

Sz.... J.

Győri Olvasó Társaság

Kassán,

Hagen Károly' sajátja.

1839.

5586

ELŐSZÓ.

A' franczia lázadásról, Napoleonról és koráról irt, itt-ott jó és jeles munkáknak hiával ugyan nem vagyunk, 's e' tekintetben természetesen nincs mit újat mondani, sem a' kortársak' emlékezetében elevenen élő ezen nagy és fontos időszakot érdekesebb oldalról eléadni nem lehet, mint az eddig megtörtént.

De hogy én még is bátorkodtam, sőt több mély belátásu férfiakkal, kiknek tanácsával élni szerencsém volt, czél- és korszerünek találtam ezen tárgyat újra kidolgozni, az, indító okaim felhozását szükségessé teszi.

Ugyan is a' már meglevő, ama zenebonás időről készült historiai munkák nagyobb részben vagy olly rövid eléadással birnak, vagy olly számos kötetekből állanak, hogy azok ugyan, részint, amaz időre nézve kútforrásoknak tekinthető tárgyakat szolgáltatnak, és becses könyvtári munkáknak tekintethetnek; de az olvasó közönség' azon részére nézve, kik ama nagy világ történetekben kevesbé

jártasok, egy hosszas, untató, sőt egy átaljában nem is érdekes, — valamint a' társaság' közép osztályának, igen drága olvasmányt (Lectura) képeznek.

Egy további, és pedig nem tagadható szemrehányást alig kerülhetik el a' lázadásról és Napoleonról eddig irt munkák; azt t. i., hogy azok ez vagy amaz elvre nézve részrehajlók, mi majd elkerülhetlen hibája azon történetek' eléadásának; mellyek a' szerzők' szemeikhez igen közel állanak, sőt mellyeket nagyobb részben önmaguk és pedig korántsem saját indulatjok nélkül éltek át. Olvassuk csak Girtanner', Lacratelle, Flassan', Bourienne, Saalfeld' és mások', sőt a' lelkes Ségur grófnak, egyéb tekintetben jeles munkáikat, valamint a' két ellenkező mellette és ellene irt munkáit Las Cases és Walter Scott uraknak, nem emlitvén a' számtalan pártszellemü memoristákat.

Így tehát azon feladat, mellyet magamnak a' jelen munkácskára nézve kitűztem, önmagától világos; én t. i. a' középrendbeli müveltebb olvasóknak, kik azon nagy világtörténetek iránt érdekkel viseltetnek a' nélkül, hogy átalok valamelly egy oldalu véleményhez engednék magukat csábítatni, egy, mérsékelt

kötetbe foglalt, nem hoszadalmas, de nem is szerfölött rövid, hiteles forrásokból merített, egyszer'smind pedig részrehajlatlan munkácska által a' Francziaország' nagy felforgatásának eredete, folyamatja és vége' átnézésével kivántam kedveskedni, melly átnézés a' kor' szellemét ugyan felfogja és eléadja, de azért azt se meg ne sértse, se magát átala meg ne vakítassa.

Egyszer'smind szándékom is volt, a' korzikai hős' részletes életirását azon idő' történetébe fonni, valamint a' legjelesebb és a' mozgalmakban egy vagy más módon résztvevő személyeknek legfontosabb biographiai időpontjaikat felhozni, melly utolsóra nézve nekem a' mellékelt históriai jegyzetek legillőbb helynek látszottak, 's ezekbe én a' történetekről, lett dolgokról 's a' t., egyéb szükséges vizsgálatokat is fölvettem, mivel azok a' könyvben csak az összefüggést zavarták volna meg, vagy az időbeli történetek' folyamának eléadását tartoztatták volna fel.

Hogy a' Napoleon' történetét tökéletesen befejezni lehessen, czélszerünek láttam végre, ahoz a' Toldalékban fiának, a' korán elhunyt Reichstadti herczegnek rövid, de legjobb forrásokból merített biographiai vázlatát kapcsolni.

Ez röviden a' könyv' terve és szándékom, mellyel azt irtam; elfogadásából itélendem meg, vallyon az igazat eltaláltam, 's elegendő erővel vittem é ki? Komoly akarat és szorgalom, valamint a' szükséges anyagok nem hiányzottak nálam, 's így ajánlom e' könyvet a' tisztelt olvasó közönség' jó akaratjába, kérvén azt, tekintsen inkább jó szándékomra, mint irói gyöngeségemre.

Alapos útba igazításokat szivesen fogadok-el és követni fogom azokat; becsmérléseket, alacson szőrszál-hasogatásokat figyelemre sem méltatok, sem azok miatt tollharczra nem kelek; mert nincs könnyebb, mint valamelly Munkából egyes szavakat, vagy sorokat kivonni és azokkal gáncsoskodni, vagy a' legjobb szándékot is balra magyarázni; kivált ha az iró, ez vagy amaz párthoz nem tartozik.

A'

FRANCZIA LÁZADÁS

és

következményei.

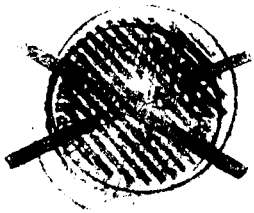

ELSŐ SZAKASZ.

A' franczia lázadás.

Időszak 1789—1795.

Első czikkely.

A' franczia lázadás' okai és eredete.

A' tizennyolczadik század' vége felé az egész europai szárazföldre nézve egy háborgástele 's az egész politikai életet megrázkódtató 's megváltoztató világidőpont fejledezett ki. Alig szüntek meg a' hosszú, véres küzdések után azon viharok, mellyek azt keletről fenyegették, és alig vetettek örökre korlátot a' diadalmas keresztyén fegyverek Mahomet' követői' hatalmasan haladó, mindent meghódító kegyetlenségének, midőn egyszerre, épeu azon mód átal, mellyet tulajdonkép a' tartós nyugalmas idő' megalapitására jóggal szükségesnek hittek, t. i. a' növekedő müveltség, és az igaz, túl rohanó fölvilágositási kor átal, nyugatról még hevesebb és vészesebb viharok rendítették meg Europának politikus súlyegyenét nem csak legiszonyatosabban, hanem alapjaiban is feldulással fenyegették. Egy, teljes huszonhárom esztendeig tartó, milliónyi emberéletet és felszámlálhatlan összeségeket elnyelő viaskodás hozattatott az átal elé, csak hogy ezen borzalommal teljes időpont' főhatásai erőtlenekké és foganatlanokká tétethessenek; noha azokat

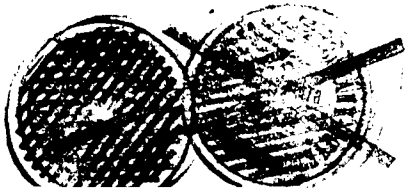

egészen szétdulni és megsemmíteni a' legnagyobb erőködéseknek sem sikerülhete, és Europának nyugati politikus egét még mai napon is befödő fellegek bizonyságai azon világrendítő viharoknak. Mennyire lehetnek a' franczia zendülés' veszedelmes esetének okai az azt megelőző, minden fennállót, mintegy, jót vagy rosszat, felforgató fölvilágositási időpont, és ugyanezen fölvilágositás' legbuzgóbb apostolainak irásaik, kik közt mint vezéreket csak Voltaire és Rousseau neveiket kell említenem, nem ide tartozik, noha a' lettdolgot tagadni nem lehet; annakokáért mi ezen sárkányfogak' új vetésének politikuskincstári emelcsőivel és csiráival fogunk foglalatoskodni. Azokat legközelebb a' Francziaország' történetirásában majd egy századdal korábban kell keresnünk. A' XIV. Lajos' uralkodása, kinek a' hizelgő kortársai által igen is bőkezüleg ráruházott „Nagy" (le grand monarque) melléknevet csak föltételesen 's bizonyos tekintetben engedjük meg, Francziaországot ugyan politikus tekintetben olly magasságra, fontosságra és túlsúlyra emelte fel az europai száraz földön, hogy azt ezen idő olta egy nagy birodalomnak lehetett tekinteni; de a' IV. Henrik által kibocsátott nantesi rendelmény' (Edictum) megszüntetése, melly által a' protestánsoknak szabad vallásgyakorlás engedtetett, 's melly a' franczia protestánsok közt hét nagy kiköltözést (1666-tól egészen 1744-ig) támasztott, 's azátal százezernyi szorgalmas polgárok' és véghetetlen gazdagságok' veszteségét okozta, továbbá a' hasztalan és czéltalan, pénzpazérló idegen ügyekbeni avatkozás; de mindenek előtt a' spanyol öröködési háború (1701—1713), noha annak Lajos'

szándekra nézve sikeres következménye volt, mert háza egyik ágának a' spanyol királyszéket megszerezte, mind e' körülmények semmivé tették Franczia-ország' jólétét 's azáltal nagyságát. Midőn XIV. Lajos meghólt (1715), az adósság' terhe már nem kevesebbet mint 4500 millió livre összeget tett. *) — XV. Lajos, ennek kisunokája, és a' Fenelon által neveltetett Bourgogne herczeg' fia, lépett most 5 éves korában a' franczia uralkodó székre. Uralkodása alatt a' nép részint minden nemű saját tékozlása, részint képtelen vállalatok és olly emberekbeni bizakodása átal, kik kötelességeikkel irtóztató játékot űztek, nyomasztó adókkal terheltetett, és az adósságok adósságokra halmoztattak. Ezen király' idejében a' közjövedelem, a' hadi fenyíték és az erkölcs' hanyatlása is a' romlásnak legfőbb fokát érte el Franczia-országban, és ezen birodalom már óriási léptekkel sietett a' veszedelembe. XV. Lajos a' nélkül, hogy kortársai tiszteletét valami módon megnyerni tudná, meghólt 1774-ben. Unokája és utódja XVI. Lajos alatt, tagadhatlanul némelly jó történt; valóban a' legélesebb elméjü német történetirók' egyike (Müller János) itéletét ezen szerencsétlen fejdelem felől igaznak fogadhatjuk el, hogy t. i. nem könnyen lépett őszintébb és jótékonyabb gondolkozásmóddal egy király is a' trónra, mint XVI. Lajos, de a' veszedelem már mély gyökereket vert Franczia-országban, és a' nagy megzavarás' rendbehozatalára ha nem jobb, de bizonyosan erősebb kézre lett volna

*) Livre. A' lázadás előtt folyamatban volt ezüst pénz, mellynek helyébe a' most is forgásban levő Franc jött. Egy livre körülbelől 23 krajczárt tehetett p. p.

szükség, mint millyen ezen gyönge szívü királyé volt, ki valóban, mint Schiller VII. Károlyról mondja, egy csendes nép' boldogitására látszott rendelve lenni, de egy vadul fölzendültet megfékezni tehetetlen volt. Minden, a' mit a' legjobb és okosabb ministerek, p. o. Maurepas, Vergennes, Turgot és Necker tettek, csak halogatási szerek voltak a' mélyen gyökerezett rosz ellen. Még jobban siettette Francziaország' tulajdon végveszélyét az éjszakamerikaiaknak Angolyország elleni szabadságküzdésében hamarkodó és gondolatlan részvéte által (1778 — 1783). Necker a' financzministeri veszélyes hivatalról nem sokára lemonda; utódja, Calonne, iparkodott ugyan egy ideig a' kincstár' zavart állapotját beleplezni a' nelkül, hogy annak elszélesztésére hathatós eszközöket találhatott volna. Böjtelő' hava 22-dikén 1787 az ország' legelőkelőbb rendei (Notables) Versaillesbe gyüjtettek össze, hogy itt a' pénzügyi tárgyakkal foglalatoskodjanak, de jól ismervén már a' nép' hangulatát, a' minister' azon inditványát, hogy egy föld- és bélyegadó hozattassék be, el nem fogadták, mire Calonne is elbucsúzott hivatalától, és Brienne lett utódja. Az ő financziális operatioi szinte szerencsétlen következményt mutattak. Mert hogy a' 140 millió livres-re rugó évi hiányt födözhesse, nagy megtakargatásokat, új adókat és kölcsönözéseseket javallott, de a' parlament mind ezen rendszabásoknak a' legállhatatosabban ellenszegült. Nem sokára a' kórmány meg is mutatta gyöngeségét azátal, hogy a' parlamentet hirtelen visszahitta rövid számüzés után Troyes-ből. Egy 450 milió livres-nyi új kölcsönözés' javallata hevességgel vissza útasíttatott, miátal a' király olly nagy szorult-

ságban látta magát, hogy a' kormány' tekintetét egy hirteleni erőszakos csíny átal próbálta megmenteni; valamennyi parlamentek' eltörlését t. i., és egy csupán az ő akaratjától függendő törvényszék' — cour pléniér — felállitását parancsolván. E' lépés azonban közönséges elégületlenséget és világos roszalást szült, melly magát már olly nyilván bátorkodott kijelenteni, hogy a' rennes-i nemesség mindent, ki ezen törvényszéknél hivatalt vállalni fogna, becstelennek nyilatkoztatott, mivel azátal az egész ország' alkotmánya megsértve lenne. Most a' ministerelnök kényszeritve látta magát ismét visszatérni és a' nép szavának engedni; annakokáért közönséges országgyülést kivánt; addig pedig minden fizetések részint kiméltessenek meg, részint egy egész évre halasztassanak el. Mindazátal egyszer'smind Brienne is lemondott és Necker, kinek személyes hitelére épitette a' király minden reményét, ismét visszahivattatott. Első rendszabályai voltak, hogy a' fizetések' felfüggesztését visszahúzná, a' királyt a' régi parlamentek' visszahelyhezésére birná, és sz. András' hava 5-dikén 1788 a' notables-eket ismét összegyüjtötte, hogy az ország' rendeinek szerkezetéről végezzenek. Ezen tanácskozások' folyamatja alatt a' polgárrend (később a' lázadás' folytában olly hiressé lett és olly gyakran szóba jött tiers-état) azt kivánta, hogy neki is mind a' két kiváltságos renddel, a' nemességgel t. i. és papsággal, hasonló jógai legyenek. Most a' parlament az adónak minden rendekre egyforma elosztásáról, a' sajtószabadságról és a' titkos fogparancsok' — lettres de cachets — (1) eltörlesztéséről tett inditványt, mialatt egyszer'smind a' főrendek — pairs — és a'

nemesség minden eddigi előjógaikról lemondottak, 's önként minden birtokaikat adó alá tartozóknak nyilatkoztatták. Erre, legelőször 175 évtől fogva, az ország' rendei az 1789-diki év' pünkösd' hava első napjára ismét egybegyülni rendeltettek. Egész Franczia ország heves gerjedésben volt a' követek' választásánál, és Párisban már népbarátokról és népellenségekről nyilván beszéltek. Pünkösd' hava 5-dikén az országgyülést egy trónbeszéddel maga a' király nyitotta meg; a' szóviták hevesek voltak; végre a' harmadik rend, Syeyes világi pap' (2) tanácslatára, nemzeti gyülés nevet vett fel magára, és mind a' nemesség' mind a' papság' egy része egyesült vele. A' király ugyan egy rendkivüli ülésben megsemmítette a' harmadik rend' határozatait, azonban a' dolgok' új rendének két leghatalmasabb emelcsője, Syeyes és Mirabeau (3), fáradozásai nyilt ellenállásra birták a' polgárrendet, mellyhez sz. Iván' hava' 24-dikén a' papság' többsége és 27-dikén a' nemesség' kisebb száma is csatlakozott, 's ezen pillantattól fogva a' lázadás, sőt a' királyszék' bukása is megmenthetlenül el volt határozva.

Második czikkely.

A' nemzeti gyülés. — Kibujdosás. — A' király és családja' futása és elfogatása.

A' most már tökéletesen megalapított nemzeti gyülés a' harmadik rendnek 600, a' nemességnek 300, valamint a' papságnak is 300 követjéből állott. Tanácskozásaik alatt, hol a' nem kiváltságosak a' kivált-

ságokkal birók ellen, az elnyomattatott népjógok a' nemesség' és papság' előjógai ellen harczoltak, fejlődött ki lassankint először a' trón elleni nyilt ellenszegülés. Sz. Iván hava' 10-dikén 1789 arra esküdtek meg ezen képviselők, hogy addig el nem oszolandnak, mig az alkotmány tökéletesen el nem készíttetik. Ugyan ezen hó' 27kén a' szorongattatott király, kinek személyes bátorsága is már vészben forgott, maga kénytelenittetett a' nemesség' és papság' még hátralévő részének megparancsolni, hogy ő is a' harmadik rendhez csatlakozzék. A' mindig komolyabb színt öltő veszedelem' legfőbb zürzavarjában mindazátal kevéssel aztán parancsolatot adott, hogy Broglie tábornagy alatt Párisba és vidékére egy 20,000 emberből álló hadsereg húzódjék össze, egyszer'smind Neckernek is teljes elbocsáttatását rendelvén, mi átal a' kedélyek nagy mértékben fölindíttattak. Elterjedvén Párisban sz. Jakab hava' 12-dikén ezen hírek, rögtön megkondultak a' vészharangok, és egy közönséges nép-fölfegyverzés és fölkelés ütött ki, Filep Jó'sef, orleáni herczeg átal fölbizgatva, ki hő népbarát' álorczája és az egalité név' fölvétele alatt, a' legfőbb hatalmat iparkodott magához ragadni. Camille-Desmoulins, egy fiatal ügyész, tűzte fel első kalapjára a' háromszínü kokárdát, mint a' népszövetség' jelét, melly példa nem sokára közönségesen utánoztatott. Az elpártolásnak első példáját magok a' királyi testőrök adták. Csoportonkint odahagyták zászlóikat 's az úgy nevezett hazafiakhoz szegődtek. Párisnak választottbiztosai állandó városi hatóságnak hirdették ki magukat, miátal a' lázadó mozgalmak' urává és mesterévé lettek, 's azonnal a' nemzeti őrsereg' szerkeztését ren-

delék, mellynek felállitását a' király megtiltotta volt, egy olly erőnek, melly több mint 50,000 fölfegyverzett emberből állott, és pedig Lafayette marquis, az éjszakamerikai szabadság-küzdés' hősének vezérlete alatt. Most Necker a' nemzeti gyülés által, és kényszerítve, a' király által is visszahívattaték és az udvari párt, melly az említett erőszakos csínyt eszközlötte volt, elbocsáttaték. Ezen párt' legnevezetesebb tagjai, köztök Artois gróf, a' király' második öccse (később X. Károly), elhagyák ezen rendetlenségek közt a' megzavart országot és a' legnagyobb veszélyben forgó királyt, mi által a' később olly sűrün történt kivándorlások kezdődtek el. Az elkeseredett nép által sz. Jakab' hava 14-dikén a' Bastille (4) nevű országos fogház ostrommal vétetett be és földig leromboltatott, kormányzója megöletett, a' benne talált kevés foglyok pedig Páris utczáin fel 's alá diadalban vezettettek. Ugyan e' hó' 17-dikén a' király, ki eddig aggodalmas várakozással Versailes-ben mulatott, arra határozá magát, hogy Párisba megy. Hat irtózatos óráig tartott ezen menetele. Egy vadon fölingerült sokaság, puskákkal, kópjákkal, buzogányokkal, ganajvillákkal és minden nemü gyilkos szerszámokkal fölfegyverezve, fogta körül kocsiját, egyre orditozván: „éljen a' nemzet!" Menet' elején a' Bastille és Kórkatonaház' ostromakor elfoglalt ágyúk vonattattak. A' Bastille szétszaggatott zászlója ide 's tova lóbáztatott a' király előtt. A' hűtelen testőrök kocsija körül tolongtak, de tábornagyainak egyike sem osztozott a' szegény királlyal ezen szörnyedelmes pillanatban. Bailly (5), Páris városának birája, a' sorompóknál mintegy csúfságból a' város' kulcsait adta neki át, kevéssel pedig aztán,

a' városház' lépcsőinél a' nemzeti kokárdát. Átlátván a' király, hogy ezen megkínálás rá nézve parancsolat légyen, kalapjára tűzte fel azt, és a' zendülés' ezen jelével jelent meg az ablakban a' nép előtt, melly azon szilaj örömzajt ütött, és kocsiját 's lovait egészen befödte kokárdákkal. Kevéssel a' lázadás' ezen kényszerített és iszonyú jóváhagyása után a' király erejéből egészen kifogyasztva ismét visszatért Versaillesbe elcsüggedt családja' körébe. Kisasszony hava' 4, és 8-dikán éjeli ülésekben az egész hübér-rendszer, minden papi tizedek és kiváltságok az egész országban eltöröltettek. Az alatt, midőn a' szenvedélyek' ezen zenebonájában „az ember' jógai" ünnepélyesen kihirdettettek, az elkezdett kiköltözések naponkint szaporodtak, de az erőszakoskodások is. Párisban a' kenyérszűke forrongást okozott, mellyet a' versailles-i operaházban adatott ünneptornak híre dühösségig emelt az udvar és királynő (6) ellen. Egy a' nép' seprejéből, hal-áruló asszonyokból és kofákból álló csoport Mindszent hava' 5-dikén Párisból Versaillesbe ment, és a' királyt családostól a' fővárosba visszatérni, és fejedelmi lakját a' Tuileriák' palotájába áttenni kényszerítették. Tizenhatodikán a' nemzeti gyülés egy törvényszeres szabad alkotmányt hirdettetett ki az ország' számára. Francziaországnak 83 megyére (Departament) való felosztása, valamennyi papi jószágoknak, mellyek 3000 millióra becsültettek, elfoglalása, az eddigi czímnek: Francziaország' és Navarra királya, franczíák' királyává — Roi des Français — való elváltoztatása, a' pártoknak szövetkezetekké (Club) való alakulása, mellyek közt aztán a' Jakubinus clubé (7) leghatalmasabb és legnagyobb befolyása lett, a' ki-

rály' részéről az új alkotmány' elfogadása 's a' t. voltak a' minden viszonyok' ezen iszonyú felforgatásának első actusában a' főrészek. Második actus a' nemzeti gyülés' azon rendelésével kezdődött, hogy a' királyuak Páristól 20 órányi messzeségnél tovább eltávozni soha se legyen szabad, és azon esetben, ha az országot elhagyná 's nemzeti gyülés' meghívására viszza nem térendene, trónját elveszítse. Sz. György hava' 19-dikén a' király családjával együtt sz. Cloudba akart útazni, a' húsvétiJ ünnepeket ott töltendő. De a' nép ellenszegült, mi mellett a' királynőt, valamint Erzsébet herczegnőt, a' király' nőtestvéret szidalmakkal illette. Ezen népzendülés' megfékezésében a' polgárkatonaság minden engedelmességet megtagadott, és a' király kénytelen volt a' Tuileriákba visszamenni. Most már, nem látván maga előtt semmi további reménységet, minden szabad lépésektől megfosztva, elhatározá magát végre XVI. Lajos, leghívebb párt hívei' tanácsára, hogy az országból titkon elköltözzék. Ennek következésében sz. Iván hava' 21-dikén 1791 nőjével, Erzsébet nőtestvérével, a' koronaörökössel (Dauphin) és a' mostani Angouleme királyi herczegnővel elhagyá a' Tuileriák' palotáját. Ugyanazon éjel legidősb testvér öccse is, a' Provencei gróf (aztán XVIII. Lajos) kisurrant titkon Párisból, és szerencsésen Német-alföldre menekvült. Azonban a' királyra már sz. Menehoud-ban Drouet postamester, egy heves Jakobinus, ráismert, mire az feltartóztattatott, 's a' nép' mocskolódásai közt Párisba visszavezettetett. Alig volt képes az által a' felbosszantott népet legalább látszólag ismét megengesztelni, hogy az 1791-diki év' sz. Mihály havi új alkotmányra a' nem-

zeti gyülésben megesküdt, melly őt a' szárazföldi és tengeri hadierő' fejévé nyilatkoztatta, és hozzá kormánysegédül 6 ministert adott.

Harmadik Czikkely.

Kezdete a' lázadási háborúnak. A' királyság' eltörlése. Rémidő.

Azalatt a' kibujdosók' száma nőttön nőtt. Köztök voltak, mint már említém, a' királynak fitestvérei, a' Condé herczeg fiaival és unokáival, valamint Bourbon és Enghien herczegek is. Koblencz és Worms városokban volt seregeik' gyűlhelye, és több németországi fejedelemtől is kaptak segélyt. Második Leopold császár, nyugtalanítva azon vész által, melly mind sógorát XVI. Lajost és ennek házát közvetlen, mind az egész europai szárazföldet a' Jakubinusok által veszedelmes elveiknek buzogva folytatott elterjesztése fenyegette, 's melly elvek már Német-alföldön is gyökeret vertek, sz. Jakab' havának 6-dikán 1791-ben egy az europai fő hatalmasságokhoz intézett körlevelet írt alá, hogy velek a' franczia király' és a' franczia ügyek' dolgában közös rendszabásokra nézve egyesüljön, melly első nyilvános lépést nem sokára Austria és Poroszország közti pillnitzi szerződés követte, mellyben átaljában olly módokban egyeztek meg, mellyek által a' franczia trón' jógait a' nemzet' javával összekötni lehetne. Bécs és Páris közt az irásbeli alkudozások komoly szint kezdettek ölteni és mindkét részről hadi készületekre vezettek, annyival inkább, mivel a' nemzeti gyűlés Francziaor-

szág' belső figyelbe minden idegen avatkozást visszaútasított. Az austriai hadierő Német-alföldön és Breiszgau' vidékén gyülekezni kezdett, Spanyolország és Sardinia is hadseregeket húztak össze véghatáraikon. A' politikus feszülés Franczia- és Németország közt épen a' legfőbb fokra hágott, midőn Leopold császár meghalálozott. II. Ferencz császár az atyja által ápolt elvekhez hív maradt, 's most már elkezdődött azon örökre nevezetes világküzdés, melly rövid félbeszakasztásokban, teljes 23 esztendeig tartott, 's mellynek következményjei Europának egész politikai alapját megváltoztatták. Azonban Oroszország is hozzá állott a' Francziaország elleni szövetséghez, noha eleinte csak közvetőleg munkált együtt. A' csatatér Német-alföldön nyittatott meg, eleinte változó szerencsével harczoltak az ellenséges felek, várakért viaskodva, semmi elhatározó csapást véghez nem vittek. Ezen háború alatt Párisban a' Jakubinusok' felekezete majd magához ragadta az uralkodó hatalmat, mert a' nemzeti gyülés legnagyobb részben ő általok igazgattatott. Nyilván kimondott elve a' trón felforgatása volt. A' kiütött háború nagy mértékben fölhevítette az indulatokat, és a' szövetséges seregek' fővezérének, Károly Ferdinand braunschweigi herczegnek, fenyegető nyilatkozványa, még nagyobb haragra lobbantotta azokat, annyival inkább, mivel az austriai-porosz hadsereg Francziaország' határain átlépvén, Champagne tartományába elényomult. Kisasszony hava' 10-dikén 1792-ben Tuileriákra rohant a' fölingerlett pórnép, a' kastélyt ostrommal bevette, minden kigondolható borzalmas tetteket elkövetett, és a' hív schweizi testőröket agyonverte; ma-

ga a' király családjával együtt csak nagy nehezen menekvült meg ezen vérszomjas csoportok' dühétől. Miután a' schweizi testőrök elhullottak, az alnép kor', nem' és állapot' külömbsége nélkül mindent halomra öldösött a' Tuileriák' palotájában. Asszonyok és gyermekek vakbuzgó dühhel konczoltak, mindenütt égő gerendákra és füstölgő romokra, meztelen és vadul megcsonkított holttestekre lépett az ember. Nem lévén már semmi gyilkolni való, az épületben, padlásától egészen a' pinczékig minden felprédáltatott. Azalatt a' királyi család a' gyülésteremnek egy keskeny szobájában tellyes tizenhat borzasztó órát töltött el a' nélkül, hogy ezen idő alatt, egy kevés gyümölcsön és az epesztő szomjuság ellen málnaeczetnél egyebet vett volna magához. Még következő napokon sem volt vége a' mészárlásnak és rablásnak. A' királyok' képszobraik lerontattak és minden, mi a' Bourbonokra és monarchiára emlékeztethetett volna, elpusztíttatott. Kisasszony hava' 13-dikán a' király családostól, szoros őrizet' alatt, mint fogoly a' Temple nevű fogház' tornyába vitetett. A' milly borzasztónak mutatta is magát az utálság' e' napjaiban a' népdüh, sokkal nagyobb fokra lépett az még, midőn nem sokára aztán a' porosz seregek mélyebben nyomultak be Francziaországba, és Lafayette a' nemzetiőrsereg' vezérségéről lemondott; mert most az a' hír szárnyalt, hogy a' szabadság' legveszedelmesebb ellenségei magában a' fővárosban tartózkodnának. Sz. Mihály hava' 2-dikán emberalakban egy csoport tigris több ezer foglyot öldöklött meg Párisban, mire Rheims és más városokban is hasonló rémítő jelenetek következtek, mellyeknek „septembrizálás“ nevet adtak. Ugyan

e' hó' 4-dikén a' nemzeti gyülés' azon esküjének, hogy ő minden királyokat és minden királyi hatalmat gyűlöl, és soha meg nem engedendi, hogy valaha valamelly idegen szabjon törvényeket a' francziák' eleibe, az lett legközelebbi következménye, hogy a' nemzeti gyülés helyett felállíttatott nemzeti-országgyülés (Convent) Kisasszony hava' 21-dikén azon végzéssel kezdette meg ülését, hogy a' királyság eltörülve és Francziaország egyetlen és megoszthatlan köztársaság (Respublica) légyen. Erre egy új köztársasági Kalendáriom hozatott be (8), Monsieur és Madame nevezetek helyett citoyen és citoyenne (polgár és polgárnő) jöttek divatba, mellyek még a' czímek mellé is ragasztattak, p. o. gènèral citoyen (polgártábornok). Egész Páris a' legvadabb törvénytelenség' zűrévé (chaos) változott, sőt még maga a' majd egészen Jakubinusokból álló Convent is két egymástól megengesztelhetetlenül eltávozó pártra szakadt, u. m. a' hegypártra (a' rémférfiakéra, septembrizálókéra), főnökeik voltak Robespierre (9), és a' vérszomjas Marat (10), — és a' Girondepártra (mérsékelt republikánusokéra), hol Petion (11) és Brissot voltak a' kolomposok.

Negyedik czikkely.

A' republikánusoknak győzedelmeik. — Királygyilkosság. — Megbukása a' rémkormánynak.

Az új köztársaság' születése győzedelmi hírek által ünnepeltetett. Custine tábornok Mainz várost

elfoglalta, és a' Walmy mellett történt ütközet után kikellett az ellenségnek takarodni Francziaországból. Jemappes melletti győzedelem Német-alföldre nyitott útat a' francziáknak, hol elveik hajlandó párthívekre találtak. Most már a' nemzeti convent minden népeken, kik maguknak a' szabadságot kivívni akarnák, segíteni készznek nyilatkozott. Egyszer'smind halálos büntetést mondott ki minden kibujdosottakra, és már karácson hava' 3-dikán 1792 következett azon istentelen végzés, hogy XVI. Lajos a' convent sorompói' eleibe hozattassék és általa megítéltessék. A' szerencsétlen fejedelem' védelmére igen kevesen ajánlkoztak, őnként, kik közt majd csak az ő néhai ministere Malesherbes érdemel említést. Az alatt a' convent részeg és megvesztegetett pórnép által volt körülvéve, ki dühös hévvel kiabálta, hogy a' királyi családot meggyilkolja, ha Lajos feloldoztatnék. A' király méltósággal és nyugalommal felelt az ellene gördített képtelen és gonosz vádakra, de megbuktatása az orgyilkos clubban megmásolhatlanul volt elhatározva, és boldogasszony hava' 17-dikén 1793 átalában csak 5 voks többséggel halálra itéltetett, ezen itélet már másnap nyaktiló (guilotine) által végre is hajtatott. A' nélkül hogy e' véres balsorsu időpont' további iszonyainál maradnék, mivel azok azon időkor' gyalázatjára a' történet' év könyveiben kitörülhetlenül feljegyezve vannak, csak azt akarom még elébozni, hogy a' király' halála után a' rémpárt teljes erősbséget nyert a' mérsékelt fölött. Egy lázadási itélőszék alakítatott, és a' rémférfiak Robespierre, Marat, Danton (12) nyaktiló által uralkodtak a' nemzeten. Mária Antonia, Francziaország' királynője, férje' halálával múlt ki

mindszent hava' 16-dikán 1793, öt' követte a' jámbor Erzsébet királyi herczegnő, és maga Orleans herczeg is áldozatul esett el uralkodásra vágyó czéljainak és kétértelmü magaviseletének. A' koronaörökös (ki atyja' halála után a' kivándorlottak által XVII. Lajosnak neveztetett) még az 1793-dik esztendő' folytában a' Templefogházban meghalt, és csak Mária Therézia, XVI. Lajos' egyetlen leánya, utóbb Angouleme herczegnő, cseréltetett ki néhány franczia követért és előbb Bécsbe ment. XVII. Lajos' halála után a' Provence-i gróf azonnal XVIII. Lajos czímet vette fel magára, noha azzal csak 20 esztendő' leforgása után élhetett valósággal. A' párisi rémuralkodás' további lépései épen olly erőszakosok mint iszonyúk voltak. Párisban valamennyi templom bezáratott, az egyházi készületek nemzeti tulajdonnak hirdettettek, és a' hajdani székes egyházban (Notre-Dame) szent András hava' 30-dikán 1793 a' legesztelenebb és botránkoztatóbb módon az ész' ünnepét tartották. Kilencz egész hónapig tartott a' rémrendszer, melly idő alatt patakkal folyt a' vér. Mind ezen esztelen dühöngés mellett bent az országban, még is csudálatra méltó marad azon lángész és a' dolgok' következetes folyamatja, melly a' fél Europávali hadakozásban (mert Portugalia, Nápoly, Toscana és a' pápa is a' Franczia ország elleni szövetséghez állottak) a' győzedelmet lassankint mindig fényesebbeu, mindig szakadatlanabbul csatolta a' lázadás' zászlóihoz. A' convent által rendelt tömegbeni fölkelés hihetetlen hatást szült. A' fegyver alá szánt első négy osztály maga már 886,000 embert tett, kiknek fölfegyverezése véghetetlen erőködésbe került; a' republikánusoknak ismételt győzedel-

meik a' Rhénuson nyomták át az austriaiakat, a' poroszokat pedig Oppenheim és Mainz vidékébe tolták viszsza. Párisban azalatt a' dolgok' helyzete megváltozott. Marat, a' szörny, Corday Charlotte hősszívű leány' gyilokja alatt elesett, ki hőstettéért ugyan nyaktilóval vezekelt (gebűßt), de a' rémférfiak' cselekedeteiknek mértéke is megtelt, egész Francziaország az uralkodási rendszer' megváltoztatása után fohászkodott. Rövid és véres viaskodás után végre csakugyan győzött a' Girondisták' pártja a' hegyi párton; Robespierre és az ő legjelesebb czinkosai sz. Jakab hava' 27-dikén 1794 ugyanazon nép' átkai közt, melly kevéssel azelőtt istenelte őket, nyaktiló alatt adták ki fekete lelküket, 's egy mérsékelt rendszer foglalta az iszonyú rémuralkodás' (Terrorismus) helyét. A' lázadási törvényszék más alakot nyert, a' nemzeti convent nem ismert el többé semmi néptársulatokat, és minden isteni tiszteleteknek szabad gyakorlását parancsolta. Azonban még is nem kevés küzdésbe került a' mérséklés' szelleme ellen minden oldalról feltámadó jakobinismus' megfékezése, melly sohasem jutott többé korábbi rettentő önuralkodásának teljes erejéhez.

MÁSODIK SZAKASZ.

Bonaparte Napoleon.

Időszak 1795—1800.

Első czikkely.

Napoleon' föllépése. — Háború Olasz- és Németországban. — Béke Campo-Formioban.

Ezen időpont' kezdetét Bonaparte Napoleon' első föllépése jeleli meg. Bonaparte Korzika szigeten Ajaccio városában Kisasszony hava' 15-dikén 1769 nemes családból született és Francziaországban a' briennei hadi oskolában végezte el hadi tanulmányait, mire 1785 már alhadnagy lett a' pattantyúságnál, később nagy megkülönböztetéssel szolgált a' köztársasági seregnél és 1793 már brigádos tábornok volt az olaszországi hadsereg' pattantyúságánál. A' directorium 1796 az olasz hadsereg' fővezérségével ruházta fel őt', 's ez időtől fogva kezdődött az ő nagy hatásköre, melly ezen eléadás' folyamatjában, a' mindenkori történetekkel egybekötve, olly tökéletesen a' mint csak lehet, érintetni fog.

Miután Francziaországban Robespierre kivégeztetése és a' hegyipárt' megbuktatása által a' mérsékelt elv lett uralkodóvá, a' franczia fegyverek is mindenütt

legszerencsésebb előmenetelt nyertek, legelől Toscana kötött békét bőjtelő hava' 9-dikén 1795 a' franczia köztársasággal, nem sokára követték azt Spanyolország, Hasszia és Poroszország. Ez utolsó hatalom a' Rajnán túl fekvő birtokait közönséges békességig a' francziák' kezeikben hagyta és a' Francziaországgal kötött határvonal által elválasztotta az északi Németország' érdekét a' déli Németországtól. Mindazáltal Austria elhatározta magát a' fegyverszünet' felmondása után sz. Mihály' havában 1795-ben egyesülve a' déli Németország' uralkodóival és a' szászországi választó fejedelemmel, ki jutalékát a' német birodalmi hadseregtől el nem választotta, a' háború' folytatására. Szerencsések is voltak az austriai fegyverek Clerfayt alatt Jourdan ellen és Wurmser alatt Pichegru ellen, míg Bonaparte' föllépése által Olaszországban a' dolgok' helyzete egészen más fordulatot nyert, ki sz. György hava' 12-dikén 1796 Montenotte mellett egy merész oldal-mars által első győzedelmét vítta ki, és megállíthatatlanul folytatta a' kiküzdött előmenetelt. Ugyan e' hónap' 13-dikán már újra megtámadta az ellenséget és 14-dikén fényes győzedelmet vítt ki Millesimo mellett; 15-dikén pedig az ellenséges hadsereg' tökéletes ketté választása sikerült neki. Ezen győzedelmek' legközelebbi következménye Lombardia' elfoglalása és köztársaságosítása (republicanisatio) volt, és hogy Sardinia, Nápoly, Párma és a' pápa külön szerződésekre léptek Francziaországgal, mi mellett legelőször történt az új franczia fosztórendszer, mivel ezen külön békességeket nagy hadiadókkal és a' legbecsesebb remekművek' átengedésével kellett megvásárolni. Miután Bonaparte újra

kisasszony' hava 3-dikán Lonedonál, 5-dikén Castiglione mellett, sz. András hava' 15-dikétől egészen 17-dikéig Arcole mellett, 's végre boldogasszony hava' 14-dikén 1797 Rivolinál győzött, bőjtelő hava' 2-dikán a' Wurmser által olly soká védetett Mantua, Austriának olaszországi főpontja is feladta mágát. Károly austriai főherczeg, Napoleonnak mint hadvezér egyetlen egy hasoneredetű kortársa, ki Clerfayt elmenetele után az alsó rhénusi hadsereg' fővezérségét vette át, merész átmenetele után a' Dunán Ingolstad mellett a' felső Pfalczba előre nyomúlt Jourdant ugyan kisasszony' hava 22-dikén 1796 Teining mellett, 24-dikén Ambergnél, sz. Mihály hava' 3-dikán Würzburg mellett és 16-dikán Limburgnál megverte, miáltal az egészen a' Lech folyóig előre nyomult Moreau is kényteleníttetett a' Rajnához visszavonúlni, melly hátrálását folyvásti csatázások alatt remekül végrehajtotta, de még is az utólsó előbb Badent és Würtembergiát külön békekötésre, Bajororszá gotpedig fegyverszünetre birta, miáltal Kehl és Hüningen erősségek' megtartását Mantua' feladásáig kieszközlötte. Bonaparte olaszországi győzedelmei most már Károly főherczeget is sebes hátrálásra birták, hogy a' már veszélyben forgó örökös tartományokat védhesse, de azért a' francziáknak Stájerországba való nyomulásukat többé meg nem akadályozhatta. Részére szerencsésen kiütött csata után Freisach és Unzmark mellett Bonaparte szabadon haladt előre Judenburg és Leobenig. Grécz hasonlókép az ellenség' kezébe került, miálatt Joubert franczia tábornok Tyrolt foglalta el, melly hív országban ezen időben lobbant fel először a' francziáknak később olly rettentővé vált népszellem.

Kisasszony hava' 5-dikén 1797 fontolóra vévén az austriai birodalom' belsejét fenyegető veszélyt, Judenburgban végre fegyverszünet köttetett, mellyre szent György hava' 18-dikán a' béke' előleges czikkelyei következvén, azoknak megerősítése Campo-Formioban iratott alá. Ezen békében Austria Német-alföldjét a' franczia-, Mailandot és Mantuát az újonnan alkotott cisalpíni köztársaságnak, Breisgaut pedig a' modenai herczegnek engedte át. Ellenben a' franczíák által ezen háborúban elfoglalt Velenczét nyerte el Austria, (melly legrégibb europai köztársaság az új szabadság-apostolai által töröltetett el legelől), mind azon országokkal együtt, mellyek egy kikötött, Tyrolból kiinduló és Pó' torkolatjánál véget érő határvonal közt feküdtek. Birtokába vette egyszer'smind Istriát, Dalmátországot, és az ádriai tengerben fekvő velenczei szigeteket a' cattaroi torkolatokkal együtt. Franczia-ország pedig magának tartotta meg a' hajdant tengereken uralkodó köztársaság' birtokából Korfu, Zante, Cephalonia, sz. Mauro, Cerigo szigeteket és minden telepítvényeit a' Lodrino tengeröblön alól. Pótlékul Rastadtban kellett volna a' német birodalom' és franczia köztársaság' meghatalmazottjaiknak mindkettő közt a' békéről alkudozni.

Második czikkely.

Erőszakos rendszabályok. Francziaországban. — Hadszállítás Egyiptomba. — Napoleon első consul.

Karácson hava' 9-dikén 1797 a' Rastadtban megkezdetett német birodalmi béke congressus majd siker

nélkül múlt el 's még azonfelül az a' következés is volt, hogy a' Rajna folyam' német bal partja Francziaországnak engedtetett át, midőn ezen idő alatt Francziaország és Austria közt a' politikus láthatár újra borúlni kezdett. Az akkori franczia követ Bécsben, Bernadotte tábornok t. i. sz. György hava' 13-dikán 1798 nyilvános kitétele által a' háromszínü lobogónak követségi palotájában a' bécsieket zendülésre ingerlé fel maga ellen, 's aztán elégtételt követelt, de a' mellyet Austria nem adhatott, mire azonnal odahagyta Bécset. Azonfelül Francziaország Schweizot és pápai birodalmat katonákkal rakta meg, és demokratizálta, Egyiptomba Bonaparte' fővezérsége alatt hadsereget szállított, a' sardíniai királyt Piemont' átengedésére kényszerítette, és Nápolyt, mellynek királya a' pápai birodalom mellett fölkelt, elfoglalta és köztársasággá alakította, miáltal egész Olaszország franczia dictatura alá került. Azalatt Francziaországban is fontos történetek adták elő magukat. Miután Bonaparte Egyiptomban kikötött, a' törökökön többször győztes lett és Kairo várost bevette, Lucián (13) öccsétől, ki Angolyországon át az összeköttetést femtartotta vele, a' franczia directorium' belső meghasonlása és az abból származott veszélyes helyzete felől az országnak, biztos tudosítást kapott; mellynek következésében rögtön visszatérésre határozta el magát, 's pedig annyival inkább, mivel Nelsonnak fontos győzedelme által a' Trafalgar melletti tengeri ütközetben az egyiptomi hadküldés' főczélja, az angolyokat indiai birtokaikban megtámadni, füstbe ment. Bonaparte tehát a' sereg' fővezérségét Kleber tábornoknak, ki nem sokára aztán a' mamelukkok' zendü-

lésekor Kairóban orozva meggyilkoltatott, átaladván, kisasszony hava' 13-dikán visszatérésre hajóra ült, és mindszent hava' 9-dikén Frejus mellett Franczia-országban szárazra szállott és mintegy diadalban ment Párisba, hol ugyan e' hó' 14-dikén megérkezvén, örömzajjal fogadtatott. Itt a' vének'-tanácsa minden seregek' fölötti korlátlan hatalmu fővezérséggel ruházta fel őt'. A' már régóta titkon koholt erőszaki-csíny kevéssel ezután megtörtént. Ugyan is sz. András hava' 10-dikén Bonaparte több granátosokkal sz. Cloudban a' vének- és az ötszázak' tanácsteremébe lépett. Itt ugyan hangos kiabálás ostromlá őt', de Leclerc tábornok fölkiáltott: „Bonaparte tábornok' nevében a' törvényhozó tanács fel van oszlatva, granátosok előre!" Mire ezek ostromléptekkel előre nyomultak és a' tanács' tagjait leeresztett szuronyokkal a' teremből kiugrattták. Bonaparte Lucian, mint a' tanács' elnöke, még ezen napon a' directorium' megszüntetését és három consul: Bonaparte, Sieyes és Ducos, kinevezését decretáltatta. Egy új alkotmánynak kevéssel aztán következett kihirdetése által Bonaparte 10 évre neveztetett ki consulnak, és pedig olly hatalommal, millyennel azelőtt maga a' király is alig birt; hozzá, de majd csak mint néma személyek, két consul adatott, Cambaceres és Lebrun. Mostantól fogva Napoleonnak kormánymestersége legfényesebben fejlődött ki. Testvérei fontos hivatalokat nyertek. Tervei' számára ő maga szokta volt kikeresni a' legalkalmatosabb eszközöket, kik közt tagadhatlanul igen jeles férfiak találtattak, mint p. o. Talleyrand (14) és Fouché (15). Hathatós rendszabások biztosították az új kormányt;

a' kibujdosottak' lajstroma bezárattatott és a' népnek béke igértetett.

Harmadik czikkely.

Orosz-austriai táborozás Olasz- és Németországban. — Napoleon ismét megjelenik a' hadseregnél.

Ezen fontos történetek alatt Francziaország' belsejében Angolyország' ösztönözésére egy új szövetség alakult ezen ország ellen Austria és Oroszország közt. Már 1799 év' elején a' franczia köztársaság, mivel Austria az orosz seregeknek Galiciába és Morvaországba való beköltözéséről fölvilágosítást adni vonakodott, Austriának és a' toscánai nagy herczegnek hadat üzent, és ez utolsó' országát azonnal el is foglalta. Németországban Jourdan lett fővezér, Schweizban és Graubüntenben Massena, Scherer pedig Olaszországban. Bonaparte nem jött még vissza Egyiptomból. Olaszországban Suwarow tábornagy vette át az austriaiak' és oroszok' fővezérségét, és sz. György hava' 27-dikén 1799 megverte Cassano mellett a' francziákat; Melas tábornok pedig ugyan e' hó' 28-dikán Mailandot vette be; a' cisalpíni köztársaság elenyészett, és Olaszország' legfontosabb erősségei a' győztesek' kezeikbe kerültek. Maga Macdonald tábornagy, ki Nápolyból felső Olaszországba a' franczia főhadseregre, mellynek vezérségét Scherer' elmenetele után Moreau vette át, húzta vissza magát, és sz. Iván' hava 17-dikétől 19-dikéig Trebia mellett Melas és Suwarow által az appenini hegyek felé nyomattatott

vissza, és az austriaiak és oroszok egy új győzedelmet víttak ki kisasszony hava' 15-dikén Novi mellett, melly azonban a' győzteseknek is olly nagy áldozatukba került, hogy a' francziák a' genuai birtokban megállhattak. Azonban a' szövetségesek közt megtörtént egyenetlenségek azt okozták, hogy az oroszok Schweizba költöztek át, és így az erő megoszlott. Károly főherczeg, ki a' fővezérséget viselte Németországban, Ostrach és Stockach mellett ugyan fontos győzedelmeket nyert és a' francziákat Jourdan alatt egészen a' Rajnáig visszanyomta; mindazáltal, mivel Massena és Soult Zürichnél fontos győzedelmet küzdöttek ki, miáltal az orosz hadsereg csak nem eloszlattatott, kénytelen volt, Rajnától a' schweizi határok felé visszahúzódni. Suwarow, több csatázások után Massena és Lecourbe tábornokokkal mindszent' havában a' voralbergi vidékre vonta magát hátra, honnan serege maradéki Oroszhonba tértek vissza, úgyhogy Oroszországnak ezen háborúbani részvételét mostantól fogva megszűntnek lehet tartani. Az austriaiak ugyan Melas és Kray alatt ismét némelly előmeneteleket víttak ki és Coni, piemonti várát, megadásra kényszerítették; de miután az előbbi czikkelyben említett esetek Francziaországban megtörténtek, Bonaparte hirtelen Olaszországban termett a' hadseregnél, mellynek fővezérségét mint első consul korlátlan hatalommal átvette, 's nem sokára mind a' diplomatikus alkudozásoknak, mind a' hadi operatióknak új és meghatározott lelkületet adott. Angolyország és Austria ugyan az általa megkínált békét el nem fogadták, de Olaszországban a' hadi szerencse Bonaparte' oda érkeztével elhatározó módon csatlatkozott a' franczia

fegyverekhez. Pünkösd hava' 15-dikétől 21-dikéig 1800 Napoleon t. i. a' franczia hadsereget Schweizon keresztűl a' nagy Bernhard hegyen át eddig még járatlan ösvényeken Olaszországba vezette; egy merénylet, melly csak Hannibalnak a' havasokon való híres átköltözéséhez hasonlítható. Pünkösd hava' 26-dikán már az Aosta melletti hídnál első csata történt, és sz. Iván hava' elsőjén Mailand előtt állott. Az austriai tartalék-pattantyútár, számos tábori kórházak és raktárak tömérdek szüleséggel a' francziáknak ezen gyors előmenetele által elvesztek; sz. Iván hava' 14-dikén összetalálkozott végre a' két ellenséges hadsereg a' marengói síkon, hol egy a' világ' történetében' örökké emlékezetes ütközet keletkezett.

Negyedik czikkely.

Ütközet Marengo mellett. — Olaszország' köztársaságosítása. — Ütközet Hohenlindennél. — Fegyverszűnet.

Melas austriai hadvezér későn vette észre a' veszedelmet. A' különféle franczia seregosztályoknak egyesülésöket a' marengoi téren nem lehetett többé megakadályozni. Már előtti napon Desaix tábornok is megérkezett Egyiptomból Bonaparte' főszállásán és a' consularis testőrség' fővezérségét vette át. Korán reggel 14-dikén kezdődött a' megtámadás. Eleinte az austriaiaknak mutatkozott kedvezőleg az ütközet, mert már dél tájban a' franczia csapatok Lannes és Victor alatt, felényire leolvadva és lőszer nélkül,

kénytelenek voltak a' csatamezőt oda hagyni. Ők, Kellermann tábornok' lovas brigádája által védelmezve, visszahúzódtak, de az austriaiak lassú előnyomulása, valamint azon hibás irány, mellyen a' számos lovasságuk indúlt, a' franczia sereg' maradékainak időt engedtek, magukat Desaix seregcsapatja mögött összeszedekezhetni. Desaix ezen pillantatban az ellenségre rohant, és noha már az első megtámadásnál egy puskagolyó által agyonlövetett, mindazáltal eleste dühbe hozta seregét és mostantól fogva zavarodás támadt az austriaiak' csatavonalában. Tizenhárom órai dühös viaskodás után, melly az utolsóknak több mint 6000 emberökbe került, 's mellyben majd minden tábornokaik megsebesítettek, Alessandria felé húzódtak. Mivel most Melas saját összeköttetéseit és hátrálását Massena és Suchet tábornokok' seregcsapatjaiknak közelgése által fenyegetve látta, sz. Iván hava' 15-dikén alkár-követet (Parlamentair) küldött a' franczia főszállásba, hogy ott fegyverszünetet eszközöljön ki, mellynek következésében az austriaiak 14 nap alatt Alessandria, Tortona, Mailand, Turin, Pizzighetone, Arona és Piacenza fellegvárakat, Genua, Coni, Savona és Urbino erősségekkel együtt elhagyták és magukat Piacenzán át Pó és Mincio folyamok közé vissza vonták. Azalatt Németországban Moreau is hasonlókép fontos előhaladásokat tett és Kray tábornaggyal sz. Jakab hava' 15-dikén szinte fegyverszünetet kötött, mire sz. Julien austriai tábornok és Talleyrand közt Párisban sz. Jakab hava' 28-dikán a' Campo-Formioban kötött béke' alapjára egy előleges szerződés iratott alá. Mindazáltal kevéssel ezután az austria és angolyország közt megújíttatott segéd-

pénzi szerződés az ellenségeskedéseket újolag fölgerjeszté. János főherczeg az újra szerkezett austriai hadsereget vezérelve lépett fel Németországban, de karácson hava 3-dikán Moreau által Hohenlindennél meggyőzettetett, mire az új fővezér, Károly főherczeg, karácson hava' 25-dikén Steyerben újolag fegyverszünetet köttetett, melly a' nem sokára következő lünevillei béke által véget vetett ezen viaskodásnak.

HARMADIK SZAKASZ.

I. Napoleon.

Franeziák' császárja, és olaszországi király.

Időszak 1801—1805.

Első czikkely.

Lüneviller béke, — pápaválasztás Velenczében.

A' marengói és hohenlindeni ütközetek Franeziaország' hatalmát Olasz- és Németországban igen megalapították és a' béke szükséges lett Austriára nézve. Aláirták azt bőjtelő hava' 9-dikén 1801 az austriai alcancellár, Cobenzl Lajos gróf és a' franczia polgár Bonaparte Jó'sef ([16]) Lüneville városban, melly Meurthe franczia megyében (Lotharingiában) fekszik. Ezen béke mellett egészben a' Campo-Formioi szerződés' kikötéseihez ragaszkodtak, úgy, hogy Olaszországban az Etsch folyam' völgye képezzen határt az austriai birtokok és az újra helyreállított cisalpíni szabad köztársaság közt, a' Rajna pedig németország felé. Ezen kiszabások által Austria elveszté németalföldi tartományait, a' Falkenstein grófságot, a' Frick-völgyet az austriai birtokokkal együtt Zurzach és Basel közt a' Rhénus' bal partján, Olaszországban Mailand és

Mantua herczegségeket, mi helyett Velenczét a' hajdani velenczei köztársaság' birtokának két harmadrészével egészen az Etsch' völgyéig nyerte meg, miáltal Verona és Legnano városok ketté osztattak, továbba Istriával együtt a' velenczei Dalmátiát, a' hozzá tartozó és az ádriai tengerben fekvő szigeteket és Cattaro' torkolatjait. Azonkívül elismerte ezen békében Austria Lajos pármai örökös herczeget Etruria királyának, és ezáltal háza' másodszülöttségét (Secundogenitura), Toscanát, a' bourboni uralkodóháznak Pármában engedte át, mi helyett a' toscanai nagyherczeg egy tökéletes káratlanítással biztattatott Németországban, valamint Ferencz császár is a' Modenából kiszoríttatott Este uralkodóház' kárpótlását magára vállalta, mellynek Breisgau' átengedését igérte, mihez később még az Ortenau is járult. A' császáruak egyetlen kártérítésül a' saecularisált Trient és Brixen püspökségek itéltettek, hogy azok a' herczegesített Tyról grófsághoz csatoltassanak. Végre a' batáviai, helvétziai, cisalpíni és ligúriai köztársaságok elismertettek.

A' pápai birodalom már néhány év előtt el volt a' francziák által borítva és democratizálva. VI. Pius pápa már 1796 csak a' legnagyobb áldozatokkal vásárlotta meg a' fegyverszünetet, 1797 pedig a' tolentinoi békét; bőjtelő hava' 18-dikán 1798 az egész római birtok köztársasággá változtattatott, a' pápa 20-dikán mint fogoly hurczoltatott el Rómából és a' beteg ősz ember útazása alatt a' katonák' szilajságának tétetett ki, végre pedig Francziaországban a' valence-i fellegvárba zárattatott, hol mint tárgya minden érzékeny ember tiszteletének és szánakozásának ugyan-

azon év' kisasszony hava' 29-dikén meghalálozott. Bőjtmás hava' 14-dikén 1800 az Imolai püspök, gróf Chiaramonti György Barnabás VII. Pius nevezet alatt választatott el Velenczéhen pápának, ki is, eleinte a' francziák által pártolva, sz. Jakab hava' 3-dikán Rómába költözött és sz. András hava' 20-dikán 1801 a' pápai birodalmat ismét ünnepélyesen birtokába vette, de még is azután szilárd gondolkozás módja által sokat volt kénytelen szenvedni, mit ezen eléadás' folytában megvisgálni fogunk.

Második czikkely.

Napoleon első consul holtiglan. — Béke Amiensben. — Összeesküvés Napoleon ellen.

A' lünevillei békét nyomban követték a' békekötések Nápollyal, Orosz- és Törökországgal, sőt a' Nagybritanniávali is Amiensben (bőjt más hava' 27-dikén 1802), valamint a' VII Pius pápával kötött szerződés (Concordatum), melly által a' katholika vallás Francziaországban ismét uralkodónak ismertetett el. Kisasszony hava' 2-dikán egy tanácsvégzet (Senatus consultum) következett, melly Napoleont holtiglani első consulnak nevezte ki, egy alkotmánypótlékkal, melly neki, csekély határba-szorítással, egészen egyedül-uralkodási hatalmat adott. Az első consul mint legfőbb országhatalom minden törvényhatóság fölött állott, azon jóggal, a' törvényszékek' itéleteit eltörleni, a' törvényhozó testet tetszése szerint egybehíni és eloszlatni 's egy törvényszéki ministert kinevezni, ki által minden törvényes ügyek a' legfőbb hata-

lomtól függőkké lettek. Még az udvartartás' költsége is az első consulnak hatszornál is feljebb emeltetett. 'S így tovább a' consuli országlás a' királyi uralkodás teljes pompájában jelent meg, és sz. Cloudban és Párisban egy udvari szertartás hozattatott be, melly sokkal módszeresebb volt, mint az előtt a' királyi udvarnál. A' mellett Bonaparte meg nem szünt, a' nemzeti hiúságnak minden módon hizelgeni. A' belső igazgatás azonban ezen időben tagadhatatlanul remeknek mondathatott, valamint átalában azon időt, mellyben Napoleon consul volt, ha nem legfényesebbnek, de bizonyosan legdicsőbbnek és szerencsésebbnek lehet rá nézve nevezni. Új országútak és csatornák, jutalomkérdések és pompás épitmények támadtak, számos legjobb és legczélszerübb intézetek életre hozattak, mellyek nevének a' halhatatlanságot egyedül maguk is biztosítják.

Örömest tovább is fenntartotta volna, Bonaparte a' békességet, míg egy új hajósereget is készíthetett volna, hogy azzal, a' már ismét békebomlással fenyegető esetben Angliával, Francziaországnak ezen ellenségét sikerrel lehessen megtámadni. De Angolyország ezt nem látszott bevárni akarni. Panaszok halmozódtak mindkét részről és már bőjtmás hava' 13-dikán 1803 kinyilatkoztatta Bonaparte egy ünnepélyes audientiánál a' követnek az Angliávali közelgő békebomlást. Mortier sz. Iván hava' 3-dikán, nem tekintvén a' Németbirodalommali békét, Hanoverát elfoglalta, melly ország kardcsapás nélkül esett a' francziák' hatalmába. Sz. Iván hava' 20-dikán megtiltotta az első consul az angoly portékáknak francziaországba való behozatalát és a' franczia kikötőkben, Havre-től Ostende-ig

roppant készületek tétettek egy Angliábani kiszállásra. Bőjtelő hava 15-dikén 1804 a' főconsul ellen egy összeesküvés fődöztetett fel, mellyben Pichegru ([17]) és Georges voltak a' főszemélyek. Mindketten 45 más részvevővel vagy gyanússal, kik közt Moreau is, elfogattattak és szigoru nyomozás rendeltetett. A' dologból az sült volna ki, hogy az összeesküdtek több kivándorlottakkal és angoly ügybiztosokkal lettek volna szövetségben. Ez új erőszaktételekre adott okot. Két hadcsapat Caulaincourt alatt bőjtmás hava' 14-dike és 15-dike közti éjel 1804 átment a' Rhénuson és békesség' közepén katonasággal rakta meg Offenbachot, aztán Kehlt és Ettenbachot a' bádeni birtokban, melly utolsó helyen Lajos Antal Enghieni kir. herczeg a' Condé bourboni ágból elfogattatott, bőjtmás hava' 20-dikán éjel egy hadibiztosság elibe állíttatott és még azon éjel, a' főconsul' parancsára agyonlövettetett. Ugyan e' hó' 26-dikán végre a' senatusban legelőször volt szó az uralkodás' bátorságba tételéről egy örökös családi-hatalom által, és már sz. György hava' 30-dikán következett a' tribunatusban azon javallat, hogy Francziaország' uralkodása egy császárra bizattassék, és ezen méltóság a' Bonaparte családban örökössé tétessék. Csak Carnot ([18]) szóllott az ellen. Erre pünkösd hava' 18-dikán azon organikus tanács végzet jelent meg, melly a' köztársaságot eltörlötte, Francziaországot császárságra emelte és ezen birodalomnak Bonaparte Napoleonban, I. Napoleon név alatt egy örökös császárt adott. Ezen fontos és nevezetes történet nem sokára aztán II. Ferencz római-német császárt is arra birta, hogy egy austria örökös császár' méltóságát mint I. Ferencz fölvegye.

Harmadik Czikkely.

Francziaország császárság. — Az olaszországi királyság.

A' császári méltóság' ünnepélyes kihirdetésével, pünkösd hava' 20-dikán 1804, Napoleon' életében egy új fő felvonás kezdődött. A' köztársaság' legtekintetesebb tábornokai mint birodalmi marschallok gyülekeztek össze a' trón körül, mert számukra is fényes kilátások nyiltak meg, a' könnyelmü nép a' császárság' új fénye által könnyen kielégítethetett. Azalatt a' nagy nyomozás is elvégeztetett, Georges más kilenczel kivégeztetett, Pichegru halva találtatott börtönében, Moreau Amerikába száműzetett, a' többiek részint kegyelmet nyertek, részint több évi fogságra itéltettek. Most Napoleon' hatalma meg volt alapítva, minden kedvezett neki, egy gyakorlott, győzedelmes és nagy számu hadsereg mellette állott. Birodalmának hatalma, saját nagysága által az emberek' vélekedésében még nagyítva, mindenütt titkos borzalommal elismertetett. A' mint Francziaországot megalázta, azon pillantattól fogva azon iparkodott, hogy Európát hatalma alá vesse. Sz. Jakab hava' 11-dikén 1804 a' becsületrend, egy szalag, mellynek a' hiú és kincsszomjú sokaságot Napoleonhoz kellett volna kapcsolni, állíttatott fel. Mindjárt azután a' legkicsidebb szertartási rend hozatott szokásba az új császári udvarnál. A' pápa kész volt ráállani a' császári koronázásra, melly karácson hava' 2-dikán a' párisi Notre-Dame templomban nagy pompával ment véghez. Napoleon először magának, aztán Josephine nőjének (19)

tette fel a' koronát, VII. Pius pedig a' fölkenést vitte véghez.

Nagy számu császári herczegeket, mind családja' tagjait, gyüjtött össze maga körül Napoleon, azoknak régi és új trónokra föllépni, és a' Napoleonidák' családjának Europában uralkodónak, minden országoknak pedig tőle magától függőknek kellett volna lenni. Csak Lucian öccse, ki közt és Napoleon közt az elsőnek a' szép Joubertou bankász-özvegyeli házasságától fogva (1803) a' feszülés olly nagy lett, hogy az Olaszországba, később pedig Angliába ment, és Napoleontól sem császári herczegi czímet, sem egyéb méltóságot el nem fogadott. — Bőjtmás hava' 15-dikén 1805 a' tanácsvégzet kijelentette az olaszországi (az előtt cisalpíni) köztársaságnak Párisban a' Francziák' császárját Olaszország királyának. Pünkösd hava' 26-dikán Napoleon önmagát koronázta meg Mailandban és kevéssel aztán mostoha fiát Beauharnois Eugént olaszországi alkirálynak nevezte ki. Elise húga már azelőtt Piombinoi herczegnőnek és férje Bacciochi tábornok Lukkai herczegnek volt kinevezve; de Genua, valamint Párma és Piacenza, mint korábban Piemont, a' franczia birodalomhoz csatoltattak.

Negyedik czikkely.

Háború Francziaország és Austria közt, — a' francziáknak első nagy beütése Austriába.

A' franczia császárnak erőszakos rendszabályait a' Németország' belső és külső ügyeire nézve, az új

uralkodó ház' hatalmának öregbítése utáni törekvését minden egyéb viszonyokban nem nézhették egykedvüleg a' többi europai főhatalmasságok; minél merészebbek voltak a' hatalmaskodónak léptei, annál nagyobb aggodalmat kellett azoknak gerjeszteni. Az Angolországot kiszállással fenyegető csapásnak megelőzésére, mellynek következményei talán valamennyi europai hatalmasságok' független állását veszélyeztethették volna, már sz. György hava' 11-dikén 1805 képeződött Nagybritannia és Oroszország közt egy szövetség, mellyhez kisasszony hava' 9-dikén Austria is csatlatkozott. Az austriai nagy hadsereg Károly főherczeg alatt Olaszországban állott, a' németországit Estei Ferdinand főherczeg vezérlette, ki mellé báró Mack altábornagy adatott. A' háború az austriaiak által, még az oroszok' megérkezése előtt, gyors előre nyomulással Bajoroszágban nyittatott meg, mi mellett részint a' németbirodalmi seregek' egyesülésére és együttmunkálására számoltak. De minden várakozás' ellenére a' Bajor, Würtemberga- és Baden, három déli németországi választó-fejedelem, Napoleonhoz állott és a' német észak közönös (neutralis) maradt, míg az anspachi birtok' önkéuyes megsértése Poroszországot egy figyelő sereg' felállítására indította, melyben Szászország és Hasszia is részt vett. Napoleon mindazáltal, Francziaországból egy válogatott hadsereggel sebesen elérobogván, legrövidebb vonalon a' Bajorországba nyomult austriai hadláb' háta mögé tört be, mindszent hava' 14-dikén és 15-dikén Elchingennél Iller mellett győzött és elfoglalta Memmingent, mire Mack altábornagy eleinte a' legmakacsabb ellentállás' tökéletével Ulm városba és várba

vetette magát, melly a' francziák által azonnal körülvétetett. Azonban már mindszent hava' 17-dikén feladta magát, Mack ugyan becsületszavára szabadon bocsáttatott, de a' 20,000 embernél nagyobb őrsereg hadi foglyul vitetett el Francziaországba. Ezen hamarkodó és vésztele megadás miatt Mack később ugyan szigoru feleletre vonatott. Miután illy módon a' Németországban munkáló austriai seregeknek főereje elvesztegettetett, nem maradt egyéb hátra, mint egy sebes és lehetőleg hasznos hátrálásról gondoskodni. A' lovasság' egy része Ferdinand főherczeg és Schwarzenberg Károly herczeg alatt Nürnbergen át Csehországba menekvült. Noha már az orosz segédsereg is Kutusow tábornagy alatt az Inn folyamhoz megérkezett és az austriaiakkal egyesítette magát, mindazáltal valamennyi, a' francziák' ellenébe kiállított hadseregek most már sokkal gyöngébbek voltak, hogysem azoknak gyors előrehaladásukat meggátolhatták volna. Már sz. András hava' 7-dikén a' franczia elődandár, Napoleon' sógora, Murat alatt, ki nem sokára aztán Klevei és Bergi herczeggé neveztetett ki, Linzet foglalta el; 5-dikén Davoust marschall pedig Steyer várost: a' Meerveldt tábornoknak seregcsapatja, melly innen a' stiriai szorosok felé nyomult, 7-dikén Mariazell mellett egészen szét ugrattatott. Kutusow kénytelen volt magát az ellenséges nagyobb erő előtt Krems felé 's innen a' Duna' bal partjára visszahúzni, 's így a' francziáknak előre nem látható szerencsétlen történetek' következése által az austriai császárság' fővárosába vezető nagy országút tárva állott, mellyhez az ellenséges sereg sebes léptekkel is közelgett. Gyors előrehaladásuk, mert sz. András hava' 8-dikán már

Burkersdorfban jelent meg a' franczia előcsapat, Bécs városának védelmére semmi komoly rendszabályokat nem engedtek; csak a' nemes és polgár ifjak szóllitattak fel, hogy a' nyilvános rend és bátorság miatt, a' mostani körülmények tartásának idejére, irassák be magukat a' polgárkatonaság közé és őrseregi szolgálatot tegyenek. Így alakult sz. András' havának első napjaiban a' polgári lovaság' szép csapatja és a' második polgárezred, az úgy nevezett Decretisták. A' cs. kir. képtár' kincsei, a' kabinetek, levél- és az országos pénztárak részint Morvaországba, részint vízen Magyarországba szállíttattak, csak a' rendek' és a' város' pénztáraik maradtak hátra. A' futva kibujdosók' száma igen nagy volt; Buda, Pest, Troppau és Teschen voltak a' fő menedékhelyek. Az udvari biztos gróf Saurau Ferencz a' kincstár' jótállása mellett egy tulajdon nagy hajót ajánlott a' magányosak' számára, hogy drágaságaikat megmenthessék. Ferencz császár sz. András hava' 7-dikén személyesen zárta be Posonyban a' magyarországgyűlést, 's aztán Brünn városon át fönséges szövetségese, Sándor orosz császár elibe ment Olmützbe. Mária Theresia császárnő csak sz. András hava' 8-dikán hagyta el Bécset, Magyarországba menvén.

Ötödik czikkely.

Bécs először a' francziák' kezében.

Mivel a' franczia fősereg már csak néhány mérföldnyire volt távol a' fejdelmi lakvárostól, tehát sz. András hava' 9-dikén egy az ország-rendeiből és váro-

siakból álló küldöttség, mellynek tagjai Sinzendorf Prosper herczeg, a' seitenstetteni apát, Veterani gróf, nemes Kees István; aztán a' polgárság' részéről Wohlleben István polgármester, Schwinner város' főkamarása és Pöltinger tanácsos, egész Burkersdorfig ment a' franczia elősereg' elibe, hol Murat herczeg vette már főszállását. A' küldöttség azonnal elibe bocsáttatott, és fejedelmök' nevében kinyilatkoztatta, hogy ő fővárosát az ostrom' viszályainak kitenni nem akarván, a' küldöttséget felhatalmazta légyen, Bécset a' francziák' császárjának, teljes bizodalommal lévén nagy- és igazlelkűsége iránt, a' vallás', személyek', vagyon' és minden nyilvános intézetek' védelmének biztosítása mellett, átaladni. Murattól igen udvariasan fogadtattak, azonban még is mohón kérdezé, vallyon a' táborhíd megvolna é még; azon hozzátétellel, hogy a' város' boldogsága attól függne, ha a' híd még épségben lenne. Sz. András hava' 10-dikén polgárok vették át a' főőrhelyet, és az utolsó, még Bécsben lévő katonaság elköltözött; 11-dikén Bécs' tövébe nyomultak elő az ellenséges csoportok. Még azon az estén 50,000 ember' számára kenyeret, húst, bort, pálinkát és lótakarmányt kellett szállítani. Szent András hava' 22-dikén egy új küldöttség ment Napoleon' főszállására Sieghardskirchenbe, a' császár' nevében magának a' győzőnek ajánlani a' főváros' kímélését. Ezen küldöttség állott: Fürstenberg landgróf az országmarschallja hivatalának igazgatójából, gróf Hohenwart herczegesített érsekből, a' klosterneuburgi prépostból, Trautmannsdorf és Breuner grófokból, Weber alpolgármesterből, Schwinner főkamarásból, Ech és Wildgans tanácsosokból. Napoleon a' küldött-

séget igen barátságosan fogadta és bizonyossá tette, hogy a' bécsiek fejedelmök iránti dicséretes ragaszkodásukra nézve a' személyek' és tulajdon' oltalmát megérdemlenék és bizonyosan számolhatnak is arra. Sz. András hava' 13-dikán délelőtti 11 órakor végre beköltözött a' mindenféle katonaságból álló, 15,000 embernyi elődandár, lobogó zászlókkal és muzsika szóval, Murat' és Lannes' vezérlete alatt, a' máriahilfi vonaltól a' császári várlak' kapuján, a' városon keresztűl Kohlmarkton, Graben és István piaczon át a' veres toronyhoz. Azonközben a' szántszándékkal elbírésztelt békehírek' ürügye alatt az ellenséges vezéreknek sikerült a' Táborhíd' fölégetését megakadályozni, mellyen is a' franczia hadsereg rögtön ostromléptekkel költözött át, túl a' Dunán erős állást fogott és egy tetemes ágyútelepet felállított. Ez által a' hátráló oroszok a' legnagyobb vészben forogtak, hogy megszakasztatnak. Ekkor sz. András hava' 16-dikán Winzingerode gróf Belliard tábornokkal fegyverszünetet kötött, mellynek erejénél fogva az oroszoknak táplamarsokban (Etapenmarsch) kellett volna Németországból hátravonúlni, a' francziáknak pedig a' Nikolsburgnak irányzott marsal felhagyni. Napoleon császár ugyan ezen egyezést, hadicselt sejdítvén, megvetette, de az alatt az oroszok időt és előhaladást nyertek, úgy hogy a' brünni országúton csekély veszteséggel húzhatták hátra magukat. Napoleon császár eleinte a' császári várlak' Amalien udvarában Sándor császár' számára fölkészített szobákat akarta elfoglalni, de hirtelen megváltoztatta szándékát és Schönbrunnba tette át főszállását, hol a' palota bal szárnyába költözött. Általában a' franczia császár egy megmagyaráz-

hatlan félelmet mutatott Bécs iránt, mellybe csak éjel, vagy a' legnagyobb ismeretlenségben (incognito), vagy előre nem vélt sebes végig lovaglásban, számos lovagok' kiséretében lépett. Murat mindazátal Albert szászteschenі herczeg' palotájába szállott, a' város' fővezérének kineveztetett Hulin tábornok pedig a' kórházpiaczán fekvő Lobkovitz herczegébe.

Nem sokára a' városnak francziák átali elfoglalása után, a' legfőbb előjáróságok iktattattak be általok. Clarke tábornagy Austria főkormányzójának, Davu országtanácsnok főgondviselőnek (Intendant) neveztettek ki A' polgárkatonaságnak ugyan a' belső szolgálatot és kerülő őrséget kellett véghez vinni, mindazátal, sem töltött fegyverek, sem lőpor és ón nem engedtettek meg nekik. A' háztulajdonosoknak a' bekvártélyozás' költségeit egészen kellett viselni. A' kedélyek' hangulata ezen egész idő alatt a' fővárosban aggodalmas és csüggeteg volt; Bécs egészen el volt szigetelve, a' köröskörül történt dolgokról semmi bizonyost megtudni nem lehetett. Az ismételve eléhozott betegekből és hadi foglyokból azt kellett következtetni, hogy közel még mindig csatáznak. Természetesen aztán sok hamis és ellenkező hírek terjesztettek el. A' francziák maguk részéről gyakori napi- és tábori- tudositásokat adtak ki, mellyekben a' dolgok' helyzete, mint közönségesen, nekik kedvezőleg volt eléadva. Noha ugyan a' francziák átalában, mennyire a' győzedelmes ellenségnek csak lehetett, illőén és becsületesen viselték magukat, mindazátal némelly tetemes kárt nem lehetett megakadályozni, és különösen a' polgárokra minden nemű adózások és követelt szállítások átal nyommasztó terhek rovattak.

Hatodik czikkely.

Ütközet Austerlitz mellett. — Béke Posonyban.

Azonközben a' hadi operátiók Morvaország felé és benne egyre előrehaladtak. A' francziák Znaim és Brünn városokat elfoglalva tartották, Lichtenstein János herczeg vette át a' fővezérséget az austriai hadseregeken és főszállását Olmützbe tette át, hol a' Morvaországba hátráló oroszok is egyesültek az austriaiakkal. Azalatt Károly főherczeg is győzött Caldiero mellett és ujra reménylődött, megtámadólag harczolhatni, mivel a' szövetségesek' hadierejök is éjszaki Németországban mindig növekedett. Essen orosz tábornagy' számos seregcsapatja már csak egy napi járónyira volt a' csatatértől, hol az ellenségek szemközt állottak egymással; mindazátal az életszerek' hiánya miatt minden oldalról hangzó sürgető panasz, elhatározólag szóllott az elhalaszthatlan ütközet mellett, melly e' szerint Karácson hava' 2-dikán meg is történt Austerlitz mellett, 's melly, az austriaiak' és oroszok' rendkívüli vitézségök' ellenére is, Napoleonnak tökéletes győzedelmével végződött, noha az austriai - orosz hadsereg tôbb mint 90,000, a' franczia pedig csak 80,000 harczosból állott. A' hadierőnek egy nem kedvező elosztása volt legfőbb oka ezen ütközet balsorsának. A' természeti hátrálásivonaltól, az Olmützbe vezető országúttól, elzárva, a' visszavonulás Auszterlitzen át Magyarországba csak majd minden pattantyúnak, és holtakban és foglyokban 30,000 embernek elvesztésével sikerülhetett. Francziák' ré-

széről a' veszteség 16—18,000 emberből állott. Az oroszok alkuszerint húzódtak hátra és még azon éjel elment Lichtenstein herczeg a' franczia elődandárokhoz, fegyverszünetet kérni, mellyet Napoleon el is fogadott, miután Ferencz császárral egy malom mellett Nasedlovitz helységen kívül, közel az országúthoz; szabad ég alatt személyesen beszélt. Nevezetes dolog, hogy a' fegyverszünet' napján Estei Ferdinand főherczeg Iglau mellett a' bajorokat megverte, és a' magyarországból jövő Károly főherczeg' seregének előcsapatjai már csak két napi járó földnyire portyáztak Bécs körül és Bécsújvárost is elfoglalták. — Noha most a' csatamezőn fegyverszünet volt, mindazátal Bécs városa csak most kezdette egészen érzeni egy ellenséges őrsereg' nyomasztó terhét.

Karácson hava' 11-dikén a' franczia igazgatás átal az austriai rendekre, minden honi előljáróság' feloszlatásávali fenyegetődzés alatt, 32 milliónyi hadiadó vettetett 's más nap a' rendek', városi és bancal-pénztárak lefoglaltattak, mellyekben még vagy két millió forint találtatott. Davu 14-dikén a' még hátralévő 30 milliónak rögtöni lefizetését sürgette, mellyek közül 14 millió egyedül Bécs városra esett. Egy erőtetett kölcsönözés, mellyért a' Karok és Rendek jót állottak, lehetőleg kíméllő módon eléállitotta ezen öszszeséget. Nem sokára Bécsben is nyomasztó hús hiány támadt: mivel a' Károly főherczeg' serege, mint természetesen, az ellenség átal elfoglalt vidékektől minden élelmet elzárt. Napoleon ellenben 18-dikán egy heves nyilatkozványt bocsátott ki azon fenyegetéssel, hogy a' város' alkotmányát megváltoztatja, és neki mást, a' jelen körülményekhez illőbbet adand,

azon hozzátétellel, hogy abból Austriának talán emléke marad, és pedig érzékenyebb, mint maga az ellenséges őrsereg, mire a gátolás azonnal megszüntettetett.

Végre Karácson hava' 26-dikán megköttetett a' béke Posonyban, melly, noha abban Austria nagy és fájdalmas áldozatot tett, eltávoztatta legalább belőle az ellenséges seregeket. A' Talleyrand és Lichtenstein János herczeg által Posonyban aláirt békében Austria, a' lünevillei békekötésben szerzett velenczei részét átengedte az olaszországi királyságnak; továbbá átengedte Bajororszánnak: Tyrol herczegesitett grófságot, Burgau markgrófságot, ad eddigi passaui és eichstädti részeket, a' voralbergi hét uradalmat, a' Tettwangen és Argen uradalmakat, aztán Lindau várost és vidékét; Wirtembergiának: Hohenberg grófságot, Nellenburg landgrófságot, Alttorf tartomány-nagyi megyét, az öt dunavárost: Echingen, Munderkingen, Riedlingen, Mengen és Sulgau városokat, Villingen és Brentingen városokat, és vidékeiket, és a' Breisgau' egy részét; Badennek: Breisgaunak más és nagyobb részét, az Ortenaut és Kosztnitz várost. Továbbá Austria elismerte a' bajor és würtemberga választó-fejdelmek' országló fölségöket és királyi méltóságukat, valamint a' bádeni választó-fejdelem' fölségét és nagyherczegi méltóságát. Mind ezen veszteségekért csak Salzburg eddigi választó-fejdelemség Berchtesgadennel herczegségi czímmel csatoltatott Austriához, 's azért a' salzburgi választó fejdelemnek, Ferdinándnak, Würzburg, eddigi bajor herczegség, választó-fejdelmi méltósággal, mint eddig Salzburgot birta, engedtetett át, (mindazátal nem sokára a'

nagyherczegi méltóságot vette föl magára). Végre a' német rend' nagymesteri méltósága személyében és egyenes ivadékban, az első szülöttség' jóga szerint, az austriai ház' azon herczegje számára határoztatott, kit az austriai császár fog arra rendelni. Kezeskedett egyszer'smind Napoleon az austriai birodalom' és az austriai főherczegek' birtokaiknak sérthetetlenségeért, úgy mint azok a' posonyi békekötésben kiszabattak.

NEGYEDIK SZAKASZ.

Franczia ország
és a'
rajnaszövetség.

Időszak 1806—1810.

Első czikkely.

Francziák' elmenetele. — A' rajnaszövetség' alapítása.

A' franczia hadsereg' elmenetele Austriából Karácson hava' 28-dikán 1805-ben kezdődött és Boldogasszony hava' 13-dikáig 1806 tartott. De Napoleon császár a' most nevezett napon útazott el Schönbrunnból, miután előbb még Károly főherczeggel a' stammersdorfi vadászházban, elismervén az ő nagy hadi erényeit, beszélgetett és következő bélyegző hirdetvényt bocsátott ki a' Bécsiekhez.

Bécs' lakosai!

Én a' békét az austriai császárral aláirtam. Készülőben lévén, fővárosombani visszatérésre, kivántam még, nektek azon tiszteletet, mellyel iránntatok viseltetem, és azon megelégedést kinyilatkoztatni, mellyet jó magatok viselete miatt azon idő alatt, míg parancsaim alatt voltatok, érzek. Én nektek példát

adtam, melly a' népek' történetében hallatlan. Tízezer polgárkatonátok fegyverben maradt és kapuitokat őrizték. Fegyvertáratok tökéletesen hatalmatokban hagyatott és én épen ezen idő alatt magamat a' hadszerencse változékony szeszélyeinek kitettem. Én magamat a' ti becsületérzéstekre, hűségtekre és nyiltszivűségtekre bíztam. Ti az én bizodalmamnak megfeleltetek. — Bécs' lakosai! Én keveset jelentem meg köztetek, nem megvetésből vagy hiú kevélységből, hanem én azon érzések egyikétől sem akartalak benneteket elidegeníteni, mellyekkel egy fejdelem iránt tartóztok, kivel szándékom volt, egy sebes békét kötni. Fogadjátok elutazásommál, mint ajándékot, melly tiszteletemet tanusítja, érintetlenül fegyvertárotokat vissza, mellyet a' hadjógok tulajdonommá tettek; használjátok azt mindig a' rend' fenntartására. Mind azon rosszat, mellyet szenvedtetek, a' háborúval összeköttetett szerencsétlenségnek tulajdonítsátok. Mind azon kíméléseket, mellyel hadseregem vidéktekbe lépett, köszönjétek azon tiszteletnek, mellyet magatoknak szereztetek.

Napoleon.

Napoleonnak Francziaországbani visszatérése után az ő nagyravágyó tervei mindig tovább mentek. Miksa Jósef, az új bajor király, Napoleon' mostohafiához, Eugén alkirályhoz adta nőül; Beauharnois Stefánia, Josefina császárnő' unokahúga a' bádeni örökösherczeghez ment férjhez. Egy tanácsvégzés a' czászárnak, „nagy Napoleon" melléknevet adta. Böjtmás hava' 2-dikán Napoleon a' törvényhozó testnek Francziaországnak Olaszország fölötti uraságát kinyilatkoz-

tatta és nyilván mondatott ki Francziaországnak jövendő világurasága. Ugyan ezen hó' 16. a' franczia császár Murat sógorát Clevei és Bergi herczegségre emelte, és 30-dikán Jósef öccsét nápolyi és siciliai királyságra. Velencze Francziaországhoz kapcsoltatott, Guastalla Paulina ([20]), Napoleon' hugának, Neufchatel herczegség pedig Berthier ([21]) hadministernek adattak által. Pünkösd hava' 31-dikén egy új nemzetségi-törvény jelent meg, melly a' császári család' minden tagjait, minden birtokaikkal együtt, Napoleon' akaratjához kötötte. Pünkösd hava' 24-dikén Lajos ([22]) öccse is egy koronát kapott, miután a' batáviai köztársaság hollandiai királysággá változtattatott. Talleyrand Beneventi, Bernadotte Pontocorvoi herczegek lettek. Hadvezérek és ministerek a' meghódoltatott országokban uradalmakkal jutalmaztattak meg, 's így támadtak nagy számu herczegségek ([23]). — Sz. Jakab hava' 12-dikén 1806. Párisban a' rajnaszövetség alapíttatott, melly által Napoleon mint annak védője, Németország' nagyobb részének ura lett, mire Ferencz császár Kisasszony hava' 6-dikán a' német-római császár koronát letette és a' Németbirodalom' ezer éves alkotmányának vége lett. A' rajnaszövetség eléb a' bajor és würtemberga királyokból, báró Dalberg Károly Tivadar, mainzi választó-fejdelem és németbirodalmi főcancellárból, ki később frankfurti nagyherczeggé neveztetett és herczeg-primás czímet vett fel; a' bádeni választó-fejdelemből, az új clevei és bergi herczegből, hessen-darmstadti landgrófból, a' nassaui, hohenzollerni, salmi, isenburgi és Lichtenstein herczegekből (kinek nevében, a' nélkül hogy ő tudta, az oklevél aláirattatott), az Aremberg herczegből

és a' Leyen grófból állott. Kevéssel aztán a' bádeni választó-fejdelem, a' hessen-darmstadti landgróf és a' bergi herczeg nagyherczegi czímet vettek fel magukra királyi jógokkal és elsőségekkel, Nassau-Usingen és Leyen pedig a' herczegi méltóságot. Később a' szász-választó-fejdelem mint király, a' würzburgi választó-fejdelem mint nagyherczeg, a' többi szász herczegek, a' Schwarzburg, Anhalt, Lippe, és Reuss herczegek, utoljára a' mecklenburgi és oldenburgi herczegek is a' rajnaszövetség mellé állottak. Ezen szövetség' czéljának a' külső és belső béke biztositásának kellett volna lenni, Franczia ország nak és a' rajnaszövetség' tagjainak egynek mindnyájaért, és mindnyájának egyért jót állani, és ha közűlök valamellyikét háboru fenyegetné vagy megtámadtatnék, tehát a' védő' meghivására valamennyi többi szövetségeseknek minden további tanakodás nélkül fegyvert fogni és a' vészben forgót vagy megtámadottat segíteni tartoztak volna.

Második czikkely.

Porosz-franczia háboru. — Ütközetek Jena, Eylau és Friedland mellett. — Berlinnek franczia birtokba vétele. — Tilsiti béke.

Valamint Napoleon' seregei győzedelmesen léptek fel déli Németországban, szintúgy nem sokára alkalmuk volt, dicsőségöket az északiban is új fényben mutatni. Poroszország ugyan az austerlitzi ütközettől és a' posonyi békekötéstől fogva aggodalmasan haj-

lott a' békéhez, Karácson hava' 15-dikén 1805 és Böjtelő hava' 15-dikén szerződéseket kötött Franczia-országgal, mellyek olly nemüek voltak, hogy Poroszország a' más hatalmasságokkal feszes viszonyba jött; de nem sokára a' franczia álnokság által úgy behálózva látta magát, hogy az angoly- és oroszországgali meghasonlás' elkerülésére, fegyvert ragadni kénytelenítettetett, mi mellett Napoleon azonfelül a' megtámadás' elkerülését színlette. Egyébiránt Angoly-, Orosz-, Svéd- és Szász- országok Poroszországgal tartottak. Ez utolsó birodalomban, kivált a' Mark megyékben, egy hő buzgalom fejlődött ki, hamarkodó diadalénekek zengedeztek, a' nagy Fridrik és a' Rossbach melletti dicsőség diadalmasan említettek és minden a' legjobb reményel kecsegtette magát, midőn a' kor' új hőse egyszerre villámsebeséggel megjelent és minden heves vérű reményeknek mintegy mennykőcsapással véget vetett. Már Mindszent hava' 13-dikán 1806 megjelent Napoleon Jénában és következő napon a' Jena és Auerstädt melletti kettős ütközetekben a' porosz- szász seregek tökéletesen megverettettek és Szászország a' porosz szövetségtől elszakasztatott. A' szétszórva volt porosz seregek meggyőzettettek az erősebb hatalom által. Legjobb várak árulás és nyúlszivűség által megadták magukat. Mindszent hava' 27-dikén Napoleon már pompamenetet tartot Berlinbe és az elfoglalt porosz tartományok' igazgatását rendelte el. Sz. András hava' első napján a' Hessen-casseli választó-fejdelem is kénytelennek látta magát országát odahagyni, mellyel azonnal mint elfoglalt tartománnyal úgy bántak. Ugyan e' hó' 8-dikán Poroszország' legutolsó véderőssége is,

a' Magdeburg vár, francziák' kezére kerül. Sz. András hava' 21-dikén Berlinből egy rendelete jelent meg Napoleonnak, melly Angolországot ostromállapotba nyilatkoztatta és az angolyokkal minden kereskedést, minden közlekedést keményen megtiltott, mi által az olly híres szárazföldirendszer (Continentalsystem), Napoleon' rendszabásainak egyik legönkéntesebbike és legerőszakosabbika, hozattatott elé. Nem sokára ezután Napoleon Posonyban megigérte a' lengyeleknek birodalmuk' ismeti helyreállítását. Egy orosz sereg ugyan segítségére sietett a' porosz királynak, de az Karácson hava' 26-dikán Pultusknál, és Bőjtelő hava' 7. és 8-dikán 1807-ben az Eylau melletti véres ütközetben megveretett, mire Danczka feladása következett. A' Friedland melletti csata, sz. Iván hava' 4-dikén, tökéletes megverettetéssel végződött 's vele Poroszország' utolsó reménye hajótörést szenvedett, a' szerencsétlen ország' északkeleti zugolya is a' győztes ellenségnek markába került, csak az egyetlen Memel határváros volt még porosz kézben és a' királynak és udvarának lakhelyül szolgált. Az orosz sereg is hasonlóan igen megvolt gyöngítve, hogy sem egy ütközet kedvező siker' reményével merészlett volna saját telkén. A' francziák már Niemen mellett állottak és átköltözni készültek, midőn Sándor császár sz. Iván hava' 18-dikán fegyverszünetet kért a' Bergi herczegtől, mellyet Napoleon el is fogadott, mivel az ő saját serege is az Eylau és Friedland melletti ütközetek, Danczka ostromlása 's a' t. által szinte nagyon meggyöngíttetett, 's minél előbbre haladt, annál inkább kellett belső erejének fogyni. Ehez járult, hogy Austriát is éber szemmel kellett

tartania, és hogy egy táborozás Oroszországba akkor nem olly könnyűnek látszhatott előtte, mint öt évvel később, kiváltkép, mivel Sléziában még néhány várak állottak, Kolberg még be nem vétetett, Schill és Blücher is naponkint fenyegetőbb mozdulatokat tettek Pomerániában. Mivel most az orosz udvar is Angolyország' munkátlanságára panaszolkodott és semmi segédpénzeket onnan nem kapott, tehát a' franczia és orosz császár közt a' közelités annál könnyebben megtörtént, és mindketten személyesen jöttek össze a' Niemen folyón egy arra készült tulajon sz. Jakab hava' 25-dikén, a' partokon felállított két hadsereg' ujjongása közt. Tilsit várost Napoleon közönösnek nyilatkoztatta ki és a' hadakozó fejdelmek' főszállása, a' porosz királyé is, sz. Iván hava' 28-dikán oda tétetett át, hogy a' békealkudozásokat siettetni lehessen. Sz. Jakab hava' 7-dikén a' béke Orosz- és Poroszországgal megköttetett. Fájdalom itt csak ollyan fejdelem országairól folyt az alku, kinek egyedűl magának nem volt már annyi hatalma, hogy azokat a' győztes' markából kiragadja, és kinek birodalma felét azért kellett oda engedni, hogy a' más felét legnyomasztóbb és alig teljesíthető föltételek alatt visszakapja. Napoleonnak már azon kemény kifejezése is iszonyú volt, hogy Fridrik Wilmos ezen felét is csak az orosz császár iránti tiszteletből kapja vissza. A' tilsiti béke' következménye egészben következő volt: A' Lengyelországtól 1793 és 1795 elszakasztatott tartományok egy új Varsó herczegséget képezzenek; Danczka két órányi körrel köztársasággá csináltatott porosz és szász oltalom alatt; az eddigi választó- fejdelem Szászország' királya és Varsó' herczege lett, és számára Slé-

zián keresztül egészen az ő új herczegségébe egy hadiútat kellett nyitva tartani; a' franczia császár' testvérei Jeromos ([24]), Jósef és Lajos, Orosz- és Poroszország által vestphaliai, nápolyi és hollandiai királyoknak elismertettek, és az új vestphaliai királyság a' Poroszország átengedett és az Elba' bal partján fekvő tartományokból, néhány más elfoglalt országokkal: Braunschweig, Hannover és Hessen-Casselből képeztetett. Poroszország tehát az említett lengyel tartományokat és kotbussi kerületet Szászországnak, minden az Elba és Rajna közt fekvő tartományait pedig Napoleonnak volt kénytelen átengedni; az ország mindazátal úgy mint azelőtt a' franczia biztosok' zaklatásaiknak maradt kitéve, míg magát egy év múlva 120 millió francból álló önkénytesen megszabott összeséggel kiváltotta, egyedül mind a' mellett is az Odera mellett fekvő és a' francziák által folyvást elfoglalva tartott erősségek: Glogau, Küstrin és Stettin által, valamint Varsónak, Szász- és Lengyelországnak helyhezete által minden pillanatban fenyegetve és öt évnél tovább egy ingadozó sorsnak kitéve volt. Azonfelül Orosz- és Poroszország még a' szárazföldi rendszerhez is állott.

Harmadik czikkely.

Bitorlás és háború a' pirenaei félszigeten. — Összegyülés Erfurtban.

A' legnagyobb politikus súllyal lépett ki Napoleon a' tilsiti békéből; a' meggyőzhetetlenségéről hit dogmatikus magasságra emelkedett, és bizonyára ezen időpont teljes jóggal tetőpontja dicsőségének, ha nem

nagyságának is, mivel a' nem sokára aztán következett történetek, noha részére szerencsésen ütöttek ki. megmutatták, hogy és milly módon lehetséges volna. vele is, a' hatalmassal és rettentővel hathatósan szembeszállani. Diadalban tért vissza a' franczia császár Németországon át Francziaországba és Párisban több német fejedelem' udvarlását fogadta el. Alig helyhezte magát a' győztes keleten és északon bátorságba, midőn a' pyrenaei félsziget állapotja új meghódításokra ingerlé. Már sz. András hava' 13-dikán 1807 kinyilatkoztatta a' Moniteur ([25]), hogy a' Braganza ház megszünt légyen Portugaliában uralkodni, mivel az angoly kereskedésnek kedvezett és csak színből vált el Angolyországtól. Egy franczia hadsereg nyomban ezután keresztül ment Spanyolországon és minden ellenállás nélkül elfoglalta Portugaliát; az uralkodó ház Braziliába futott. Egy családi czivódás a' madridi udvarnál egyszer'smind alkalmat szolgáltatott Napoleonnak, hogy abba magát választott birói barát' álorczája allatt belekeverje. A' gyönge IV. Károly eleinte VII. Ferdinand fija számára lemondott a' koronáról, mindazátal később, midőn Napoleon' meghivására, az atya és fia Bayonne városba mentek, ezen lemondást kicsikartnak nyilatkoztatta és minden jógait Napoleonnak engedte át. VII. Ferdinándnak most már föltételetlenül le kellett mondani minden igényeiről a' koronához és ezután a' valenkay várban Francziaországban fogva tartatott. Közvetlenül erre Napoleon Jó'sef, eddigi nápolyi király, Spanyolország' királyának hirdettetett ki, és a' bergi nagyherczeg, Murat Joachim lépett a' nápolyi királyszékre. De ezen időtájban mutatkozott először azon körülmény, hogy a' leghatalmasabb pa-

rancsoló is elégtelen légyen az egyesült nép szellem ellen. Napoleon nem ismerte a' spanyolokat. Ezen nemzet' állhatatos bátorsága, melly rendíthetetlen állandósággal öt évig viaskodott függetlenségeért, törte meg legelőször a' hódoltató' hatalmát. Az újra alkattatott Etruriai királyság is Francziaországgal összekapcsoltatott, és az országától megfosztatott etruriai királynő egy nyomorúlt asztalpénzt kapott az igért kárpótlásért. A' meddig most Napoleon' hatalma kiterjedt, elfojtotta az a' kereskedést és jólétet, a' hajózási szabadságot és az irók' bátorságát. A' mindig előre kicsikart ujonczszedés által irtóztatólag szaporodó hadseregeire daczolva, Napoleon 1808, béke közepén, Kehlt és Kastelt, Weselt és Vliessingent a' franczia birodalomhoz csatolta. A' pápa is maga részéről, minden concordatumok' és engedélyek' ellenére, keservesen látta magát megcsalatva lenni. Franczia fegyveresek folyvást elfoglalva tartották birtokát, és csak műkincs és adózásbeli nagy áldozatok által nyerhette meg VII. Pius a' fölség' gyönge szinét. Egyszer'smind Napoleon új nemességet és elsőszülötti jógokat alkotott tervei szolgáinak számára. Sz. Mihály' havában 1808. látszatólag fontos lépések tétettek, hogy Europa az ohajtott békét élvezze. Ugyanezen hó' 27-dikén Erfurtban jelent meg Napoleon egy nagy fejdelmi congressusra, hová Sándor császár is több királyokkal és fejdelmi herczegekkel megérkezett és Napoleonhoz szorosabban csatlakozott. Nagybritannia is felszóllítatott franczia és orosz részről a' békére; de a' britt kabinét fel nem hagyhatott vagy nem akart felhagyni a' spanyol ügyekkel és az alkudozások nem sokára félben szakadtak. Napoleon

Mindszent hava' 18-dikán ismét sz. Cloud-ban volt, 29-dikén Spanyolországba útazott, hol jelenléte a' francziákat már új győzedelmekre serkentette, midőn veszéllyel fenyegető mozgalmak Austriában újra sietve visszahíták őt'.

Negyedik czikkely.

Háború Austria és Franczia ország közt. — Ütközet Regensburg mellett. — Austriaiak' hátrálása.

Ferencz császár a' franczia császárnak messzeterjedő, az egész száraz földet veszéllyel fenyegető terveit többé szendén nem nézhette, az önfentartás' kötelessége ellenmunkáló rendszabályokat parancsolt. Ha Austria a' közel lévő rettentő veszélyt kikerülni akarta, tehát arról kellett gondolkoznia, hogy az egyátaljában meg nem győzhetendő erőhatalomnak, a' hadsereg mellett 's azonkívűl véderőket, politikus és erkölcsi indítóokokat és egy a' buzgólkodásig fölhevített nemzetiséget állítson elibe. Napoleon császárnak, noha ez időben Spanyolországban volt elfoglalva, Austria' fölfegyverkezése és elő-készületei nem kerülték el figyelmét. A' sokfélekép elkezdett alkudozások az 1809 év' tavaszával félbe szakadtak, és Austria megpróbálta, ugyanezen év' sz. György hava' 9-diki hadüzenésével, újra helyreállított erejében bizva, semmi hatalmasság által, csak Angolyországtól közvetve, nem segítve, a' dolgok' előbbeni politikus rendét Német- és Olaszországban ismét helyreállítani. Poroszország, belől még igen mélyen megrendítve és

és az őt' környező ellensége hatatom átal folyvást zárva tartva, a' háború alatt közönös maradt, és maga az orosz császár is, mint Napoleon' frigyese, Austria ellen lépett fel, noha a' Galicziába költözött hadcsapat semmi komoly viadalba nem bocsátkozott. Olaszország és a' rajnaszövetség a' hatalmas franczia császárnak szolgáltak, sőt Spanyolok és Portugaliak is kénytelenítettek seregei közt viaskodni. Károly főherczeg minden austriai hadseregek' teljes hatalmú fővezérének neveztetett ki, ő honvédet alakított és az Austria lakosai közt egy buzgalom fejlődött ki, melly a' maga nemében egyetlennek neveztethetik a' történetirásban. Egy nagyban kigondolt terv szerint Németországban a' táborozást Károly fővezér, Olaszországban János főherczeg és a' varsói herczegségben Estei Ferdinand főherczeg kezdették el. Szent György hava' 9-dikén János főherczeg felső Karinthián át gyorsan nyomúlt be Tyrolba és Brixen főpont felé; 10. és 11-dikén a' fősereg Braunau, Schärding és Wasserburg mellett az Inn folyón költözött át és Bajorországba nyomúlt. Sz. György hava' 11-dikétől 16-dikáig ütött ki Austria' részére Tyrolban a' fölkelés, és 12-dikén már Innsbruck az erőteljesen fölkelt de nem mindig czélszerün igazgattatott tyróliak' kezében volt, kiknek fővezérlésöket az Austriáért hő hazafiuság átal lelkesített erős passeyri homok kocsmáros, Hofer András ([26]) vette át. Sz. György hava' 16-dikán már Münchent foglalták el az austriaiak, és Olaszországban a' Sacile melletti csata után, Eugén alkirályt Piave folyón átnyomták, midőn Napoleon ugyanezen hó' 18-dikán villámsebességgel 's új seregtömegekkel Ingolstadban megjelent

és az austriaiakat 20-án Abensbergnél, 21-én Landshut mellett, 22-én Eckmühlnél és 23-án, az elválasztó ütközetben Regensburg mellett, mellyben 110,000 austriai harcznok példátlan vitézséggel harczolt 130,000 ellenséggel, megkerülés által meggyőzte. Ostromolva folytatta tovább Napoleon a' kivitt győzedelmet. Még hat austriai ezred elfoglalva tartotta Regensburg várost, mialatt Károly főherczeg Duna bal partján a' Stadt am Hof melletti tetőkre húzódott. Végre az ellenséges pattantyú rést lőtt, ostromolva nyomúlt a' franczia gyalogság Regensburgba, és, több óráig tartó véres viaskodás után az utczákon a' francziák elfoglalták a' várost, melly a' mellett meggyúlt. Napoleon, kinek 23-dikán egy bádgyadt golyó a' lábát egy kevéssé meghorzsolta, 24-dikén egy napiparancsot adott ki, mellyben kihirdette, hogy az eddigi győzedelmek' gyümölcse az öt napi táborozásban 100 ágyú, 40 zászló, 50,000 hadi fogoly, 3 sajka és 3000 társzekér lenne, 's még hozzátette: négy hét alatt Bécsben vagyunk. Még azon a' napon a' rajnaszövetség' minden országaiban eltörlötte a' német vitézrendet. Most már Jellachichnak is oda kellett hagyni Münchent, hová következő napon a' bajor király ismét megérkezett. Még sz. György hava' 24-dikén kezdette el a' hátrálást Károly főherczeg Cham és Waldmünchenen át Csehországba, mialatt a' francziák, a' helyett, hogy a' hátráló hadcsapatot üznék, folyvásti viaskodások közt a' Hiller és Jellachich alatti hadcsapatokkal egyenes úton Bécsnek tartottak. A' Duna melletti bal esetek János főherczeget is kényszerítették Magyarországba visszavonúlni. A' lengyelek Poniatowszki herczeg alatt kiszorították az austriai

hadsereget a' varsói herczegségből és Galicziában kiterjeszkedtek. A' véres küzdés Tyrolban Austria átal nyomosan nem gyámolítathatott, és ezt a' szerencsétlen országot az ő hősszivűsége miatt a' legnagyobb haragra lobbant ellenség' bosszújának martalékul kellett adni.

Ötödik czikkely.

Második franczia nagy berohanás Austriába, és Bécs' elfoglalása.

Az ellenségnek Bécstőli visszatartóztatása egyedül a' főseregnek a' Hiller alatti elszakasztatott balszárnyávali újraegyesítésétől függött. Ez, Linz vagy Krems mellett vala megtörténendő, de az ellenség olly feltarthatlanul sietett előre, hogy Hillernek a' Dunán való átköltözést lehetetlen volt már kieszközölni, hanem magát Ebersberg mellett a' Traun megé visszahúzni kénytelenítetett. Itt a' dolog Pünkösd hava' 3-dikán a' hosszú hidon történt átmenetelnél vérengző csatára került, mellyben a' francziák 6000 embernél többet vesztettek, a' bécsi honvéd legelőször ment ütközetbe és rendkívüli vitézséget mutatott, de nagy veszteséget is szenvedett. — Sz. György hava' 30-dikán, az ország' belső dolgait kormányzó Rainer főherczeg már nagy veszélyt jelentett; már az egyesek' futása és a' kincsek', levéltárak' és a' műgyüjtemények' megmentése kezdődött, midőn Estei Miksa főherczeg azon parancsolattal érkezék meg, hogy Bécset védeni fogja. Ha ezen város, egy erős hely' és hídsáncz' kedvező helyzetében, 8 vagy 10 nap védel-

meztethetett volna, úgy lehetséges vala, hogy a' Budweison, Zwettelen és Horn városon át lejövő fősereg még jókor a' dunahídhoz érkezik és a' birodalom' megmentését fővárosa falai alatt kivívja. De Napoleon is hasonló okból Bécsnek gyors elfoglalása után égett. Pönkösd hava' 4-dikén elhagyá Mária Ludovika császárnő a' császári családdal együtt Bécset. A' legnagyobb sebességgel történt meg minden, mi illy rövid idő alatt lehetséges volt. Önkéntesek és az országos fölkelés szóllíttattak fel, a' sánczok ágyúkkal megrakattattak, a' veres torony és a' sánczocskához közel fekvő épületek lerontattak. A' zűrzavar nagy volt, szakadatlanul hullámzottak az átköltözetek és beszállásozások, az élelmi szállítmányok, a' védőrendeletek 's a' t. Hiller végre átment Krems városnál a' Dunán, de elküldött egy hadlábat Bécs' megrakására. Pünkösd hava' 8-dikán Napoleon' főszállása már sz. Pölten városban volt, a' táborszemek Hütteldorfig értek. A' veres torony melletti kapun kívül a' többi mind bezárattatott, a' harangok elnémultak. Az őrsereg 16 ezer ember sorkatonaság és honvédből, 1000 diák és művészből, a' polgárkatonaságból és néhány fölkeltekből állott. Pünkösd hava' 10-dikén jókor reggel sánczokba költözött a' polgárság, a' Ferencz- és Augarteni hídak leégettettek. Reggeli 7 órakor Lannes tábornagy hadialkárt küldött egy trombitással a' Burgkapu' elébe, de ki elútasíttatott. Visszamenetele közben a' karinthiai kapu előtt mindig szaguldozó huszárok' kezébe került, egy mesterember lováról doronggal ütötte le és rosszúl bánt vele. Négy Chasseur olly vakmerő volt, hogy a' huszárokkal a' karinthiai kapun beugratott. Egyike

egy mészároslegény által a' komédia utczáskában agyonverettetett, a' más három, nehezen megsebesítve, a' karinthiai utczában és Haarmarkton elfogattatott. Mivel Lannes tábornok' segédtisztje vissza nem tért, tehát a' Major-General, Berthier Sándor, neufchateli herczeg, mariahilfi külváros' polgárai által egy felszólító levelet küldött Miksa főherczegnek, melly O' Reilly tábornok által egy pár udvarias sorokkal visszaküldetett. A' lődözések, tüzelések, apró kémlelődések és kirohanások 10-dikén egész estig tartottottak, 's még következő napon is. A' franczia hadsereg Duna mellől Döbling mellett Währing, Ottakrin helységeken át terjedt el Napoleon' főszállása felé, mellyet ismét Schönbrunnban ütött fel és innen a' Spinnerin am Kreuz felé egészen a' simmeringi síkságba ismét a' Dunához. Külvárosokban a' franczíák csak a' főutczákat és a' közösülésre szükséges melléküteczákat rakták meg őrizettel és czirkáló őröket küldöztek el mindenfelé. Andreossy tábornok neveztetett ki Napoleon által előlegesen Bécs' kormányzójának, és szállását a' hajdani herczeg Kaunitz', most Eszterházy herczeg' palotájában vette a' Mariahilf külvárosban. Pünkösd hava' 11-dikén éjjel, pontban 9 órakor kezdődött a' bombázat 20 taraczkból, miátal mind össze 14 ház, köztök a' Trattner-udvar, meggyült és 17 személy megölettetett. Tizenkét óráig tartott a' lődözés szakadatlanul, melly a' sánczokról viszonoztatott, aztán egy erős negyedóráig szünet volt; mire még hevesebben kezdődött, és éjfél utáni 2½ óráig tartott. Több mint 1500 taraczkteke és tüzes golyó szállott ezen hatodfél óra alatt a' városba. Végre 2½ órakor kitűzték a' fejér zászlót és az ellensé-

ges előadandároknak megjelentették, hogy a' város magát föltételek alatt megadni kész, mire a' bombázat azonnal megszünt. Ezen pillanatban Miksa főherczeg O' Reitly tábornoknak adta át a' vezérséget, a' sorkatonaság' és honvéd' nagyobb részével a' Duna bal partjára költözött át és minden hídakat leégettetett maga után. Két óra mulva ezután egy országrendeiből és városiakból álló küldöttség ment el Napoleon' főszállására Schönbrunnba, mellynek tagjai következendők voltak: gróf Dietrichstein Jó'sef ország' marsallja, Hohenwart herczegesített érsek, a' schotteni és klosterneuburgi praelatusok, Veterani gróf, Bartenstein, Hann, Maierberg és Löderer bárók, aztán Wohlleben' polgármester, Egger, Pink és Heisz tanácsosok, ki ugyan némely kemény szavakat ejtett ki a' császári ház ellen, de a' várost pártfogásáról bizonyossá tette. Pünkösd hava' 13-dikán korán reggel a' várost elfoglalták a' francziák; a' még benne volt kevés austriai katonaság, kiment és fegyverét a' vársíkon lerakta, mint hadifogoly.

Hatodik czikkely.

A' pápai birodalom' megszüntetése. — Ütközetek Aspern és Wagram mellett.

Mind azon mértéklés' ellenére, mellyet Napoleon császár Bécs' átaladásánál mutatott, még is nem sokára különféle kemény rendszabályokban kimutatta magát az eltitkolt méreg azért, hogy Bécs, csak rövid ideig is, bátorkodott győzedelmes eléhaladásait megakadályozni. Legelől a' kincstári és városi pén-

zek lefoglaltattak és minden hadi- és fényüzési fegyvereket a' polgári fegyvertárba kellett beadni. Nem sokára egy kemény paranesolat jött ki a' honvéd' és fölkeltek' visszahívása felől. Pünkösd hava' 15-dikén jelent meg Napoleonnak amaz híres felszóllítása a' Magyarokhoz, hogy Rákosmezőn gyüljenek össze és új királyt válasszanak maguknak, de minek a' hív és nemeslelkű magyar nemzetnél, mint reményleni lehetett, legkisebb következménye sem volt. Pünkösd hava' 17-dikén a' franczia császár a' pápai birodalmat tökéletesen Francziabirodalomba kebelezni rendelte és kevéssel aztán megparancsolta, hogy VII. Pius Francziaországba vitessék el, ki csakugyan sz. Jakab hava' 6-dikán 1809 meglepés által római palotájában elfogattatván, Fontainebleau-ba hurczoltatott, hol ő, Napoleon' erőszakoskodó rendszabályai ellen mindig rendíthetlen álhatatosságot szegezvén, Napoleon' leköszönéséig 1814 fogva tartatott.

Bécsben azonban a' kenyér', hús', téj' és liszt' hiánya naponkint nyomasztóbb lett, kenyérboltok és lóczák előtt a' tolongás nagy volt, és nem hibáztak különféle nemü nyugtalan történetek is. De Napoleon minden szándékát egészen ismét a' hadi munkálatokra fordította. Már pünkösd hava' 13-dikán próbált az ellenség Nuszdorfból egy dunaátmenetelt az úgy nevezett fekete pocsolya (schwarze Lacke) felé, azonban, kivált a' bécsi honvédsereg által, tetemes veszteséggel visszaűzettetett; de 19-dikén még is átment a' Lobau szigeten, noha nagy nehézségekkel küzdve, és a' franczia hadsereg erős állást fogott Marchfelden. 21-dikén pünkösd vasárnapon, hajnal' hasadtával, Károly főherczeg az austriai hadsereget, 75,000 embert

288 ágyúval, csatarendbe állította; délutáni 3 órakor elkezdődött az ütközet, melly kölcsönös heves elkeseredéssel és hihetetlen hős-szívűséggel folytattatott. Aspern tízszernél többször vétetett be ostrommal, ismét elveszíttetett 's ujra visszafoglaltatott. A' templom, temető, a' torony, egyes padlások és pinczék, sőt elzáró szekerek és ekék is tulajdon elkeseredett viaskodásoknak tárgyai voltak. Az austriaiaknak központosított tüzelése kegyetlenül dühöngött, az annyi győzedelmekre emlékező, magát meggyőzhetetlennek képzelő ellenség' soraiban, 11,000 halott és 5000 több megsebesített feküdt az austriaiak által megtartatott csatatéren; elsők közt több tábornok, köztök Lannes tábornagy és montebellói herczeg; azonfelül még 30,000 megsebesített vitetett Bécsbe húsz kórházba. De az austriaiak is 4100 holtat és 16,000 sebbe esetteket számláltak. Mind a' két sereg úgy megvolt gyöngítve, hogy segítség nélkül semmi további csatázásokról gondolkozni sem lehetett és Napoleonnak a' Semmeringen átnyomúlt olaszországi hadseregnek egyesítése, melly Pünkösd hava' 27-dikén megtörtént, igen kivánatos volt. Hogy a' magyar felkelő sereggel egyesült kis, de vitéz hadcsapatja János főherczegnek eltávolítassék, megtámadta azt az alkirály sz. Iván hava' 14-dikén Győr mellett és Komárom felé hátrálni kényszerítette. Később János főherczeg a' Davoust által hasztalan ostromlott hídsánczba és a' posonyi állásba ment, mellynek átadását az ellenség sz. Iván hava' végén azáltal reménylette kicsikarhatni, hogy a' várost bombázta, épen midőn Ferencz császár és a' főherczegek oda érkeztek.

Mivel most már Napoleon a' szászokat Bernadotte alatt 's más segédseregeket is magához húzta, tehát sz. Jakab hava' 5. és 6-dikán olly következetes győzedelmet vítt ki Német-Wagram mellett, hogy azátal az austriaiak Magyarországtól elrekesztettek, és Cseh- és Morvaország felé hátrálni kényszerítettek. Az ellenség az austriai fősereget a' Znaimba vezető hátrálási vonalon megelőzni, és a' málha 's pattantyú' elvesztésével Thaya' öblös útjaiba tolni szándékozott. De el nem csüggedve egy kilencz napig folyvást tartó csatázások közt véghez vitt hátrálás' nyomoruságai és veszélyei átal, példátlan vitézséggel meghiúsíttták az austriaiak ezen megrontás' csínyát, sőt egy győzedelmes erőhatalom' láttára zavar nélkül vitték véghez a' folyamon való átmenetelöket és pedig csekély veszteséggel, és a' Znaim melletti ütközet még kétes következményben dühöngött, midőn a' megköttetett fegyverszünet' híre elszakasztá egymástól az elkeseredett harczosokat.

Hetedik czikkely.

Fegyverszünet. — Történetek Bécsben a' franczíáknak ott létte alatt.

Sz. Jakab hava' 12-dikén a' Znaim melletti táborban megköttetett fegyverszünet Austriának az Enns fölötti és alatti tartományait, Morva- és Magyarország' tetemes részével az ellenség' kezében hagyta, Tyrólt és Voralberget pedig átadta neki. Mindkét Galiczia már elveszve volt és Ferdinand főherczeg au-

striai Sléziába húzódott hátra. A' fegyverszünet' tartása egy hónap volt tizennégy napi felmondással. Sz. Jakab hava' 31-dikén Károly főherczeg Littauban Morvaországban a' hadsereg' fővezérségét Lichtenstein János herczegnek adta át, ki a' fősereggel föltételek alatt Magyarországba költözött. Sz. Jakab hava' 13-dikán esti 6 órakkor villámsebességgel lovagolt Napoleon, testőrjei által környezve, Leopoldváros on át és a' város körül a' fegyvertéren keresztül ismét Schönbrunnba. Mint azelőtt, úgy a' fegyverszünet alatt is majd elérhetetlen adók rendeltettek és szigorún behajtattak. Napoleon vitézrendeket és méltóságokat osztogatott; Davoust tábornagyot Eckmühli, Massenát Eszlingeni, Berthiert Wagrami herczegekké, Mouton tábornokot pedig Lobaui grófnak nevezte ki. Elbizottsága által elragadtatva Schönbrunnból a' három arany gyapjú' rendét is alapította, 's arra indítatván, hogy az ő két vitézrendeihez, a' becsület- és vaskoronarendekhez még ezen harmadikot mellékelje, mellynek azonfelül Brüssel, Madrid és Bécs nevekkel, az aranygyapjasrend' bölcsőivel és 1797, 1808 és 1809 év számokkal kellett volna diszelgni, mivel ezen városok ezen években vétettek be átala. Mindazátal Napoleon ismeretlen okoknál fogva ezen teremtésével aztán ismét egészen felhagyott. Kisasszony hava' 15-dikén a' Napoleonnap Bécsben nagy pompával ünnepeltetett, korán reggel valamennyi dunahajók lobogókat tűztek fel és 8 órakor tüzelni kezdettek; 9 órakor a' sánczokról 60 ágyúlövés történt és minden harang meghúzattatott! Negyedfél órakor nagy Te Deum volt a' szent István' templomában, mellyen a' Major-General Berthier herczeg az ud-

varnéppel és tábornagyi karral,' aztán a' fökórmány' és helyparancsnokság' személyzetével díszöltözetben megjelent; aztán a' fejdelmilak' lovagteremében nagy lakoma volt, mellynél a' fökormányzó Andreossy elnökösködött. Este a' Burgthor és a' császári istállók közt nagy tüzjáték gyujtatott meg és 8 óra után a' város' és külvárosok megvilágosítása kezdődött, mi mellett az ellenséges tábornokok' és igazgatók' szállásaikon némelly hizelgő mondalmat lehetett olvasni. De illő ironiában díszlett egy polgárház Mariahilf-ben ezen német fölirással: **Zur Weihe An Napoleons Geburtstage**, (áldozatul Napoleon' születésnapjára), mi mellett a' kezdőbetűk olly szerfölött nagyok, a' többiek pedig olly parányiak voltak, hogy egy kis távolságban csak az igen kitünő **ZWANG** (kényszer) szót lehetett olvasni. September' elején a' könyvvizsgáló hivatal eltörültetett és a' nyomtatás szabadon adatott, miátal azonban csak néhány csekély literaturai, többnyire régen ismert könyvek' utánnyomásaik jöttek napvilágra. Ezen időben kezdődtek a' nyilvános levél-, könyv- és műtárakbóli elhurczolások, de mellyek 1815 nagyobb részben ismét visszaadattattak. Sz. Mihály hava' elsőjén Napoleon Győrbe ment szemlét tartani, 7-dikben Krems és Melkbe, 16-dikán Brünnbe és az austerlitzi csatatérre. Mindszent hava' elsőjén meglátogatta Badent és az Ilonavölgyet, 5-dikén este 9 órakor a' császári sirboltot a' kapuczínusoknál, hol jó soká mulatott és mindent pontosan megnézett, 6-dikán Bécsújvárosba útazott és innen kirándult Semmeringbe, aztán ismét visszatért Schönbrunnba,

---

Nyolczadik czikkely.

Béke Bécsben. — Francziák' eltávozása.

Miután már jó sokáig a' béke felett alkudoztak, végre Mindszent hava' 4-dikén herczeg Lichtenstein János és a' franczia minister Champagny, Cadore-i herczeg által Bécsben aláirattatott. Austria abban ismét kész volt új és nagy áldozatokra. Lemondott Salzburg, Berchtesgadenről, az Inn- és Hausrucknegyedről az Enns feletti tartományban, mellyek Bajorországhoz kapcsoltattak; néhány cseh zárulékokról felső Lausitzben, mellyek Szászországnak jutottak; Nyugatgalicziáról, Krakó városról és Zamosc kerületről Keletgalicziában, mellyek a' varsói herczegséget szaporították; Tarnopol kerületről Keletgalicziában, mellyet Oroszország mint Napoleon' frigyese kapott; Krain herczegségről, Villach kerületről Karinthiában, Triest' vidékéről, Görz és Friaul grófságokról, a' Száva jobb partján fekvő Horváthországról Fiumével, a' magyar tengermellékről és az austriai Istriáról, mellyekből Napoleon az olasz királyságtól elszakasztott Dalmátiával, Istriával és Ragusával az illyriai tartományok' új országát képezte. Egyébiránt a' franczia császár újra kezeskedett az austriai császárnak a' mégmaradt országairól, ellenben az utolsó elismert minden változásokat, mellyek Spanyol- Olasz- és Portugalországokban részint megtörténtek, részint még történendők voltak és a' szárazföldi rendszerhez hozzáállott Angolország ellen. A' megkötött béke' daczára is azonban a' levéltárok' és műkincsek' ragadozása folyvást tartott; sőt, bosszúállásból, hogy Bécs

a' hatalmasnak csak egy pillanatig is ellenszegülni bátorkodott, vár- művei a' karinthiai kaputól egészen a' Stubenkapun túl az Elendbástyáig, kivált a' fejdelmilak előtt fölvettettek és halomra döntettek. Klagenfurt', Görz', Grécz' és Brünn' várművei is szétromboltattak, 's aztán kezdődött csak a' francziák' elköltözése, mi egészen sz. András hava' 20-dikáig tartott. Ugyan e' hó' 26-dikán az austriai seregek tértek vissza a' fővárosba, hol buzgalommal üdvözöltettek és szívesen fogadtattak.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

A' nagy franczia birodalom

(le grand empire français).

Időszak 1810—1812.

Első czikkely.

Napoleon' intézkedései Francziaországban, annak házassága Mária Luiza császári herczegnővel.

Visszatérése után a' győzedelmes táborozásból Napoleon az országlás' minden ágaira munkás figyelmet fordított, a' mint hogy egy átaljában tagadni nem lehet, hogy neki Francziaország ezen tekintetben sokat köszönhet. A' törvényes dolgoknak új törvénykönyvek által szilárd folyamat tűzetett ki és a' törvények' végrehajtása az itélőszékek' és minden kisebb hatóságok' szerkezete által meghatároztatott. Az uzoráskodás' meggátlására már azelőtt jött ki egy rendelet, melly a' falusi népet a' zsidók' nyomorgatása ellen biztosította és a' császárnak egy végre nem hajtott kedvenczterve volt az, a' zsidó népnek egész Európában egy politikus-erkölcsi újraszületését kieszközölni.

Szinte olly munkásan dolgozott a' műipar' és a' belső kereskedés' fölélesztésén, innen azon erőködés a' tiltott gyarmatáruk helyett használható pótszerek' eléállitásában, innen egy nagy jutalomdíj' kitevése a' legjobb lenfonógépely' kitalálására, innen a' vámdolog' minden ágaiban a' nagy építkezések, p. o. csatornák, hídak és útak. De mindazátal ezen tekintetben a' czél elhibáztatott, mivel mindennek kényszerített parancsolatok és hadi utasitások szerint kellett volna történni, holott szabad mankásság lelke a' sikerülésnek. Maguk a' nevelő intézetek az egész birodalomban szigorú hadialakot nyertek 's úgy látszott; hogy a' császár azon elvet, melly átal ő olly magasságra emelkedett, minden alárendelt viszonyokban is sinórmértékül tenni akarta.

Nem sokára ezután egy új váratlan eset történt Francziaországban. Karácson hava' 15-dikén 1809 Napoleon családja' körében így nyilatkozott: népeinek boldogsága kivánja, hogy nekik szeretete' zálogául örököst, hogy trónjának gyermekeket hagyjon hátra, és mivel sok évü házassága Josefina császárnővel magtalan maradt, ő azt felbontja. Következő nap az országtanács is az elválás mellett nyilatkozott, melly aztán Boldogasszony hava' elején 1810 az egyházi tanács előtt Párisban véghez is ment. Már Böjtelő hava' 7-dikén Champagny minister és az austriai követ herczeg Schwarzenberg Károly átal az új eljegyzés Napoleon császár és Mária Luiza főherczegnő, Ferencz császár' legidősb leánya közt aláirattatott. Böjtmás hava' 11-dikén Bécsben az ünnepélyes helyettesösszeadás (Procura összeadás) történt, mi mellett Károly főherczeg viselte a' császári vőlegény' képét

és Sz. György hava' 2-dikán a' császári pár Fesch bibornok ([27]) által összeeskettetett. Napoleonnak Ferencz császár' leányávali egybeköttetés' helybehagyása által ez utolsó egy új uralkodó ház' jógát Francziaországban megerősítette, a' midőn megpróbálta, a' franczia uralkodót, miután a' külső hatalom, őt' megzabolázni, elégtelennek mutatta magát, erkölcsi indító okok által határba szorítani. Ezen meglepő lépésnél Ferencz császár' tiszta politikája tulajdon fényében mutatta magát, mert vagy sikerült, Napoleont az europai uralkodó családok' sorába való fölvétel által azok' szellemének számára megnyerni, 's így őt más országok' jógainak és függetlenségöknek föltételetlen megismerésére kénytetni, vagy más oldalról kénytelen lenne, ha hajthatlan szelleme meg nem szünnék, mind ezen befolyások ellen törekedni, magát számos ellenmondásokba bonyolítani, mellyeket az ő új helyzetének régi rendszerével szükségképen szülni, és előbb vagy utóbb megbukását magától eléhozni kellett, és a' következmény megmutatta, milly helyes volt légyen ezen nézet.

Második czikkely.

Svédországi trónváltozás. — A' római király' születése.

Boldogasszony hava' 6-dikán 1810 Francziaország békét kötött Svédországgal, melly 1809 királyát IV. Gusztáv Adolfot trónjától megfosztotta, kinek nagybátyja Károly, südermannlandi herczeg, XIII Károly

neve alatt királynak választatott és először Károly Auguszt holstein-augustenburgi herczeget, aztán ennek hirtelen halála után Bernadotte franczia tábornagyot, mindazátal Napoleon' befolyása nélkül, koronaörökösnek elfogadott, és ezen új Svéd országlás átal a' szárazföldi rendszer is elfogadtatott. Ugyan ezen év' Martius hónapjának első napján az olaszországi alkirály frankfurti örökös herczegnek, mint a' herczegesített primás' utódja, neveztetett ki, aztán Hannoverország a' vesztfáli királysághoz csatoltatott és nem sokára Lajos hollandiai király nagy átalengedésekre kényszerítetett Francziaországra nézve, mivel közte és Napoleon közt már jó idő ólta meghasonlás támadt, mert Lajos a' szárazföldi rendszert Hollandiában nem folytatta szigorún és népét bátyjának mindig nevekedő bitorlásai ellen hathatósan védeni akarta. Lajos ezen meghasonlások' következésében váratlanul lemondott koronájáról sz. Jakab hava' első napján 1810, mellyet tovább becsülettel viselhetnie nem lehetett, és pedig legidősbik fiának javára. Azonban már ugyan ezen hó' 9-dikén az egész királyságnak franczia birodalomhozi kapcsolása rendeltetett. Hasonló sors érte annak ellenére is, hogy Napoleon rajnaszövetségi pártfogó' és schweizi szövetségi védő' czímjét vette fel, Wallis schweizi cantont és az Enns', Weser' és Elba torkolatjai melletti rajnaszövetségi tartományokat, Hamburg, Lübeck és Bréma hanzavárosokat, az oldenburgi herczegséget és Berg nagyherczegség' egy részét, sőt Vesztfália' némelly részeit is, mellyeket annak királya átengedni volt kénytelen, hogy a' nagy franczia birodalmat ([28]) kerekíteni (arrondiren) lehessen, de tulajdonkép azért, hogy

az angoly kereskedés előtt a' legjelesebb révek hathatósan elzárattattassanak. Azon herczegek közt, kik béke' ideje' minden ok nélkül birtokaiktól megfosztattak, legfontosabb volt az oldenburgi herczeg, közel rokona az orosz uralkodó háznak, és már akkor feltették a' béke' fenntarthatását.

Napoleon azon időben hatalmának és fényének tetőpontján állott, melly, ha lehet a' fiatal császárnőnek Böjtmás hava' 20-dikán 1811 egy császári herczeg' szülése által még növekedett, kinek még születése előtt római király czím adatott, mivel már ezen év' kezdetén egy családi alapitat (Familienstatut) jött ki, mellyben meghatároztatott, hogy a' mindenkori császári koronaherczeg „római király" czímet viseljen, és minden franczia császár uralkodása első tíz éve alatt magát Rómában megkoronáztassa, melly város császári birodalmi városnak és az egész franczia birodalom' második városának nyilatkoztattatott ki. A' császári trónörökös' születése pedig az egész birodalomban nagy pompával ünnepeltetett.

Harmadik Czikkely.

Folytatása a' viaskodásnak Spanyolországban.

Europának egy nagy része most már a' győzedelmes franczia fegyverek által iga alá vettetett, egyedül Angolország, tenger által védett szigeteiben, számos hajóhad' birtokában, elveihez hív, maradt meggyőzhetetlen, és minden erejét közvetve és közvetetlenül arra fordította, hogy a' hódító' előmenetelét, kinek uralkodói méltóságát még el sem ismerte, meg-

gátolja. Oroszország itt állott még ugyan mint egy rettentő hatalom és a' francziák ellen lángoló gyűlölséggel teljes népszellem, fáradhatatlanul viaskodott Spanyolországban, angoly pénz és katonaság átal gyámolítva, irtózatos guerilla hadakozásban (szaguldozó csatázásban) a' betolakodott idegenek ellen. Kard és gyilok, méreg és ragályos járvány, szükség és csel átal ezernyi franczia pusztíttatott el. Az angolyok ismét hatalmukba kerítették Portugaliát 's innen Spanyolországba nyomultak, a' dühös lakosok átal segélve. Már Madridhoz közel állottak, midőn a' Talavera melletti ütközet sz. Jakab hava' 27. és 28-dikán 1811 a' britt-spanyol seregek' eléhaladását Wellesley Arthur (később Wellington lord) alatt megakadályozta. Ezen győzedelem felbátorította Jósef királyt, Kisasszony hava' 18-dikán valamennyi szerzetesrendeket eltörülni. De ezen rendszabály újra olajat öntött a' tűzre. Egyszer'smind az adók' fölemelése, legtöbb fizetéseknek ki nem elégítése és a' közönséges szükség gyülöletessé tevék Jósef' uralkodását. Ehez járult még drágaság és éhség Madridban. A' VII. Ferdinand nevében Sevillában alakult középponti Junta új seregek' kiállitását rendelte, a' háború új erővel dühöngött, és noha több győzedelmeik után a' francziáknak Bőjtelő hava' elsőjén Josef király Sevillába költözött és egyedűl még Cadix tartotta magát, még is a' tartományokban szakadatlanul folyt a' kis háború; Wellington, ki Portugaliába húzta vissza magát, ismét új erővel nyomúlt be Spanyolországba és az elválasztó ütközet Salamanca mellett, sz. Jakab hava' 22-dikén, kényszeríté Jósef királyt, Madridból elfutni, hová Wellington Kisasszony hava' 25-dikén

bement. Most a' franczíák Cadix' ostromával felhagytak, seregeiket déli Spanyolországból kihúzták, és a' keleti és északi vidékekbe szorították össze, hol nem sokára az orosz- és németországbani nagy történetek' következésében, a' pirenaei félsziget' sorsa is elvált, mint azt ezen eléadás' további folyamatjában jelenteni fogom.

HATODIK SZAKASZ.

Franczíák Oroszországban.

Időszak 1812.

Első czikkely.

Orosz - franczia háboru, — a' nagysereg.

Sorban történt győzedelmeknek fényes következése átal most már Napoleon császárnak mások feletti hatalma szilárdan látszott megalapítva az europai szárazföldön a' balsorsú 1812-dik év' elején. A' nagy franczia birodalomnak roppant kiterjedése mellett, mellynek kerülete, az északi tengertől kezdve, az egész atlanti tenger' hosszában egészen a' közép tengerig, sőt az elbitorlott Spanyol és Nápoly fiókországokkal együtt, egészen a' gibraltári és kalabriai tengerszorosokig kiterjedt, a' rajnaszövetség is ércz védfalát képezte és megtámadási - vagy védelmiesetben nem keveset öregbítette a' diadalkoronával ékesített hódoltató hatalmát és irtózatos állását. Poroszország, mint említve volt, a' szerencsétlen táborozás átal legjobb erejétől volt megfosztva és várainak őrséggeli megrakása átal szélhüdött állapotba volt helyhezve;

Austriát, mellynek erejét és hősszívü állhatatosságát a' franczíák' császárja eléggé megismerte az utolsó háborúban, a' Mária Luiza herczegnőveli házassága által örökre ártalmatlanná tétetve gondolta; Törökország ezen időtájban már elgyöngült és vonagló félben volt, 's így a' szárazon csak Oroszország volt még hátra, mellynek physikai és erkölcsi ereje ezen pillanatban Napoleon' hódoltató terveinek útjába akadályt gördíteni képes volt. Napoleon és Sándor császárok közti barátságos viszonyok azonfelül az elsőnek Oldenburg herczegen, az orosz császár' sógorán, elkövetett erőszakoskodásaitól fogva, egy kevéssé hűlni kezdettek. Sándor is ugyan a' szárazföldi rendszertől segélyét meg nem tagadta, mindazátal az orosz császár' mély belátását el nem kerülhette, milly terveken törje fejét a' merész hódoltatónak mindig sürge és fáradhatlan szelleme és hogy itt az forogna fenn, vagy a' további függetlenségről lemondani, vagy nagyravágyó terveivel férfiasan szembeszállani. Némelly enyhítések a' szárazföldi rendszer' szigoruságán magyarázatokra vezettek, ezek heves vitákra 's végre egy kölcsönös feszült hangulatra. Napoleon maga is igen jól érzette, hogy békés úton az Oroszország' uralkodója nem fogja magát szándékainak alávetni, 's azért most már a' meghasonlásra minden alkalmat szivesen látott, annakokáért tavasszal 1812-ben egy hirdetvényt bocsátott ki, melly által magát Lengyelország' helyreállítójának nyilatkoztatta; egyszer'smind Visztula mellett nagy sereget gyűjtött össze, 's ez által viaskodásra meg volt adva a' jel.

Ezen utolsó csapás, melly alatt Europa szabadságának lerogyni kellett volna, franczia részről min-

den nemű készületek és fölfegyverzések által egy pompával és ünnepiséggel mutatkozott, melly a' katonák' büszkeségét és a' franczia rendszer' minden barátjainak reménységöket igen magasra emelte és némellyeket már regényes hadjárásokról az orosz birodalom' romjain túl, Persiába és Indiába, álmodoztatták, melly reménység Napoleonnak valóságos szándéka által, Oroszország' megalázása vagy elfoglalása után a' britt hatalmon az ő indiai birtokainak megtámadása által legkeményebb csapást éjteni, minden esetre igazoltnak látszott, 's pedig annyival inkább, mivel eddig semmi módon nem sikerülhetett neki, ezen büszke szigetbeliekhez, mint azokat az ő napilapjai nevezték, hathatósabb módon, mint közvetve a' szárazföldi rendszernek szigorú gyakorlása által férni. Napoleon most nyilván kijelentette, hogy Oroszországot egy elkerülhetlen bal' sors tulajdon vesztébe vezeti és magát ezen magasb meghatározás' végrehajtójának lenni nyiltan kimondotta, melly szerint a' moszkák, mint az europai müveltségre alkalmatlan barbárok, az Ásia sivatagaiba visszautasítandók lennének. Dicsősége, szerencséje és egy roppant hadsereg megadták szavainak a' szükséges jósló fontosságot. És valósággal a' gondolkozó közönség is abból az ő politikus és hadi combinátiói' bizonyosságának nagy hihetőségét következtette, a' midőn a' nem gondolkozó sokaságban azátal bámuló tisztelet gerjesztetett és a' Napoleon' csalhatatlansága és meggyőzhetetlensége felőli hitében megerősítetett.

Egy kedvező körülmény volt az Napoleon' szándékainak, hogy ezen időben Oroszország a' törökökkel hadakozott, azonban már Pünkösd hava' 28-kán

1812 megköttetett az Oroszországra nézve olly kedvező béke Bukarestben. — Egy roppant hadsereg, legnagyobb, mellyről az újabb történetirás emlékezik, körülbelől 500,000 ember, franczia, olasz, német, sőt spanyol és portugaliai harczosból álló, lépett át 1200 ágyúból álló pattantyútárral sz. Iván hava' 24-dikén 1812 Kowno mellett a' Niemen folyamon. Austria és Poroszország mindegyik 30,000 emberből álló hadcsapatot állított ki, mellyeknek elsője Schwarzenberg herczeg' parancsai alatt állott, az utolsó pedig York tábornok' vezérlése alatt, és a' franczia seregnél a' két szárnyat födözniök és szükség' esetén a' hátrálást biztosítaniok kellett volna.

Második czikkely.

Előmenetelek Oroszországban. — Ütközet Moszkva mellett.

Eleinte Napoleon' jósló szavai csodálatos módon valósulni is látszattak. Az Oroszok minden oldalról hátravonultak és Lengyelország' északi tartományait az ellenségnek engedték, mellyek haladék nélkül a' francziákhoz csatlakoztak. Wilna, előbb Sándor' főszállása, most Napoleoné lett, ki azon oknál mulatott még itt, mivel a' jobb szárnyról tudosításokat várt, melly a' vesztfáliai király' vezérlése alatt állott. Ennek az volt a' feladatja, hogy az oroszok második nyugati hadseregének Bagration herczeg' parancsai alatt a' Barclay de Tolly alatt lévő első nyugati hadsereggeli egyesitését tegye lehetetlenné, vagy legalább minden úton-módon megnehezítse, mit Davoust tábornagy olly jól véghez is vitt, hogy a' Doctoroff orosz tábornagy

összeköttetési hadcsapatja mindkét hadseregtől elválasztva és már csak nem körülvéve volt, — midőn egy harminczhat óráig tartó essőzés járhatlanokká tette az útakat, és az előbbi forró időjárásra következett hirtelen hideg miatt a' francziáknak minden nemű szükség által elgyöngült lovaik ezerenként hullottak el, úgy hogy Doctoroff csekély veszteséggel surrant el. Bagration herczeg' szemessége, merészsége és vitézsége szinte meghiusította az ellene intézett terveket; sőt hátrálása közben sikerült neki Romanowban a' lengyeleket meglepni és egy 6000 emberből álló hadcsapatot semmivé tenni; Volhiniában pedig Tormasoff tábornokkal erős állást foglaltatni, melly a' franczia jobb szárnyal nem csak folyvást szembeszállott, hanem egy merész oldalróli kerülés által sz. Jakab hava' 27-dikén egy egész brigáda szászokat elfogott; sőt Mohilov mellett sikerült neki egész erejével Davoust tábornagyot megrohanni, ki ugyan vitézül ellenállott, de azért nagy veszteség nélkül ki nem menekszik vala, ha Bagration herczeg a' maga szárnyait minden pillanatban nem félti a' vesztfáliai királytól. Most Napoleon is sietett seregei után, mellyek már Düna mellett állottak, hol az oroszokat besánczolt táborukban szemmel tartották és többszöri kirohanásaik által nagy veszteséget szenvedtek. Egy hajóhíd azt a' hasznot hozta az oroszoknak, hogy fő seregtömegöket tetszés szerint egy vagy más partjára szállíthatták a' Düna folyamnak, azonfelül táboruk mesterség és természet által igen meg volt erősítve, mivel a' jobb part' tetői a' balon uralkodtak. Napoleon mindazátal az oroszokat a' Poloczkba vezető úton megkerültette, és mivel az orosz vonalnak általa je-

lesen felszámolt átmetszés' következményei még nem voltak helyreállítva, a' két nyugati seregek' egyesítése még ki nem eszközöltethetett, tehát az oroszok' részéről egyéb választás nem maradt, hanem vagy fél erővel elpusztítatni vagy a' táborból kiköltözni és a' Dnieperhez sietni, mi rögtön munkába is vétetett. Csak Witgenstein herczeg állapodott meg egy hadcsapattal, hogy a' Pétervárba vezető útat födözze és Riga' bekeritését megakadályozza. A' franczia fősereg, három hadcsapaton kívül Oudinot, Macdonald és Gouvion St. Cyr alatt, mellyek Rígát szállották meg és a' Pétervári útat elzárni iparkodtak, minek számos véres, és elhatározatlan csatázások lettek következése, részint a' Dünán költözött át, részint annak mentében haladt előre, az orosz sereget üldözvén, mellynek utódandárja tetemes csatázásokat fogadott el és nevezetesen sz. Jakab hava' 25-dikétől 27-dikéig Ostrowna mellett minden lábnyom' földért a' legvitézebbül harczolt. Csak a' mindig a' középre nyomuló Davoust tábornagy, ki Bagration és Barclay de Tolly hadcsapatjaikat ék formán tartotta szét egymástól, kényszerité őket végre a' csatamezőt odahagyni. Azonban a' hőség és minden nemű szükség olly kártékonyan hatottak a' franczia seregekre, hogy egy tíznapi nyugvásra volt szükség, melly idő alatt mind a' két orosz hadsereg Szmolenksz' falai alatt egyesült. Most már Kisasszony hava' 8-dikán rajta ütöttek Sebastiani tábornokon és hadcsapatját veszteséggel nyomták vissza; 17-dikén maga a' főtömeg indúlt el, hogy a' franczia sereggel szembeszálljon. Midőn Napoleon törekvéseit, az orosz jobb szárny' megkerülésére nézve, hiusítva látta, bal szárnyát Poniatowszki herczeg

alatt sebes marsokban elősiettette, hogy az oroszokat Moszkva várostól elzárja. Ellenben Bagration a' franczíákat megelődni iparkodott és Barclay de Tolly pedig az ellenséget olly soká foglalatoskodtatni és feltartóztatni iparkodott, a' meddig csak lehetett. A' régi és hajdant igen erős Szmolenszk és a' Dnieper melletti egész állás annyiban elősegítették ezt, hogy a' francziák csak 17-dikén éjfélkor, ezerek' elvesztése után, foglalhatták el a' várost, miután az majd egészen rommá lett. A' franczia fősereg most már a' Moszkvába vezető útnak birtokába jött, egy roppant háromszöget képezvén, mellynek bal csúcsa Riga előtt, a' jobb Bug mellett és a' legelől lévő Dniepernél Szmolenszkben volt. Napoleon már Kisasszony hava' 19-dikén indúlt az oroszok után, kiknek elődandárja Volontino mellett a' franczia előcsapatokkal és Ney tábornagyal szembeszállott. Már Junot, ki a' visszaküldetett vesztfáliai király' helyét vette át, háta megé került, midőn az orosz fősereg' szine segítségére elősietett; azátal sikerült neki, a' 10 órányi hosszú szurdokon, noha nagy veszteséggel, átvergődni.

Szüntelen hátrált most már az orosz sereg és minden helységeket, mellyeken átköltözött, felpörkölte; legtöbb lakosok az oroszok' nyomába következő francziák elől az ország' belsejébe futottak. Azalatt, miután Oroszország békét kötött a' törökkel, az ezek ellen vitézkedett ősz harcznok, Golenitschew-Kutusow vette át minden orosz sergek' fővezérségét. Honvédcsapatok és tartalékseregek által megerősítve, arra határozta el magát, hogy Moszkva várostól 15 mérföldre, egy erős állásban Moszkva folyam mellett, melly a' mint az idő engedte, körülsánczoltatott, az

ellenséget bevárja. Sz. Mihály hava' 6-dikán a' franczíák szemközt szállottak táborba, és még ezen nap' estéjén az orosz tábor' külbástyáinak egyikét irtóztató vérontás után elfoglalták. Következő napon hajnal' hasadtával a' legvérengzőbb ütközetek' egyike kezdődött, mellyekre valaha a' nap sugárait bocsátotta. Egyik fél azért viaskodott, hogy minden már igen érezhető nélkülezéseknek és szenveknek egy csapás által vessen véget, a' más pedig, hogy honját oltalmazza és a' fővárost megmentse. Rettenetes volt a' megtámadás, kétségbeesett az ellenszegülés, és csak délutáni 3 órakor szuronnyal és szerfölött nagy erőlködéssel ostromolták ki a' Szászok az Oroszok által csinált négyszegű sánczot és a' gyilkoló harcz Oroszok' hátrálásával végződött, melly mindazátal minden további nagy veszteség nélkül történt meg. A' franczíák három hadlábban csak lassan követték az Oroszokat; csak más nap' estéjén érkeztek meg és foglalták el Masoisk várost, mintegy 12 mérföldre Moszkvától. A' csatatér 50,000 halottal és sebessel volt elborítva. Az oroszok ezen napon 25,000 embernél többet vesztettek el, a' franczia naplapok részükről 10,000 halottat vallottak meg, noha a' tulajdon veszteség' bevallására nézve őket nem egy könnyen lehet nagyításról vádolni.

Harmadik czikkely.

Moszkva' bevétele, mellynek lángjaiban Napoleon' szerencsecsillaga fényét veszti. — Elköltözés Moszkvából.

Noha most már az Oroszok, Ney tábornagynak rendíthetlen vitézsége által (ki azért Moszkvai herczeggé neveztetett) és Eugén alkirály által a' középpontban keresztültöretve voltak, még is jobbról és balról urai maradtak a' csatamezőnek és tetemes veszteség nélkül ágyúkban és foglyokban húzodhattak hátra Moszkvába, mivel a' franczia sereg csak két napi pihenés után, két nagy osztályban, mellyek' egyikének rendeltetése az oroszok' oldalróli megtámadása volt, követhette az ellenséget. Mindazátal Kutusow nem bátorkodott, megapadt erővel Moszkva' kapui előtt csatába bocsátkozni. Ő tehát keresztül ment azon csak és a' legtöbb lakosai által odahagyatott várost martalékul adta a' francziáknak, kik tehát sz. Mihály hava' 14-dikén a' puszta Moszkvába költöztek. Eddig Napoleon' szerencsecsillaga teljes fényben világított, itt kezdett el legelőször homályosodni, az elfoglalt Oroszok' szent városában kiáltotta neki a' sors: Eddig és nem tovább!

A' moszkvai hadi kormányzó, Rostopschin gróf, minden rendeléseket megtett, hogy az ellenségtől a' lehetséget elragadja, Oroszország' szívében megállhatni. A' hadszertárat és az ország' kincseit már azelőtt bátorságba helyhették, az elfutott lakosok szinte minden ingó vagyonukat elvitték. Rostopschin volt az első, ki a' város' közelében fekvő pompás me-

zeijószágát hamuvá égettette és Moszkva több lakosa követte példáját, nyilván kijelentvén, hogy jobb légyen, a' várost fölégetni, mint az ellenség' kezébe adni. Azonban a' nagy égés' felőli vélekedések még mai napon is különbözők. Talán egyes francziák is, gondatlanságból, vagy hogy háboríthatatlanul rabolhassanak, támaszhatták a' tüzet, így p. o. már első éjen meggyúltak a' Kreml' szomszédságában fekvő boltok, ezután több egyes gyuladások ütöttek ki a' város' különféle részeiben, de csak a' francziák' beköltözése után ötödik napon, sz. Mihály hava' 19-dikén, terjesztette el egy nagy szél mindenfelé a' lángokat, úgy hogy 3 nap alatt 7932 ház lett hamuvá. Mivel Napoleon gondolatlanul megengedte, a' már égő házakat kirabolni, tehát a' katonák' buzgalma az oltásnál nem nagy volt. Annakokáért nem sokára egész Moszkva lángba borúlt és mivel minden megmentés már lehetetlen volt, odahagyta Kremlt a' császár és Petrowskoi kéjkastélyba sietett, egy órányira a' várostól. Utolsó szava volt, mielőtt a' várost elhagyta: „Hol nem menthettek, ott prédáljatok!"

Most iszonyok iszonyokra következtek. Moszkva sz. Mihály hava' 21-kéig égett, de csak mindszent hava' elsőjén tért vissza a' csend és rend a' nagyégéshelybe. De ezen pillanattól fogva kezdődött is a' franczia sereg' véghetetlen nyomorusága. A' kipusztított szent város körül, bosszú szóllítá fel a' népet a' berontott gonosztévők' meggyilkolására; nem sokára a' sereg, prédált kincseinek közepette, az élet' fenntartására megkivántató 's elkerülhetetlen szerekben hiányt szenvedett; 150,000 harczosból, kik Moszkvába mentek, Napoleon 5 hét alatt, meglepések, szükség, beteg-

ségek és gyilkolás által, 40,000 embert vesztett el, az elmenetel most elkerülhetlen és vészteljes volt — tanácsos, sőt a' hadsereg megtartására nézve már négy héttel azelőtt lett volna szükséges, de míg a' dolog végső szükségre nem kerül, addig róla Napoleon' büszkesége semmit sem akart tudni. A' moszkvábóli kiköltözés mindszent hava' 19. kezdődött és 22-dikéig tartott; ezen az utolsó napon örök emlékezetül a' Kremlnek fölvettetni kellett volna, de az, a' nagy sietés miatt, csak részint sikerült. De a' városban 2600 kő házból csak 525, és 6600 fából csak 800 maradt meg. És az egész veszteség égés és háború miatt a' városban és moszkvai helytartóságban 321 ezüst rúbelre becsültetett.

Negyedik czikkely.

Visszavonulása a' franczia hadseregnek. — Az Oroszok támadólag munkálnak.

Most már tehát minden remény, mellyet Napoleon a' czárok ezen régi fővárosának birtokára mint fegyver- és nyughelyre épített, elenyészet. Kutusow egy merész oldalmars által délnek Kaluga mellett foglalt állást és a' francziák' összeköttetését alapvonalukkal Visztula mellett minden pillanatban félbenszakasztással fenyegette, kozákjai Szmolenszkig portáztak. Weteja, délnek Moszkvától, francziákra nézve mintegy védpont, oroszok által sz. Mihály hava' 29-dikén elfoglaltatott. Az oroszbirodalom minden pontjain azalatt a' hazafiuság új erőt fejtett ki és midőn Kutusow'

hadcsapatjaihoz minden oldalról új seregek ömledeztek, azalatt a' franczia hadsereg minden napi csatázások által kifárasztotta magát, melly hosszú hadévek alatt most először ismerkedett meg azon szomorú helyzettel, mi légyen azt védelmi-állapotba helyheztetni. Semmi sem menthette meg azt, hanem csak sebes hátrálás vagy hirtelen béke, melly utolsóhoz annyival inkább volt Napoleonnak reménye, mivel nem kételkedett, hogy Sándor császár vágyva fog egy fortélyos ajánlathoz nyúlni, tudván, hogy a' franczia hadsereg háta megett még mindig nagy segédeszközökkel bir. De ezen remény nem teljesült, mivel Kutusow minden megkínálásra kitérőleg felelt és magát felhatalmazás' hiányával mentegette.

A' franczia hadsereg' helyzete most különös és elég vígasztalhatlan volt. Egy tágas körben a' Twer, Wrodiznie és Kalugából vezető úton a' még izzó Moszkva körül, mint egy lángoló középpont körül táborozva, emberektől üres sivatagban volt. A' városba minden nap ezerenkint ömledeztek a' katonák, hogy ott prédálhassanak, és sok ezer széledt el körül a' vidéken, kenyeret és lóeleséget keresni. Azonban az erdőkben és posványokban a' fölfegyverzett parasztok csapatokban tanyáztak, kik százakat vertek agyon a' körül kóválygók közül; mi a' parasztokat elkerülte, az nem ritkán a' kozákok' markába került. Azalatt Napoleon Moszkva és a' körülfekvő vidék' lakosaihoz felszóllításokatt bocsátot ki, meghíván őket, térnének vissza házaikhoz; de mind ez, valamint a' folytatott békeajánlatok siker nélkül maradtak. Miután Kutusow végre a' segédseregeket magához búzta, minden békealkudozásokat hirtelen fél-

beszakasztott és Mindszent hava' 18-dikán Tarutino mellett a' francziáknak egy nagy hadcsapatját megrohanta, mellyet a' nápolyi király és Sebastiani tábornok vezérlett, és visszaűzte őket nagy veszteséggel halottakban, sebesekben és foglyokban.

Még Moszkvából kiköltözés előtt Napoleon egyik napilapjában azt mondotta katonáihoz: „Én benneteket téli szállásokra foglak vezetni; ha útamban találom az Oroszokat, tehát megverem őket; ha nem találom, annál jobb rájok nézve.“ Azonban most a' következés csak hamar is megmutatta, hogy az oroszokat megtalálta 's meg nem verte, 's hogy ő reá nézve jobb lett volna, ha meg nem találta volna. Azon kudarcz, mellyet Murat és Sebastiani szenvedtek, újra megváltoztatta Napoleon' fölvett tervét. Most egyenesen a' Kalugába vezető úton indúlt el. Rendeléseiből az látszott következni, hogy a' Kalugán' általi elényomulás nem volt komoly akaratja; hanem hogy eleitől fogva a' Dnieperre hátrálni szándékozott, hol élelemtár-rendszere volt elrendezve, és hogy Kaluga felé csak azért huzódott, hogy az Oroszokat megijessze és hamis mozdulatokra vegye, miátal ő megelőzi őket és a' Szmolenszkbe vezető nagy országúttól oldalvást vett volna útat, mellyen még nem volt minden fölemésztve. Mindazátal a' helyett hogy Kutusow tábornagyot visszarezzentse, váratlanúl egész seregével Malo-Jaroslawicz mellett bukkant rá, hova Mindszent hava' 23-dikán indult ki állásából; 24-dikén hevesen csatáztak egymással, hol Orosz részről a' 6. Franczia részről pedig csak a' 4. hadcsapat volt a' tűzben, mialatt mind két sereg tartalékul felállítva csupán szemmel tartották egymást. Ezen

az orosz fegyvereknek igen kedvező nap Napoleon' minden hadi-fortélyai' hatását tönkre tette 's minden terveit keresztűlvágta. A' helyett hogy az Oroszokat útból manövrírozná el, önmagát manövrírozta nekik oda egy kényelmetlen közelgésbe; a' helyett hogy kényelmesen mehetett volna téli szállásokra, kénytelen volt azokat futó hátrálásban megszerezni, és a' helyett hogy tetszés szerinti útat választhatott volna, az országúton kényteleníttetek menni, az az, egy emberektől és élelmiszerektől megfosztatott pusztán.

Ötödik czikkely.

Szomorú helyzete a' franczia hadseregnek. — Ütközet Szmolenszk mellett.

Mindszent hava' 26. fogott a' franczia hadsereg hátrálásához Borowsk és Meteján át Mosaiskba. Húsz kozák ezred Platow hettmann alatt és két hadcsapat Miloradowits tábornok alatt sarkában volt; a' nagy hadsereg a' fő úttól balra oldalvást útazott 's élelme és lóelesége bőséggel volt. A' legdúzsabb franczia élettárak pedig Szmolenszkben voltak, melly Malo-Jaroslawicztól 50 mérföldnél tovább esik. Ezen útat tehát, kenyér és lóeleség nélkül, az ellenségnek szakadatlan üldözése közt hátra hagyni, volt azon kétségbe ejtő feladat, mellyet a' franczia hadseregnek feloldani kellett volna. Minden pillanatban érezhetőbb lett a' lovasság' hiánya, mialatt a' Oroszok a' magukéval meglepéseket megrohanásokkal tetézhették. A' franczia csapatoknak annakokáért mindig tömöttebben kellett marsolni; minden nemű szükség feloldotta már az

engedelmesség' kötőlékeit, midőn azonfelül még a' tél is irtóztató keménységgel beállott, és épen szerencsétlenségre az 1812—1813 tél egy a' legkeményebbek közüli volt számos évek óta. Az útak jéggel és hóval voltak födve, és lovak és emberek ezerekkint vesztek el azáltal. Hogy a' nyomorúság teljes legyen, most már még az éhség is beállott a' franczia hadseregnél, az ezredek kajtárhaddá (Marodeurs) oszlottak fel, kik jobbra és balra a' nagy úttól mindent felprédáltak és feldúltak; a' lovak hiányoztak, 's azért a' poggyász- és lőszerszekereket, mellyek vontató nélkül maradtak, megkellett égetni. A' közember nem gondolt többé tisztjével, sem ez amazzal. Mindenki olly nagyon volt önmagával elfoglalva, hogy senkit mást tekintetbe nem vett és sem engedelmeskedni sem parancsolni nem akart. Minden ezredekből tarka csapatokba összvegyülve, a' seregosztályok csak poggyász-csapatok által különböztek, mellyek minden pillanatban oldalvást szaguldozó kozákok által megtámadtattak és megfosztattak. A' megfoghatatlan minden nemű gondolkozás' hiánya a' hátrálás' elindultakor olly nagy volt, hogy a' fagy' beállása esetére Moszkvában még a' lovak sem patkoltattak meg élesre. Annakokáért a' sima országúton az a' nélkül is már elgyöngült lovak nem sokára épen nem vonhattak, 12—14 hurczolt egy ágyút és a' legkisebb domb áthághatlan akadállyá lett. A' lovasság nem csak régóta nem adhatott már lovakat, hanem maga is, kivévén kevés testőr-ezredeket, mind gyalog volt, az ágyúkat tehát nem sokára épen nem lehetett tovább vinni. Dorogabus mellett a' negyedik seregosztály több mint 100 darab ágyút hagyott hát-

ra, épen így az első és harmadik, úgy hogy, midőn a' sereg sz. András hava' 12-dikén Szmolenksz mellé érkezett, már közel 400 ágyú veszett el. A' sereg moszkvából kiindulásakor még százezer embernél többet számlált, de Szmolenksznél már alig állott 60,000, 's ezeknek is alig volt fele fölfegyverezve.

Szmolenkszben a' franczia hadsereg csak két napig mulatott a' legirtóztatóbb zavarban; az ott talált élelemtárak nem nagy segítséget adtak, mert a' mindeniknek külön kiosztatott néhány napi eleség a' nagy éhesek által egyszerre megemésztetett, 's azonfelül az alafák (Portio) nem kenyérből, hanem lisztből állottak. Az orosz főerő azalatt, Szmolenszk mellett, egyenesen Krasznoinak marsolt, hogy a' francziákat megelőzze. Itt sz. András hava' 17-dikén érkezett meg és a' várostól hét verstre (orosz mérföld) táborba szállott; a' franczia sereg is ugyanez' napon érkezett meg Krasznoi-ba, és 18-dikán ütközetre került a' dolog. De Napoleon a' testőrök' nagyobb részével, azon egyetlenekkel a' sereg közt, kiknek még némi hadi tekintetők volt, már előre elment. Csak az első és negyedik seregosztály volt tűzben, és kemény ellenállás után nagy veszteséggel halottakban és sebesültekben megszalasztattak; 25 ágyú, több ezer fogoly, számos zászló és sas, sőt az Eckmühli herczeg' (Davoust) marsalbotja is az Oroszok' kezébe estek. A' harmadik seregosztály Ney tábornagy alatt, körülbelől 15,000 emberből álló, melly a' hadsereg' utócsapatját képezte, csak egy marsnyi távolságra volt hátra, mindazáltal az orosz hadseregnek Krasznoi felé irányzott mozgása ezen tábornok előtt ismeretlen volt, és azért azt gondolta, midőn 19-dikén Krasznoi

mellett megérkezett, hogy az útját elálló seregosztály csak egy kiküldött szaguldozó csapat lenne, 's azért igen rosz néven vette, midőn megadásra szóllíttatott fel. Majd fog ő tudni magának útat nyitni, felelé a' hozzáküldött hadialkárnak és rögtön és bátran is megtámadta az ellenséget, de a' dolog csak hamar elhatározódott. Egy óránál kevesebb idő alatt az egész seregosztály szétugrattatott, néhány ezer halott és sebesült feküdt a' csatatéren és mintegy 11,000 ember megadta magát lassankint különböző csapatokban. Maga a' moszkvai herczeg is csak kevés száz emberrel futott át a' Dnieperen, nem azon veszély nélkül, hogy elfogattatik. Egy véghetetlen zsákmány volt ezen nap' következménye; a' moszkvai ragadomány, mellyet önként meg nem égettek, nagyobb részben ismét az Oroszok' kezébe került. Kutusow pedig fejdelmétől, hálája' jeléül a' megnyert ütközetért, Szmolenszkoi tiszteletnevet nyerte.

Hatodik czikkely.

Átmenetel a' Berezina folyamon. — Eloszlatása a' franczia hadseregnek. — Föltételek alatti megadása a' porosz segédseregnek. — Vége az orosz táborozásnak.

Eddig a' nagy franczia hadsereg alig 35,000 emberre olvadt össze, 25 ágyú volt az egész pattantyú maradéka, lovasságról már régóta szó sem volt, az orosz sereg ellenben még közel 70,000 embert számlált és körülbelől 600 nehéz ágyút hordozott ma-

gával. Most ugyan az igaz úgy látszott, hogy a' franczíák' részére kedvezőbb körülmények állandanak elő, mert először Dnieperen túl a' Victor, Oudinot és Dombrowski tábornokok' seregosztályaiknak egyesülése várta őket, mellyek mindössze 30,000 nagyobb számmal voltak, aztán a' hadsereg' élelemtára vonalába jött be 's végre az idő is valamivel megenyhűlt; de azalatt az orosz moldvai-hadsereg is, Tsitsakow tábornagy alatt, a' törökkel kötött béke átal rendelhetővé lett, hogy a' Napoleon' kötvonalára hatni lehessen. Tsitsakow néhány csapatokat hátra hagyott, hogy Volhyniában az austriai segédseregosztályt foglalatoskodtassa és a' többi seregével egyenesen Berezina felé indúlt, hol magát Witgensteinnal Düna mellett egyesíteni iparkodott, hogy így a' franczia sereget egészen elzárja. Napoleon tökéletesen átlátta helyzete' veszélyes voltát és erőtetett marsokban sietett Berezinához. Mihelyt a' fölebb említett segédseregeket magához vonta, azonnal a' lengyeleket balra Borissow felé küldötte, melly várost Tsitsakoff tábornok tartott elfoglalva és a' Victor' seregosztályát jobbra Witgenstein tábornok' elibe tolta. Ezen seregosztályok' védelme alatt sz. András hava' 17kén Berezinához ért a' többi fősereggel, Borissowon felül hídat csinált és az őrseregekkel haladék nélkül átköltözött azon. Magának a' hadseregnek átköltözése, melly teljes két napig tartott, rémitősége miatt elfelejthetlen marad a' történetirásban. Már az átmenet' kezdetében vadzavarban tolakodtak a' seregek a' hídon át. A' rend, egyébkor lelke a' franczia hadseregnek, már régóta elhagyta azt és mindjárt az első pillanatban sokan a' folyóban találták sírukat, de midőn az Oroszok a' Vi-

ctor és Dombrowszki tábornok' seregcsapatjaikat visszaüzték, és minden rendetlenségben, félelemben és vad szaladásban rohant az Oroszok elől a' hídra, akkor a' zavar és ijedtség legfőbb fokra hágott. Pattantyú, poggyász, lovasság és gyalogság, minden az első akart lenni az átmenetelben, az erősebb a' gyöngébbet, ki futásában akadályoztatta őt', a' vízbe vagy földre vetette, mindegy tiszt vagy nem. Sok százakat az ágyúkerekek törtek össze, sokan a' kis téren átúszni próbáltak 's megmerevedtek; mások az itt-ott találtató jégen akartak átmenni 's elmerültek. Mindenütt segedelem után kiabáltak 's nem volt menekvülés. És midőn végre az orosz pattantyúk a' hídat 's mindkét partot lődözni kezdették, akkor az átmenetelnek vége lett. Egy egész, 7500 emberből álló seregosztály 5 tábornokkal, kik a' hátrálás' fedezésére voltak rendelve, kénytelen volt magát szerződéssel megadni. Több ezeren vízbe fúltak, sokan agyonverettettek vagy fegyver által hullottak el, nagy mennyiségű poggyász és ágyú elhagyatva maradt a' bal parton és csak mintegy 40,000 ember kevés számú ágyúval költözött át a' Berezina folyamon, de a' legszomorúbb állapotban, mellyet egy új, kemény fagy valóban irtózatos helyzetté emelte. Legtöbbeknek se czipőik se harisnyáik nem voltak már, hanem takarókkal, tarisznyákkal és ócska kalapokkal segítettek magokon, ezeket tekervén fel lábaikra, mindegyik a' legközelebbit, a' mit talált, fejére csavart és ócska zsákokat, szalmafonatokat, nyers bőröket testére, hogy legalább némileg oltalmazza magát a' hideg ellen; boldog volt az, ki egy darab bundabőrre tehetett szert. Keresztbe vetett kezekkel és mélyen beburkolt ábrá-

zatokkal tompa bódulásban mendegéltek a' katonák és tisztek egymás mellett; a' testőrök most már semmiben sem különböztek a' többi katonáktól, ők is, mint ezek, rondák, elchezettek 's fegyver nélkül voltak. Minden ellenállás megszűnt, egyedül ezen kiáltás: Kozák! egész századokat elrémítette és zavarba hozta, sok százat gyakran néhány kozák tett fogollyá. Azon út, mellyen a' hadsereg ment, halottakkal volt ellepve, és minden szabad ég alatti tanyázás egy kis csatamezőhez hasonlított. Mihelyt valamellyik elfázulás miatt lerogyott, azonnal a' mellette állók neki rohantak és levetkeztették, hogy rongyaival befödjék magukat. Valamennyi házak és csűrök fölégettettek és minden égéshelyen halommal feküdtek azoknak hólt tetemeik, kik hogy magukat fölmelegítsék, a' tűzhez másztak, de az erőtelenség miatt a' tovább terjedező lángok elől többé már el nem szaladhattak és nyomorultan elvesztek. Látni volt itt a' borzalom' és az emberi legfőbb nyomoruság' jelenéseit, millyenekről ember még soha sem hallott. Füst és piszoktól beszenyezve, kísértetekkint mászkáltak az égéshelyen holt pajtásaik közt a' katonák, míg ők is eldűltek és meghaltak. Mezítelen lábakkal, mellyekben már a' fene dühöngött, sántikáltak némélyek eszméletlenül tovább az úton, mások megnémultak és sokan éhség és hideg miatt némi tébolyodott kábultságba estek.

Napoleon, miután Karácson hava' 3-dikán azon ismeretes 29-dik napilapot (mellyben a' fennhéjázó beszéd legelőször szerényebb lett és a' hadsereg' nyomorúlt állapotja némi részben elismertetett) ([29]) Molodetsno-bul kibocsátotta, 6-dikán csekély kísérettel

Wilnán útazott keresztül, melly városon öt holnap előtt, egy roppant, diadalmámoros seregnek közepette ment át; a' sereg pedig 8-dikától 10-dikéig a' legrettenetesebb rendeletlenségben költözött át a' városon, mellyet egyedül a' hátrálási sietség mentett meg a' felgyujtástól és kirablástól, 's innen Kowno-ba. A' Niemen folyamon alig ment át 25,000 ember; a' pattantyúság' nagyobb része lovak' hiánya miatt már Wilna mellett elmaradt, a' többi Kawno mellett. Miután Napoleon már Karácson hava' 4-dikén nápolyi királynak adta át a' fővezérséget, legnagyobb incognito alatt sietett Varsón és Drezdán keresztül Párisba. Az egész hadseregből, melly sz. Iván' havában olly roppant tömegekben lépett át a' Niemenen, majd csak maga a' porosz segédseregosztály jött vissza teljes számmal, melly magát a' Karácson hava' 30-diki megadás által mentette meg és York tábornok alatt Poroszországban állapodott meg. Az austriai segédseregosztály Schwarzenberg herczeg alatt, egészen Varsóig hátranyomatva, az austriai határokon átköltözött és közönösnek nyilatkoztatta ki magát, mi által a' balsorsú franczia táborozásnak Oroszországban vége lett.

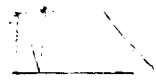

HETEDIK SZAKASZ.

A' Szövetségesek.

Időszak 1813.

Első czikkely.

Hadmező Szászországban. — Orosz - porosz szövetkezet. — Ütközetek Lützen és Bautzen mellett.

A' franczia seregeknek tökéletes visszavonulása után az Oroszbirodalomból az előbbi szakaszban említett föltételek alatti megadása York tábornagynak jeladás volt a' porosz nemzet' fölébredésére, melly Napoleon átal öt év óta megaláztatott 's minden nemű méltatlanságokat szenvedett. Boldogasszony hava' 4-dikén 1813 Königsberget is odahagyták a' francziák; az őket sarkaló Czernitseff tábornokkal több csatázások történtek. Az alatt Murat helyett Eugén alkirály vette át franczia hadsereg' maradékain való fővezérséget 's azon iparkodott, hogy miután Posennél több seregosztályokat összegyűjtött, azokat lehetőleg ismét hadakozható állapotba helyhezze. 'S valóban összze is szedett ott 8 vagy 10,000 embert; azonkivül Regnier' és Poniatowszki seregosztályaik, mintegy

18,000 harcznok, Varsó mellett állottak. Lassan és lomhán követték elleneiket az Oroszok. A' porosz király, ki York tábornok' megadását eleinte rosszalta, Boldogasszony hava' 22-dikén Potsdamból Boroszlóba ment, visszavette rosszalását és következő hónap' 2-dikán minden fegyverfoghatókat viadalra szólitotta fel a' hon mellett. Czélját még ugyan ki nem nyilatkoztatta, de népe értette őt' és eddig még hallatlan lelkesedéssel ezerenkint sereglettek össze minden vidékekből a' gyűhelyre, a' fegyvert nem foghatók pedig pénzsegedelmet nyújtottak. Hasztalanul iparkodtak a' Francziák utolsó tartalékseregeik által magukat Pregel, Visztula és Odera mellett megtartani, az Oroszok ugyan lassan, de nagyobb erővel nyomultak elő minden pontokon, 's az alkirálynak nem maradt egyéb hátra, a' lehetőleg legkisebb veszteséggel Elba megé vonúlni, melly egész hosszában jól megerősített pontokkal birt. Bőjtmás hava' 15-dikén Sándor császár, a' porosz király által ünnepélyesen bevezetve, ment be Boroszlóba; ugyan ezen napon az Orosz- és Poroszország közötti szövetkezet kihirdettetett, más nap a' franczia követtel közöltetett és kevéssel aztán buzdító hirdetmények bocsátattak ki a' néphez és seregekhez, a' vaskereszt vitézrendje is felállítatott a' közelgő háború' számára. A' több szabad seregek által (p. o. lüczowi, az önkéntesek és Reich' vadászai) gyámolíttatott, azonnal ütközetre készenálló porosz hadsereg 130,000 emberre növekedett, azonkivül az ország' költségén számos honvédseregek is szerkeztettek, mellyek szinte majd illy számmal voltak, végre még országos fölkelés is rendeltetett. Kutusow már Bőjtmás hava' 25-dikén a' Németek-

hez irányzott felszóllításában a' rajnaszövetség' eloszlatását nyilván kimondotta. Napoleon ugyan Francziaországban egy új hadsereget alakított, melly Bőjtmás hava' végivel a' Rajnán átköltözött, de Austria közönös maradt, a' rajnaszövetség erő nélküli lett, noha részint kénytelenségből és az északi Németországban a' nép közönségesen fegyvert fogott. Napoleon átlátta a' veszélyt és sietett, a' szükséges haderőket a' fenyegettetett pontokra küldeni. Azalatt a' szövetségeseknél a' szász királlyali hasztalan alkudozások által sok idő vesztegetődött el; Kutusow Kisasszony hava' 28-dikán Bunzlauban meghalt, 's így az alkirály a' sereg' maradékait Magdeburg' sánczai alatt egyesíthette, sőt Berlin ellen indúlhatott, melly mozgás a' Möckern mellett történt bizonytalan csatára szolgáltatott alkalmat, mialatt Vandamme és Davoust az Elba és Weser közti néplázongást vas erővel elnyomták és Hamburg városát fenyegették, melly igáját a' legbátrabban lerázta, miután Tettenborn ezredes' merész portázása által az egész Elba jobb partja a' francziáktól megmentetett. A' szövetséges, még alig 70,000 emberből álló fősereg most majd kétszer olly számos francziát látott maga előtt. Napoleon' seregosztályai az alkirályéihoz csatlakoztak, ki délnek Saale folyam' hosszában indúlt el és Wettin mellett azon átment, mialatt Napoleon maga Jena mellett költözött át rajta. Az Oroszok és Poroszok veszélyben látták magukat, hogy Merseburgból Lipcsén át az Elba folyamtól elvágattatnak, 's azért ütközetre szánták el magukat, melly Pünkösd hava' 2-dik napján Lützennél, vagy is inkább a' Lipcsétől délnek fekvő Groszgörschen falu mellett történt. Azon lovagi elszá-

nás, az ellenséget, nagyobb ereje ellenére is megtámadni, egy nagy politikus fontosságú ok által még inkább igazoltatott. Azonfelül Napoleon' ujra toborzott seregei elibe a' hadakozásban gyakorlott és válogatott. ügyökért buzgólkodó katonákat és számos lovasságot lehetett állítani, melly utolsót majd egészen nélkülezte. Annakokáért a' szövetségesek' seregeik eltakarva indíttattak el az Elba bal partján, Kleist tábornoknak pedig meghagyattaték, hogy egy fájdalom gyönge seregosztállyal Lipcsét födözze. A' már magában is több órákkal igen későn elhatároztatott Elsteren való átmenetele a' szövetséges hadaknak még más nem kedvező körülmények' összetalálkozása által is késleltetett. Napoleon' tömegei, mellyeket Lützen' vidékén gondoltak, már messzire haladtak előre a' Lipcsébe vezető útán és nagy négyszögekben felosztva, részint minden megtámadásokat visszaútasítottak, részint ismét uraivá lettek a' tőlök kicsikart előmeneteleknek. Így forgott körül rettenetes mészárlásban a' viaskodás egészen alkonyodásig, midőn Lauriston tábornok' seregosztálya, melly a' franczia hadseregnek elődandárját képezte Lipcse felé, megérkezett 's a' szövetségesek' jobb szárnyát megtámadta. Ez végre az utolsókat régi állásukba való hátrálásra kényszeríté, mellyet Pünkösd hava' 3-kán hasonnan, de ágyúbeli veszteség nélkül elhagytak. Pontos tudósitások után ezen ütközetben mintegy 69,000 Orosz és Porosz 102,000 Franczia ellen viaskodott; az utolsók 15,000 embert halottakban és sebesültekben, köztök 5 tábornokot; az oroszok 2000, a' poroszok pedig 8000 embert vesztettek volna. A' vitéz herczeg Hessen-Homburg Leopold a' csatamezőn halt meg, Scharnhorst tábornok

nem sokára aztán sebeiben, és a' porosz hadsereg' fővezére Blücher megsebesíttetett.

Lützeni ütközet által Napoleon ismét Szászország' és Elba birtokába jött, a' szövetségeseket mindenütt nyomban követte, de a' nélkül, lovasság' hiánya miatt, melly még hátra volt, hogy sok kárt tehetett volna nekik. A' csatamező most Lausitz tartományba tétetett át, hol a' szövetségesek, egy 17,000 emberből álló seregosztály által Barclay de Tolly alatt megerősítetve, az ellenséget állhatatosan bevárták. De a' franczia császár is a' rajnaszövetség' fejdelmeitől és Franczia országból új segítséget kapott 's így egy új főütközet' kezdete fejlődött ki, melly Pünkösd hava' 20-dikán és 21-dikén Bautzen mellett és megett meg is történt és a' szövetségesek' jobb szárnyának megkerülése által az ő károkkal végződött, úgy hogy az orosz-porosz had Sléziába Schweidnitz felé húzta hátra magát és a' Francziák, noha nagy veszteséggel, kivált Görlitznél, hol Duroc tábornagy 's még két tábornok elesett, egész Boroszlóig elényomultak. A' hadszerencse' ezen fordulata újra fölélesztè a' Napoleon' meggyőzhetetlensége felőli hitet, mihelyt csak nagyobb emberi erők szállottak vele szembe, a' régi kérkedés ismét fölébredt, és az utóbbi ütközet után kiadott napilap hangja miatt sokkal nevezetesebb, hogy sem azt ide szórul - szóra föl ne venném:

„Katonák! Én veletek meg vagyok elégedve! Ti várakozásomnak megfeleltetek! Ti jó akarat és vitézségtek által ismét mindent helyrepótoltatok. Ti a' híres Pünkösd hava' 2-dik napján az orosz és porosz hadsereget Sándor császár és a' porosz király által vezérelve, tönkre tettétek és szétűztétek. Ti az

én sassaim' dicsőségét új fénnyel környeztétek. Ti mindent megmutattatok, mire a' franczia vér képes. A' lützeni ütközet az austerlitzi, jenai, friedlandi és moszkvai fölibe fog tétetni. Múlt táborozásban az ellenség csak azátal lelt oltalmat hadseregeink ellen, hogy kegyetlen eldődeink barbár módszerét követte. Tatár csoportok meggyújtották az ő faluit, városait; sőt magát a' szent Moszkvát is. Most a' mi vidékeinkbe jöttek, előttök ment mind az, mit Német-, Franczia-, és Olaszország rosz személyekben és szökevényekben bir, hogy lázadást, törvényetlenséget, polgárháborút és orgyilkosságot papoljanak. Ők magukat mind ezen gonosz tettek' apostolaivá tették. Egy erkölcsi üszköt akartak meggyújtani Visztula és Rajna közt, hogy a' kényúri országlások szokása szerint, köztünk és maguk közt pusztaságokat csináljanak. Az esztelenek, milly kevéssé ismerték a' francziák' hatalmát és vitézségét. Mind ezen gyilkoló czimboraságot egy nap alatt meghiúsítottátok. Ezen tatárokat mi vissza fogjuk űzni az ő rút égaljok alá, mellyen többé nem fognak átléphetni. Maradjanak ők jeges sivatagaikban, a' rabszolgaság', vadság' és megromlottság' azon lakhelyében, hol az ember baromig alacsonyíttatik le. Ti a' művelt Europa iránt magatokat nagy mértékben érdemesítettétek, Franczia-, Olasz- és Németország köszönettel vannak irántatok!" Napoleon.

De a' hajlékony, finom és minden országalkathoz magát illeszteni tudó Talleyrand azalatt Párisból a' dolgok' helyzetét szokott éles elmüségével jól átlátta és már az oroszországbóli hátrálásnál ezen nyomos és igen fontos szavakat mondottta: C' est le

commencement de la fin, (ez kezdete a' végnek) mi aztán pontosan is bebizonyúlt.

Második czikkely.

Austriának az Orosz- Porosz szövetkezethezi állása. — A' szövetségesek támadólag munkálódnak. — Katzbach melletti ütközet.

Egyidejüleg a' lützeni ütközettel az austriai császár Napoleonhoz Bubna tábornokot, a' szövetségesekhez pedig Stadion grófot küldötte el, hogy fegyveres közönösségét kinyilatkoztassa 's béke közbenjáróságát ajánlja. A' szövetségeseknél ajánlatai szivesen fogadtattak, de Napoleon a' követnek kitérő feleletet adott és az 1812-diki szerződésre támaszkodva, azt kivánta, hogy Austria Galicziában 15,000 embert és 30,000 Csehországban áilítson fel, és 130,000 franczíával Orosz- és Poroszország ellen harczoljon, porosz Sléziát igérvén jutalmul. De Austria elhatározottan vetette meg ezen ajánlatot, 's így következmény nélkül múlt el a' prágai congressus, mire most már Austria is hadat üzent maga részéről Napoleonnak, mint az europai béke egyetlen akadályának. Az austriai császári birodalom' népeinek dicséretes vetélkedése megengedte neki, az 1809-dik évi csodákat fényes kimenetellel megújítani. A' háború Kisasszony hava' 17-dikével még rettentőbben kezdődött el mint azelőtt, első fegyverzete a' Katzbach meletti pusztító ütközet volt. Blücher tábornok a' porosz sereggel ezen folyam' jobb partján, az ellenség pedig annak bal part-

ján állott Sléziában a' liegnitzi porosz tartományi-kerületben. A' francziák ugyan magukat a' 19 és 20 véres csaták után, hol Ney a' Bober hídat fölszedette, egészen Lövenberg megé húzták, de Napoleon' parancsára 21-dikén a' franczia hadsereg Ney, Macdonald, Lauriston és Sebastiani alatt, kikhez Marmont és Mortier is minden testőrseregekkel együtt csatlakoztak, 130,000 embert számlálva, ismét a' bal Boberpartra nyomúlt elé; ugyan ezen napon Napoleon császár Löwenbergbe érkezett meg. Azonnal átköltöztek a' franczia hadcsapatok itt és Bunzlau mellett a' Bober folyamon és három véres napok alatt Goldberg megé nyomták a' poroszokat. Blücher, ki minden főütközetet egy nagyobb erő ellen kerülni akart, seregét egy, folyamvölgyek és dombvonalak átal födött vidékben állitotta fel és 28-dikán Jauerben vette főszállását. Az ellenséges Goldbergben Katzbach mellett volt. De még ezen napi délután Napoleon valamennyi testőreivel és néhány számos hadosztályokkal, Marmont, Mortier, Ney és Berthier tábornagyokkal együtt Drezdába sietett vissza, hogy ezen várost a' Csehországból elényomuló szövetséges fősereg ellen védelmezze. Most már mindkét részről a' hadakozó erők meglehetősen hasonló állapotra hozattattak és a' viaskodásnak elkezdődni kellett volna, midőn Kisasszony hava' 24-dikén esni kezdett és 28-dikáig majd szünet nélkül egyre hullott az esső, úgy hogy minden hegyi folyók kiáradtak. Azonban Blücher még is elhatározta a' megtámadást, midőn a' francziák egyszerre a' Katzbachon átkeltek és a' legelől álló hadcsapatokat visszanyomták. De most 26-dikán Eichholtz és Weinberg közt a' poroszok átal oroszlándüh-

vel támadtattak meg; Lauriston tábornagy azonfelül a' szövetségesek' bal szárnyán igen messze előre bátorkodott; Blücher dél után az orosz lovassággal, ágyúkkal és gyalogsággal rajta ütött a' középsoron és ketté szakasztá azt. Mind két részről meztelen fegyverrel csatáztak, mivel a' záporban hulló essőben a' fegyver nem sült el. Egy franczia granátos-négyszög a' brandenburgi zászlóal által, melly maga is sokat vesztett, puskaagyakkal verettetett a' földre és az ellenség: Rajta, rajta csatakiáltás közt, a' Kaczbach és dühös Neisse folyamokba ugrattatott. Következő napon az ellenséges sereg újra megverettetett Liegnitz mellett. A' megáradt hegyfolyamok által feltartóztatva, Pacthod franczia tábornok 8000 emberével késön érkezett meg segítségül a' csatamező' vidékére, maga is Langeron által tökéletesen meggyőzettetett és alig 700 emberrel menekvült meg. Slézia a' Katzbach melletti győzedelem által egészen megmentetett az ellenségtől, a' szövetségesek 103 ágyút, 2 Sast, 250 lőszerszekeret, a' kórházat, sok poggyászt, tárvinnyéket és liszttárakat nyertek, azonkívül 18,000 embert hadi fogollyá tettek, kik közt három tábornok találtatott.

Harmadik Czikkely.

Drezda' ostroma. — A' Szövetségesek' hátrálása Csehországba. — Ütközet Gross-Beeren mellett.

A' szövetséges hadsereg Austriának, 300,000 harczossal, vele tartása által tetemes túlsúlyt nyert, még többet a' megváltozott támadási pontok által, mi-

vel most már Napoleonnak jól megerősített Elba-vonalát megkerülni lehetett. A' Szövetségesek' főereje most a' francziáknak nagy kötútjára (Verbindungsstrasse) nyomult elő Szászországban. Az Oroszok és Poroszok Witgenstein és Kleist alatt pirnai úton egészen Drezda elibe mentek előre, az austriaiak pedig a' kommotani út' hosszabb karaján. Kisasszony hava' 25-dikén a' Szövetségesek bekerítették a' várost egészen Weisseritzig, 26-dikán reggel a' francziák poroszok által a' nagy kertből űzettettek ki. Sándor császár' főszállása Röthewitzben volt, Porosz királyé Lockvitzben. A' tüzelés viradtkor 26kán kezdődött el; egy gyors ostromtámadás hihetőleg eldöntőleg hatott volna, de a' szövetségesek' balszárnya, mellynek a' Fridrikvárost kellett volna körülvenni, még nem eleget nyomúlt előre, hogy itt megtámadást tehessen. Azalatt Napoleon serege' színével sebes marsokban indúlt el Sléziából Drezdába. Már 26-dikán tizedfél órakor dél előtt testőrei' egy részével a' városba ment, miután már Stolpenben a' csatatervet elkészítette, Vandamme tábornokot Pirna felé elküldötte, és a' csatatért a' bautzeni út' emeltségéről áttekintette volna. Most déltől estig több mint 60,000 francziából álló tömeg tódult le ezen útról a' városba, hogy rögtön ostromléptekkel a' csatamezőre siessen. Délutáni 4 óra tájban a' szövetségesek is hat seregcsapatokban ágyúk' dörgése alatt nyomultak a' város' elibe. Leghevesebb megtámadások történtek a' Blasewitz melletti téglavetőnél és a' Räknitz és Plauenbe vezető utak' sánczaiknál. Poroszok a' nagy kertben oroszlán dühvel viaskodtak, egyszer'smind a' város taraczktekékkel lődöztetett, mellyek közül némellyik tüzet gyújtott a' külvárosokban.

Esti hat ora után csakugyan a' pirnai külvárosba nyomúltak a' Poroszok; a' freyburgi kapu előtti sánczot, valamint a' Moczinski kert előtti erős vármüvet az austriaiak foglalták el. Ekkor a' francziák közönséges megtámadáshoz fogtak. A' leshelyből 7 ágyúval törtek elő és a' poroszokat kiűzték a' külvárosból, a' Moczinski kert előtti vármű is 7 óra tájban ismét visszafoglaltatott. Most a' szövetségesek átlátták a' lehetetlenséget, egy több mint 100,100 ember által védett és okosan megerősített várost megvenni, annakokáért alkonyatkor előbbi állásaikba húzódtak vissza, a' francziák pedig a' sánczok és külvárosok előtt ütöttek tábort. Ez alatt a' hadnépek és ágyúk szakadatlanul költöztek át a' hídon és Kisasszony hava' 27-dikén reggel a' seregtömegek Marmont és Victor alatt az ütközethe indúltak. Hat órakor újra kezdődött a' viadal. Hiában támadta meg Napoleon ismételve a' szövetségesek' középsorát, 10 óra tájban a' jobb szárnynak fordúlt a' francziák' erőködése, melly Oroszokból és Poroszokból állott, azonban a' középsor is, noha csak gyöngén, de folyvást lövöldöztetett, itt volt az, hol az Amerikából visszatért Moreau tábornok egy franczia ágyú- telep' golyóbisa által Sándor császár' közelében halálosan megsebesíttetett, a' mint is néhány nap múlva ezután meg is hólt. Az elhatárzó vállolat végre a' Szövetségesek' bal szárnya ellen irányoztatott és a' nápolyi királynak el is sült, azt egészen megkerülni. Vitéz ellenállás után a' Weisseritzvölgy' széllének dombjain, de hol a' nagy esső a' puskákbóli tüzelést lehetetlenné tette, az austriaiak az ellenséges lovasság által meggyőzettettek és hátrálási útjokból kinyomattattak. Azonban Schwarzenberg herczeg, azon

hírre, hogy Vandamme Pirna felé nyomúl előre, és a' csehországgali összeköttetést fenyegeti, a' hátrálást határozta meg, melly még ezen éjel következett. A' szövetségesek halottakban, sebesültekben és fogságba esettekben 30,000 embert vesztettek el, a' megsebesíttetett francziák' száma ezen két véres nap alatt 10,000 több emberre ment, halottjaik' száma is hasonnan igen nagy lehetett, de az pontosan ki nem tudódhatott. Ez Napoleonnak utolsó győzedelme volt Németországban, és már néhány nap alatt a' hadiszerencse a' csatamező' északi és déli vidékein ismét a' szövetségesek' részére hajlott. Már közvetetlen a' Katzbach melletti ütközet után ő egy 80,000 egész 90,000-ig való nagy hadsereget indított el Oudinot alatt Berlin ellen, hogy egy főcsapás által kezére kerítse ezen fővárost, melly az északi sereg által az akkori svéd koronaherczeg ([30]) alatt és a' porosz fölkeltek által védetett. Francziák a' Poroszokat legelőször Trebbin mellett támadták meg, kik hátrahúzódtak, erre Bertrand tábornok Kisasszony hava' 23-kán Blankenfelde mellett Tauenzien tábornokot rohantameg, de visszaverettetett. Regnier franczia tábornok most a' szövetségesek' karajállásának Gross-Beeren mellett majd a' zárkövecig, mintegy két mérföldre Berlintől, nyomúlt előre. De itt támadta meg őt' váratlanul a' vitéz Bülow, a' poroszok fővárosuk' megmentésére hősileg viaskodtak. Miután egy szász ágyútelep oldalról megtámadtatott 's elfoglaltatott, ostromléptekkel nyomultak elő. Esső miatt egy lőfegyver sem sült el, csak puskaagyakkal és szuronyokkal verekedtek; a' Szászok és a' második franczia seregosztály meggyőzettettek és az ellenséges lovasság szétszalasz-

tatot.. Midőn most Oudinot a' tartalék' három seregcsapatját előre nyomulni hagyta, az Oroszok és Svédek egy erdőbül elikbe rohantak. Ekkor Oudinot félbeszakasztá a' csatát és az Elba mellé Wittenbergába és Torgauba húzta vissza magát; 30-ágyút és 2000 több foglyot vesztvén el 's Berlin meg volt mentve.

Negyedik czikkely.

Ütközet Kulm mellett. — A' Szövetséges nagy hadsereg újra megtámadólag harczol.

Miután tehát a' Berlinre czélzott szándék is füstbe ment, Napoleon minden reménységét Prága' elfoglalására építette, hová ő magának a' részire szerencsésen kiütött Drezda melletti ütközet által útat nyitni vélt, 's mire nézve ő már Vandamme tábornagyot 30,000 emberrel, 5000 lovassal és 32 ágyúteleppel elküldötte, ki Kisasszony hava' 27-dikén a' már korábban felállított hajóhídon Königstein mellett az Elbán átköltözött, a' szövetségeseknek jobb szárnyát az ő fő-hátrálási útjoktól Pirnán át Peterswalde-be elzárta és a' Drezda melletti ütközet' sikerülésének hírére Teplitzen át Csehországba nyomúlt. Azalatt pedig Napoleon a' szövetségesek bal szárnyának megkerülése által a' Freibergbe vezető útat elfoglalta. Ezátal Schwarzenberg kénytelenítteté, már 27-dikén délután az egyetlen, számára megnyitva álló visszamenetelen Dippoldiswalden át Altenburgba és aztán oldal- és mezeiútakon az érczhegység' hátán keresztül Teplitz melletti erős állásába az Egervölgybe magát

visszavonni, mindazátal Barclay de Tolly grófnak a' Drezda előtti csatatéren megparancsolta, marsolását úgy intézni, hogy az orosz testőröket Ostermann tábornok alatt, kiknek magukat Vandamme előtt Pirnából visszahúzniok kellett, fölvehesse 's azokkal a' peterswaldei szorosokat elérhesse. Szuronyokkal vívatta ki most Ostermann tábornok a' Csehországba vezető szorosokat és Kisasszony hava' 28-dikán Peterwaldéba érkezett. De nagy hevességgel rohant utánna Vandamme és a' Nollendorf melletti dombokon a' hegyöbölbe, hol a' 8000 oroszból álló kis seregcsapatot egészen Kulm-ig hátra nyomta. Itt esett értésére Ostermannak a' Teplitzbe már megérkezett porosz király által a' poggyásszával és pattantyúival a' magas érczhegységben álló hadsereg' veszélyes helyzete, mellynél Sándor császár is jelen volt. Azonnal elhatározták Ostermann, Yermoloff, Knorring, Galiczin és Konstantin nagyherczeg hadvezérek életökkel egy állást megoltalmazni, mellytől fejdelmök' bátorsága függött. Spártai vitézséggel védelmeztek 29-dikén az Oroszok minden lépett földet. Dél' tájban még a' János főherczeg' austriai dragonos ezrede is az Oroszok soraikba érkezett meg 's most a' viaskodás öldöklő lett. Már 4000 válogatott orosz testőr feküdt a' csatamezőn, a' vitéz Ostermannak bal karját egy ágyugolyó szakasztotta el; még sem mozdult Arbesau melletti állásából. Vandamme végre, miután sötét lett, félbeszakasztá az ütközetet és Kulm mellett táborba szállott, hol Napoleon' vagy Mortier tábornagy' megérkezését más nap reggel bizonyosan várta. Napoleon is ugyan 28-dikán testőreivel szinte Pirnáig ment előre, de nem sokára, kétségkívül sem-

mi vészt nem gyanítva, az öreg testőrséggel Drezdába tért vissza, hová később Mortiert is az ifjú testőrséggel Pirnából visszahitta. Azalatt a' szövetségesek' seregosztálya Kleist alatt, Glashütte, Breitenau és Fürstenwalde mellől, oldalvást mellékútakon a' peterswaldi nagy útra fordúlt ki, hogy Nollendorfon át Vandamme háta megé kerüljön. Azonfelül Schwarzenberg, ki este a' Kulm melletti síkra megérkezett, Arbesau mellett az Oroszoknak segítséget küldött és az ellenség' állását kikémlelte. Rendelése szerint Vandamme tábornokot bal szárnyánál megkerülni, 's azátal Kulm és a' hegység közé szorítva, elpusztítani kellett volna. Barclay de Tolly, kire a' sereg' vezérlete ezen napon a' fővezér átal bízatott, hajnalkor az ellenséget megtámadta, mire Knorring, Colloredo és Bianchi, a' balszárny' dombjait kiostromolták. Még kétes volt az ütközet, és Vandamme megtartotta a' Peterswaldeba vezető hátrálási útat, midőn délelőtti 11 órakor Kleist tábornok a' nollendorfi tetőről lejövén az ellenség' hátának rohant. Most magát Vandamme a' kulmi öbölbe zárva látta, hiába iparkodott magát Nollendorfba keresztül vágni. A' franczia lovasság a' poroszokra ütött 's a' gyalogság zárt négy szögekben követte, de csak Dumonceau, Philippon és Corbinau tábornokoknak sikerült, a' bal szárny' zászlóaljain keresztül maguknak útat nyitni, az austriai dragonosok nem sokára szétugratták az ellenséges négy szögeket 's így a' Kulm mellett még vívó része a' franczia seregnek egészen körülvétetett és Vandamme kénytelen volt magát még 3 tábornokkal és 10,000 emberrel megadni. A' francziák' további vesztesége 5000 halott és az egész pattantyú (81 ágyú) volt. Ugyan

ezen napon a' szövetséges fősereg akadály nélkül jött le a' hegységből Teplitzbe, hol ismét előnyomulásra készült Szászországba. Napoleon most nem bátorkodott többé Csehországot megtámadni, hanem megelégedett a' hegyszorulatokat megoltalmazni.

Ötödik czikkely.

Ütközet Dennevitz mellett. — A' szövetségesek' előmeneteleik északi Németországban.

Egy második főcsapást most Ney tábornagynak kellett volna Berlin ellen véghez vinni, mivel az első Oudinot által nem sikerült. A' svéd koronaörökös t. i. sz. Mihály hava' 4-dikén Rabenstein-ból az egyesült orosz-svéd hadsereggel az Elbán átmenni akarni látszott. Ney tehát a' franczia sereget Vittemberg felé összehúzta, hogy vagy a' koronaörököst megtámadja, vagy magára Berlinre üssön, a' mellett azt megcsalni törekedett, és több tudositások azt jelentették a' koronaörökösnek, hogy az ellenség Torgauba húzódik. De ő nem hagyta magát eltántorítatni, hanem 6-dikán 3 órakor elindúlt, a' lobesseni tetőket megrakatta és Bülow tábornoknak megparancsolta, hogy az ellenségnek Dennevitz mellett szárnyát és hátát támadja meg. Az alatt az ütközet elkezdődött. A' negyedik porosz seregosztály megtámadta az ellenséget, hiában iparkodtak a' Francziák azt az ő jól választott állásából kiűzni. Eleinte egyenetlen csatában 40,000 Porosz állott 80,000 Franczia, Bajor, Würtemberga, Szász és Lengyel ellen, kik, Ney által vezérelve, 200 ágyú-

val rohanták meg amazokat. De nem sokára az orosz-svéd sereg is ostromléptekkel jött elé; 70 orosz és svéd zászlóal, 10,000 lovas és 50 ágyú által gyámolítva, több megtámadó hadlábakat képezett. Ez elválasztotta az ütközetet. A' lovasság bevágott és az ellenséges sorokat rendetlenségbe hozta, melly nem sokára vad futamodássá változott. Minden útak haiottakkal, sebesültekkel 's minden nemű fegyverekkel voltak elborítva. A' csatamezőn mintegy 5000 fogoly, 3 zászló, 30 ágyú és több mint 200 lőszerszekér esett a' győztesek' kezébe. Midőn sz. Mihály hava' 9-dikén az űzés Torgau mellett megszünt, a' francziáknak egész vesztesége 20,000 embernél többet tett, kik közül fele fogollyá lett, azonfelül 80 ágyút és 400 hadi társzekeret elfogtak. Ezen győzedelem után a' koronaherczeg akadálytalanul ment át az Elba folyamon, és Mindszent hava' elején Blücherrel egyesült. Ezen elhatárzó ütközettől kapta Bülow porosz tábornok, ki magát okos hadi mozgásai által igen megkülönböztette, a' Dennevitz melléknevet, úgymint Kleist, az ő korábbi fényes haditetteért a' Kulm melletti napon Nollendorfi predicatumot. Napoleon, az orosz-, porosz- és svéd-seregek' egyesülésök' hírére, azonnal Mindszent hava' 7-dikén az Elbán való átmenetel' pontjához sietett és reménylette, hogy mindkét sereget egyenkint agyon nyomja. De azok már egészen Saale folyamig voltak elényomulva, a' nagy cseh hadsereg is egészen az ellenséges jobb szárnyig ment előre, az ő és Blücher' portázó csapatjaik már a' franczia hadsereg' háta megett találkoztak és Thieleman tábornok, ki a' szász hadiszolgálatból az oroszokéba lépett, hadifoglyokat szabadított meg és több helyeken csatázott az

Elster és Saale folyamok közt, mellyek majd mind a' francziák' kárával végződtek. Ellenkező oldalról a' merész Czernitseff vetélkedett vele, ki kozákjaival olly gyorsan nyomúlt Kasselig 's elfoglalta azt, hogy Mindszent hava' elsőjén ott a' vesztfáliai királyságot már feloszlottnak hirdette.

Hatodik czikkely.

Bajorország a' nagy szövetkezethez áll. — Előkészületek az elválasztó csapáshoz Lipcse' síkján.

Azalatt még Németország' északvidékén harczoltak, és minden azon nagy csapáshoz egyesült, mellynek Napoleon' erőhatalmát Németországban megtörni kellett volna, a' politika délen sem volt munkátlan és a' franczia császárnak egy érzékeny csapást okozott. Austriai és bajor seregek egymást szemmel tartva soká állottak átellenben az Inn folyamnál és Tuln mellet a' Dunánál már erős sánczokat hánytak fel, ne hogy az utolsók az austriai birodalom' szívébe ronthassanak, midőn Bajorország Mindszent hava' 8-kán Austriával Riedben szerződésre lépett és seregeit a' szövetségesek' sorai közé állította. Mit már azelőtt Mecklenburg és Oldenburg is cselekedett. Bajorország ugyan ezen hó' 14-dikén nem csak forma szerint hadat üzent Napoleonnak, hanem még serege' azon részét, melly eddig Wrede tábornok alatt Inn folyamnál az austriaiakat tartotta szemmel, nyolcz austriai seregosztály átal szaporítva, az ő hátrálási vonala ellen

küldötte. Most tehát a' szövetségeseknek mind a' három hadseregök, néhány kiküldött seregesapatokat kivéve, az Elba bal partján volt és Napoleon' hadserege körül a' közt mindig keskenyebbre húzta össze. Végre a' körülmények Lipcse' vidékét határozták el, hol kezet nyujtani 's Napoleont a' Saale folyamtól elzárni lehetne. Mindszent hava' 14-dikén a' szövetségeseknél egy nagy tábori-kémlelés történt, melly Lipcsétől keletnek két órányira Wachau és Libertwolkwitz' emeltségein heves lovas csatázásokat vont maga után. Klenau és Witgenstein tábornagyok Murat ellen vezérkedtek és csak este felé szünt meg a' harcz. Napoleon ezen csata alatt érkezett meg Lipcsébe, testőrseregei pedig este felé. Mindszent hava' 15-dikén szemlét tartott hadseregén és a' hadvezéreknek rendeltetésöket kimutatta. Egész ereje 90,000 embert tett, mivel Ney' és Regnier' seregosztályaik, Marmont tábornagy alatt az északi vidékek' födözésére használtattak; rosz kimenetel' esetére Bertrand' sereregosztályának a' lindenaui szorost kell vala biztosítani. Schwarzenberg herczeg' terve szerint, ki a' három szövetséges fejdelem' jelenlétében a' fővezérséget viselte, a' franczia állást három hadlábbal kellene megtámadni. A' franczia hadsereg' jobb szárnya Dölitz és Mark-Kleeberg faluknak támaszkodott és a' Pleisse folyam átal az ő mellékágaival, valamint egy akadályokkal teljes föld átal jól volt födözve, a' további állás aztán Wachau felé húzódott, a' közép' fő pontja felé, mellyet Augereau' seregosztálya képezett, egész Libertwolkwitz mezővárosig, mint a' bal szárny' gyámpontjáig, hol Lauriston az ötödik seregosztállyal állott. A' szövetséges, mindössze 120,000 emberből

álló hadsereg' balszárnya' hadlábának most Pleisse' bal partjára kellett volna alá menni, Lösnig és Konnewitz közt a' folyamon átmenni és így az ellenség' jobb szárnyát megkerülni, a' legközelebbi tartalékseregeknek pedig ezen mozgást gyámolítani, a' közép hadlábnak parancsolatja volt, Pleisse' jobb partján lemenni és Wachau felé nyomulni; a' harmadik hadláb a' Libertwolkwitzba vezető országúton magát ezen helységet vette iránpontúl. Ezen két utolsó hadláb' feladata tehát az volt, az ellenséget homlokban foglalatoskodtatni, 's azátal az első' mozgását, melly átal Napoleon tulajdonkép Lipcsétől és minden hátrálóspontjaitól elzárattathatnék, segíteni. Végre Gyulay tábornoknak 10,000 emberből álló seregosztálya arra volt rendelve, hogy Lindenaut foglalja el és az ütközet alatt Lipcsébe nyomúljon, aztán még az északi sereg' megérkezése, a' svéd koronaörökös és Blücher alatt várattatott, hogy a' francziák' megverettetését végrehajtani lehessen. Napoleon ugyan mozgásai átal megcsalni iparkodott őket; de nem hagyták magukat elcsábítani 's a' helyett hogy Berlin' védelmére hátrahúzódjanak, Halle felé vették útjokat, hogy szinte Lipcsébe nyomuljanak.

Hetedik czikkely.

Népek' ütközete Lipcse mellett. — A' franczia hadsereg' hátrálása.

Ezen előkészületek után a' szövetséges seregek Mindszent hava' 16-dikán, reggeli 7 órakor megindultak, a' franczia táborszemeket Mark - Kleeberg és

Wachau falukból kiűzték és észrevehetőleg nyomták az ellenséges állást. Victor' seregosztálya kénytelen volt Libertwolkwitz falut Klenau tábornoknak átengedni. Kilencz órakor már közönséges volt a' harczolás, száma nélküli ágyúk' dörgése, millyent még a' lepvénebb katonák sem hallottak valaha, folyvást tartott. Mindkét rész fényes vitézséget mutatott és rendíthetlen bátorságot. A' Szövetségesek' bal szárnya ezen napon tetemesen szenvedett a' lengyelek állhatatosságától, kik a' Pleissen vízeni minden átmenetelt ellenzettek, és a' tér által segítve, öldöklő tüzelést folytathattak. Franczia bal szárnyon a' Holzhausenből eléjött Macdonald' seregosztálya biztos támaszt nyújtott és Napoleon a' libertwolkwitzi tetőkön újra rendelé el az ütközetet. Szándéka volt, a' szövetséges sereg' közepét megszakasztani, hadlábai már Grossa és Gröbern felé nyomúltak elé. Ezátal szükséges lett, Witgenstein grófnak, ki itt vezérkedett, azon tartalékseregeket, kiknek a' Pleisse' bal partján az ott csatázó hadlábat kellett volna gyámolítani, elküldeni, hogy az ellenség' tódulásával hathatósabban lehessen szembeszállani. Ez ugyan sikerült, de Macdonald az ugy nevezett svédsánczot kiostromoltatta 's azátal a' francziák' bal szárnyának tetemes fortélyokat szerzett. Legmakacsabbúl viaskodtak Wachau mellett. Innen munkálódott Napoleon egy folytában a' Szövetségesek' közepe felé és erőködései valóban sikerülni látszottak, kivált mivel Ney' seregosztálya is Delitzsch-ből ide érkezett segítségűl; de Blücher' seregosztálya is mutatkozott, kinek Ney tábornokot haladék nélkül kellett elibe küldeni. Sándor császár az ő testőr-kozákczredének bátor megtámadása átal egy elfoglalt ágyú-

telepet ismét visszavétette az ellenségtől; az orosz granátosok Vachau és Pleisse közt ismét helyre állíttották az erők' egyensúlyát, és noha Napoleon Lipcsében a' győzedelem' ünneplésére a' harangokat meghúzatta, mindazátal egy csekély térhely' elfoglalását leszámolva, semmi előmenetelt sem nyert, mert alkonyatkor mindkét fél csaknem ugyanazon álláshan volt, mint az ütközet előtt. Mindszent hava' 17-kén egy néma megegyezés átal a' fegyverek nyugodni hagyattak; szövetségesek északi seregök' és Bennigsen alatti seregosztályuk' megérkezését várták. Napoleon pedig egy tisztességes hátrálásról gondolkozott, melly végre az elfogva volt Meerveld gróf átal fegyverszünetért alkudoztatott; de annyival inkább meg nem hallgattatott, mivel most a' szövetségeseknek az északi sereg' megérkezése is tudtokra esett, melly előtt Ney és Marmont magukat Parde folyamon át Schönfeldbe húzták vissza. Napoleon 18-dikán egy védelmező csatára kényszeríttetett és hátrálásért kellett viaskodnia. Állását Pleisse és Parde közt vette, födözve lévén Konnevitz, Probsthaida, Holtzhausen, Pannsdorf és Schönföld faluk átal. Lipcsének északi külvárosa egy a' Parde megetti kertekben felállított ágyútelep és Dombrowszki és Arrighi átal védelmeztetett. Bertrand még mindig szabadon tartotta a' Lindenau melletti szorost, mellyen át minden nélkülezhető szekerek Lützenbe mentek el már. Napoleon testőreinek közepette Probsthaida faluban volt, hogy minden vészben forgó pontnak segítséget küldhessen és az egészet igazgathassa. A' szövetségesek most a' Benningsenneli és az északi sereggeli egyesülést is czélul vették, nem sokára kedvező téren is látták

magukat, hogy pattantyúik' és apró fegyvereik' tüzelését tökéletesen munkáltathassák. Blücher Schönfeldet és Lipcse' északi külvárosát rohanta meg, a' svéd koronaörökös Plaussig és Taucha mellett a' Parde folyamon átköltözött és hasonnan Schönfeld felé nyomúlt elé. Hozzá Bennigsen közelített a' grimmai útról és Macdonald tábornagyot Holtzhausenból Stötteritzbe kergette. Probsthaida felé a' nagy szövetséges sereg' osztályai tolongtak és Hessen-Homburg herczeg ismét a' Pleisse folyamot elérni iparkodott, de minden törekvése mellett, noha magától a' tartalék seregtől gyámolíttatott, még sem érhette el czélját, mert Poniatowski és harczosai, kik ezen pontot őrzötték, spártai vitézséggel viaskodtak. Ellenben dél tájban a' Mensdorf major' elfoglalása sikerült, miátal Probsthaida' kiostromlása, hol a' leghevesebb csatázás dühöngött, kivihető lett. Blücher' megtámadásai a' tér' akadályai átal megnehezítettek, de azért a' svédeknek volt könnyebb dolguk, mivel a' velek szemközt álló Regnier seregosztály többnyire szászokból és würtembergákból állott, kik egymásután százankint odáhagyták a' francziák' soraikat és a' szövetségesekhez csatlakoztak. Itt Bennigsen' összeköttetése a' svédekkel könnyebb lett, Pannsdorf csekély fáradsággal megvétetett, Schönfeld' megadása Langeron átal kicsikartatott, és Probsthaida elfoglalása is, noha sokáig tartó kétes viaskodás után, végre kieszközöltetett. Napoleon még mind a' mellett be tudta a' lyukakat dugni, az ártalmakat kiegyengetni; sorai még sehol sem voltak áttörve, sehol hátban meg nem támadtatott, a' szövetségesek' ereje is lassankint hanyatlani kezdett és a' francziáknak egy türhető hát-

rálás még mindig lehetségesnek látszék. De igen megnehezítteték az a' szabad hadlábútak' hiánya által, mivel mind azon útak, mellyek Lipcse nyugati külvárosába 's tovább a' lindenaui szorosba vezettek, szaladó seregek és nagy számú poggyásszal dugva voltak, Pleisse folyamon pedig hídakat nem csináltak, sem a' hátrálás' esetére valami rendelések nem tétettek. Egyedül maga Lipcse kevéssel azelőtt erősíttetett meg némileg az első megrohanás ellen, és a' külvárosbeli kertifalak és hasonló tárgyak védelmi állapotba helyheztettek. Most Poniatowski és Macdonald arra rendeltettek, hogy itt a' hátrálást fedözzék, melly Mindszent hava' 19-dikén hajnal hasadtakor el is kezdődött. Alig vették észre mindazátal a' szövetségesek, hogy a' francziák állásaikat elhagyják, azonnal rendelést tettek, Lipcsébe minden oldalról benyomúlni. Poroszok a' grimmai külvárosba rohantak, hol a' kőúton a' viaskodás igen kemény lett. A' francziák azt szerfölötti vitézséggel védelmezték, és csak akkor, midön sikerült, több a' mezőre kimenő kerteken át benyomúlni, lehettek a' poroszok képesek magukat a' grimmai kapuban megtartani. Épen illy állandóan és sokká védetett a' Schönfeldre nyiló kapu. Orosz vadászok kiostromolták végre a' varga kaput is, mellyet Blücher előtti napon hasztalanul támadott meg. Ez utolsó magát most a' möckerni és entritzsi tetőkre húzta, York' seregosztályát Saale folyamhoz küldötte, hogy a' francziáknak reménylhető hátrálását oldalt nyugtalanítsa.

Ezen hátrálás' irtózattal teljes zavarodásának szemlélhető képét, midőn Lipcse végre kiostromoltatott, a' városon és legközelebbi környékén át lerajzolni,

a' lehetőség' határain túl fekszik. A' szaladóknak rendetlensége minden pillanattal növekedett és midőn hamarkodásból az Elster folyamon átvezető híd igen korán szétvettetett, a' futás épen úgy, mint a' Berezina mellett, vad kétségbeeséssé vált. Kevéssel azelőtt Napoleon maga is csak nagy bajjal és tekervényesen a' ranstädti külvároson át, volt képes ezen olly fontos hídhoz vergődni 's rajta átmenni. De 12—15,000 ember zárt rendben, több mint 200 ágyú és számtalan poggyász a' folyón innen maradt 's mind elveszett. A' hősesapatok Poniatowski és Macdonald alatt iparkodtak ugyan a' Pleisse keskeny hídján kimenekvülni 's aztán, Elster által újra feltartóztatva, a' Reichenbachi kertben egy gyalog hídat csinálni, de az nem volt elegendő a' rajta áttolakodó tömegnek. Nagy rész az Elster' habjaiba fúlt, hol Poniatovski is hőshalálát lelte, a' többieknek nagyobb része az űzők' kardjaik által esett el, csak Macdonald menekvült ki kevés harczosával. Lassankint el-elmúlt az ellenállás, a' belső város nem tarthatta magát és az egyesült fejdelmek seregeik előtt költöztek oda be.

Lipcsei verekedéssel Napoleon' túlsúlya Németországban megtörve volt, az neki foglyokban és halottakban 60,000 embernél többe került, kik közt mintegy 3000 tiszt volt. Azonfelül 300 ágyú, véghetetlen sokaságú poggyász 's a' t. lettek martalékká. De a' szövetségeseknek is körülbelől 45,000 emberökbe került ezen óriásiütközet. Ötöd napra az ütközet után egy halász találta meg Poniatowski herczeg' holttestét és kihúzta azt a' vízből; mire Mindszent hava' 26kán magas rangjához illő minden tisztelettel ünnepélyesen eltemettetett.

NYOLCZADIK SZAKASZ.

Végfordulata

a'

nagy franczia birodalomnak.

Időszak 1813—1814.

Első czikkely.

Ütközet Hanau mellett. — A' rajnaszövetség' eloszlatása.

A' szövetséges hatalmasságok' fegyvereikre nézve olly dicsőséges lipcsei napok után Napoleon serege' maradékával, melly még mintegy 90,000 emberre mehetett, Weimáron át hátrált egészen Freiburgig az Unstrut mellett, melly utolsó helyen Mindszent hava' 24-dikén a' York, Langeron és Sacken alatti seregosztályok által megtámadtatott 's megverettetett. A' francziák sok ágyút és szekeret vesztettek el, 's minden oldalról az Unstrut folyamhoz nyomattattak. Napoleon most Buttelstädt, Erfurt, Gotha, Eisenach városokon 's így tovább a' Rajnához húzta vissza magát; a' szövetségesek' főhadserege pedig részint Weimaron, részint a' thuringai erdőn, a' francziák' jobb szárnyát fenyegetve, költözött át. Bajorország' pél-

dáját most már Würtemberg, Baden és valamennyi többi német fejdelmek követték és hadcsapatjaikat a' szövetséges sereghez csatolták, miátal az 145,000 emberrel szaporodott meg, és a' franczia hadsereg' hátrálása igen megnehezíttetett. Csak Szászország tekintetett Lipcse és Drezda' bevétele után meghódoltatott országnak, orosz-porosz igazgatás alá tétetett és Fridrik Auguszt királyának ideiglen békességig Posony városa rendeltetett tartózkodása helyéül. 'S így tehát a' rajnaszövetség tettleg is feloszlottnak tekintődhetett, vesztfáliai királyság, a' frankfurti nagyherczegség megszünt; a' kiűzött fejdelmek visszatértek és előbbi országaikat visszakapták.

Bajororszánnak Austriával kötött szerződésének következésében most Wrede tábornagy egy bajor-austriai sereget vezérelve Mindszent hava' 16-dikán Braunauból Landshut, Duna melletti Neuburg, Nördlingen és Anspach városokon át Würzburg felé indúlt, melly várost és erősséget Turreau franczia tábornok 5000 emberrel elfoglalva tartott. Wrede tulajdonképeni czélja volt, a' lipcsei ütközet után a' Rajnához siető franczia seregnek útját elzárni, miben egyedűl Würtzburg állott útjában. Azonban Wrede, hogy sok időt ne veszítsen, egy bombázás után, melly miatt 500 épületnél több szenvedett kárt, Mindszent hava' 26-dikán elfogadta a' város' feladását, Marienburg fellegvár nélkül, és Aschaffenburgon át, hol a' würtembergi király két gyalog és egy lovas ezredet, némi ágyúkkal hozzá kapcsoltatott, Hanauhoz sietett. Mivel ezen szoros a' Frankfurtba vezető úton uralkodik, Napoleon ahoz hamarébb érni iparkodott, de egy időben a' francziákkal Wrede is oda érkezett seregével.

Mindszent hava' 29-dikén még orosz csapatok is követték őt' Platoff', Orloff, Denisoff' és Czernitseff' alatt és hozzá csatlakoztak. Hanau 1200 emberből állott őrseregével együtt a' szövetségesek' kezére került. Ugyan ezen hó' 30-dikán mindkét rész északnak a' város' kapui előtt a' Kinzighíd' birtokáért viaskodott. Wrede itt erős állást foglalt el és mind a' két út' kijárását az erdőben megrakta, melly a' város körül húzódik; egyedül a' wertheimi szorosút, Schlüchtern és Gelnhausen közt, hol meredek mély völgyben foly a' Kinzig, mentette meg a' franczia hadsereget, melly másképp itt találta volna meg vesztét. Különben Wredenek, a' Frankfurt felé kiküldött seregcsapatok által meggyöngítetve, itt csak 40,000 ember volt, kikre az ellenség 48,000 gyalog és 12,000 lovas harczossal ütött. Kétségkívül még mindig nagy fortélyokat nyújtott a' szövetségesek' állása, mindazátal jobb szárnyok egy fa híd által a' Kinzigen csak gyöngén volt összekötve a' középsorral. Reggeli 10 órától egészen délutánni 3 óráig 30-dikán ismételve és hasztalan támadták meg Wrede' középseregét a' franczia tömegek; végre Napoleon' lovas testőrsége három sorban egyszerre rohant a' szövetségesek' lovasságára és gyalogságára, mialatt az utolsó egy franczia ágyútelep által hátba is lődöztetett. Igy jött rendetlenségbe a' gyalogság és a' Napoleon' lovas testőrsége vágtatva futotta le a' szövetségesek' lovasságát a' középsorban; ez futásnak eredt 's a' gyalogság, az ellenséges gyalogság által megtámadtatva, követte azt a' kinzighídon Hanauba. Következő éjel a' francziák taraczktekékkel lődözték ezen várost; az austriaiak kitakarodtak abból és a' francziák elfoglalták azt Mindszent hava' 31-dikén reggeli 8 órakor.

A' szövetségesek délnek a' várostól az Aschaffenburgba vezető út' két oldalán foglaltak el állást. Itt a' jobb szárnyok újra megtámadtatott a' francziák által és a' Ménus folyamhoz visszanyomattatott, de egy austriai brigáda segítségére sietett 's most újra előre nyomúltak a' szövetségesek. Egészen dél után 4 óráig szakadatlanul ismételték meg támadásaikat de hasztalanul, a' francziák, midőn ezen idő' tájban Wrede tábornagy Hanau várost ostrommal bevenni határozta el. Hat austriai granátos zászlóaljat vezetve hágott fel a' földbástyára és kivívta a' nürnbergi kaput, mire a' várost elfoglalva tartó két franczia ezred, kinzighídhoz vonúlt hátra. Wrede hevesen nyomúlt utánnok, de a' híd' közepén egy puskagolyó által veszedelmesen sebesíttetvén meg altestében, hátravitetnie kelletett. Helyette Fresnel austriai altábornagy vette át a' főparancsnokságot. Dühbe jövén vitéz vezérök' balesete miatt, most oroszlándühvel nyomultak előre a' bajorok; austriai huszárok átmenvén a' vízen, a' francziák' bal szárnyának rohantak, ezek erre meggyujtván a' hídat, hevesen lődözték taraczktekékkel a' várost. Végre Mortier tábornagy, Platoff és Hadik által űzetve, a' 14,000 emberből álló franczia utósereget, éjel a' lambryhídon át Frankfurtba vezette, honnan Napoleon sz. András hava' első napján elindúlt és Mainzba visszavonúlt. A' francziák' vesztesége Hanauban és környékén hivatalos jelentés szerint 15,000 halottból és sebesültből állott, kik közt 200 tiszt volt. A' szövetségesek 9000 halottat és sebesülttet számláltak. Ugyan ezen hó' 2kán a' francziák átköltöztek a' Rajnán, és Napoleonnak győző- és dictatori szerepe örökre ki volt játszva a' német földön.

Második czikkely.

Rajnán-átmenetele a' szövetségeseknek. — Ütközet Vittóriánál. — Francziák' hátrálása Spanyolországból.

Rajna mellett a' szövetségesek egy kis ideig megállapodtak, hogy azon segítségeket, mellyeket most a' megszabadíttatott Németország nyújtott, azokkal, mellyeket Angolyország 's az önnönmagát megszabadította Hollandia adott, használják és tulajdon seregeikkel egyesítsék. Az egyetlen, mi most még Napoleon' hatalmára Németországban emlékeztetett, a' Visztula, Odera, Elba 's a' t. melletti várak voltak, mellyekben mindazátal legjobb seregei, minden segedelemtől elzárva, szükség és nyomorúság átal meggyőzettetve, végre magukat feladni kénytelenítettek. Törökországot kivévén, mellynek semmi nyerni és semmi veszteni valója nem volt, most egész Europa fegyverben volt Napoleon ellen, mert maguk a' Dánok, azon kemény föltételek átal, mellyeket az 1813-dik év' tavaszán az angolyok és svédek elikbe szabtak, Napoleonnal szorosabb szövetségre kényszerítve, az utolsóknak kiéli békében mind azt megadniok kellett, mit azelőtt önként cselekedni nem akartak. Végre Karácsony hava' két utolsó napján 1813-ban a' szövetségesek' nagy serege nyolcz hadlábban költözött át a' Rajnán Bázeltől Düsseldorfig. Mind ezen mozgások semmi vagy csekély csatázások után vitettek véghez, mivel a' francziák mindenütt visszahúzták magukat. Már Boldogasszony hava' 18-dikán 1814-ben a' szövetséges hadsereg' nagyobb része Langres-ben volt

össze gyülve, hol ugyanez napon Schwarzenberg is főszállását vette. A' nagy hadsereg most folyvást előre nyomult, és az ő tetemes nagyobb száma mellett (minden 1814-ben Napoleon ellen összegyüjtött tömegek 1,208,000 embert tettek) könnyű volt előrelátni, hogy a' franczia császár sokára annyival kevésbe fog ellenállhatni, mivel ő Francziaországban csak mint szerencse fia és katonái átal kedveltetett, de a' senátus és a' nép' nagyobb száma félt tőle, sokaktól pedig önkénye miatt gyülöltetett. Azonfelől sok igazi franczia szivét házassági elválása átal elidegenítette magától. Napoleon ugyan mindjárt visszajövetele után minden rúgókat mozgásba tett, és hirdetvények átal azon vészt, melly Francziaországot fenyegette, még szemszúróbb színben adta elé, mint valósággal volt, hogy azon hallatlan erőködéseket, mellyek már 1812 és 1813 tétettek, még egyszer ismételje. Mindazátal az egész dologban legrosszabb volt rá nézve az, hogy a' spanyol ügyek is nem kedvező fordúlatot vettek.

Soult tábornagy már az 1813 év' elején 30,000 emberrel vissza parancsoltatott Spanyolországból. Mire Suchet odahagyta Valenciát sz. Jakab' havában, mindazátal megállotta helyét még Catalóniában. Pünkösd hava' 27-dikén 1813 Jó'sef király ismét kénytelenítteték Madridot elhagyni és Wellington egy időben Salamanca várost foglalta el. A' franczia hadsereg Jó'sef király és Jourdan tábornagy alatt erre Vittoria felé húzta magát hátra. Itt utólérte Wellington az ellenséget és sz. Iván hava' 21-dikén fényes győzedelmet vívott ki ezen város mellett, mire a' rendetlenségbe jött franczia sereg a' pirenaei hegyeken át Bayonne városba hátrált, mi mellett minden hadszereit elvesz-

tette. Maga Jo'sef király is alig menekvült meg a' fogságtól és drága házi készületeit hátrahagyni kényteleníttetek. Most a' győztes sereg haladék nelkül körülfogta Pampelona várát, Abisbal elfoglalta a' Poncorbo szorost, Graham lord sz. Sebastian várat vítta és Wellington már sz Jakab hava' 9-dikén 1813 a' franczia határra lépett. Azalatt Napoleon Soult tábornagyot a' spanyolországi franczia hadsereg' fővezérévé nevezte ki. Ez összegyüjtötte a' megverettetett seregcsapatokat és a' benyomuló győztes' elibe tetemes erőt állított. Sz Jakab hava' 24-dikén a' Pyrenaeusokban elkezdődött a' viaskodás. Minden pontokon verekedtek egészen Kisasszony hava' első napjáig, de Wellington megtartotta állását és 31-dikén sz. Sebastian várat ostrommal vítta ki, miután a' felszabadításra eléjött ellenséget többszer visszaverte. De még is csak Mindszent hava' 7-dikén nyomúlt ki a' pyrenaeumi hegységből és átment a' Bidassoán. Midőn 31-dikén Pampelona is megadta magát, Barcellónán és néhány más catalóniai helyeken kívül, nem volt többé ellenség spanyol földön. Wellington megszaporított erővel támadta meg sz. András hava' 10-dikén az ellenséges seregvonalat Nivilla folyónak felszánczolt partjainál és Soult bayonnei táborba húzta vissza magát. Azonban a' britt vezér csak akkor vehetett erős állást Francziaországban, miután Karácsony hava' 9. és 10. a' Niva folyón átment és egészen 13-dikáig az ellenségnek több megtámadásait verte vissza.

Harmadik czikkely.

A' szövetségeseknek előmeneteleik Franczia-országban. — Haszontalan próbatétel a' közönges fölkelésre.

A' szövetségeseknek feltarthatatlan előmeneteleik mellett Francziaország' keleti és déli vidékeiben most a' Senatus is, noha már elég roszkor, és félénken bátorkodott Francziaország' szorúlt állapotját eléadni, és pedig annyival inkább, mivel egy rendelet a' más után majd ½ millió ujoncz' szedését, nemzetiőrseregek' felállítását és négy tartalék sereg' alakitását parancsolta. Átalában, minél jobban bosszankodott minden a' roppant embervesztéség miatt, annál nehezebb volt most, midőn az önvédelem forgott fenn, azon százezreket, mellyek ahoz megkivántattak, eléállítani és ágyúkkal, lovakkal 's egyéb szükségessel ellátni; a' szövetségesek annakokáért Rajnán túl is, Hollandiától kezdve, egészen Schweizig, csak kevés ellenállásra találtak. Majd minden vérontás nélkül foglalhatták el a' Jurahegységet, bal szárnyokat az austriai - olasz sereggel, melly Hiller tábornok' parancsai alatt az alkirályt Tyrolból megszakasztani fenyegette és egészen Etsch folyamig hátramenni kényszerítette, kapcsolatba hozhatták, minden Olaszországba vezető átmeneteket, Genf várost, a' Simplon és sz. Bernhard hegyeken való átjárásokat elfoglalhatták, és már Boldogasszony hava' 9-dikén egy új vonalon, balról Szajna, jobbról Maes folyamok által födetve, Holsátziában, Lotharingiában, Zweibrückenben 's a' t., kivévén még a' francziák' birtokában lévő várakat, településhettek meg.

Ezen sürgető szorultságban Napoleon, noha siker nélkül, egy országos tömegbeni fölkelésre próbálta a' népet felszóllitani. Ezen rendszabály, melly a' lázadás' idejében csodát tett, most már keveset eszközlött ki, mivel a' közönséges nyomorúság és az erőszakos rendszabályai elleni gyülölség a' nemzeti becsületet elkábitották. Csak kevés tájakon és csak később mutatkoztak annak némelly nyomai, de mellyek mindazátal az egésznek többé semmi hatást nem adhattak. Sőt Vandee tartományban, melly már a' lázadás' idejekor egyedül és erőteljesen fogott fegyvert a' királyság mellett, most még a' Bourbonok' javára történtek mozgalmak. A' szövetséges seregek további eléhaladásukban a' Saar-, Mozel- és Ardennei-szorosokat majd minden kardvágás nélkül foglalták el, és a' Párisba vezető út nyitottnak látszott, midőn Napoleon még egyszer, minden oldalról seregeket gyüjtvén, a' szövetséges haddal szembeszállott, és legalább azon pillanatra nézve sebes előmeneteleit megakadályoztatta.

Negyedik czikkely.

Brienne és La Rothiere melletti ütközet — Napoleonnak isméti elényomulása. — Congressus Chatillonban.

A' franczia császár, ki Párist nagy igéretek közt és új megerősitéssel hagyta el, Blüchert Boldogassz. hava' 26-dikán 1814 Vitri mellett nagyobb erővel visszatolta és 28-dikán minden seregeit Brienne mellett összegyüjtötte, hol 29-dikén a' szövetséges hada-

kat egész erejével megtámadta. Makacs és véres volt a' csata mindkét részről; a' sötétség beállott és a' meggyujtatott Brienne város' lángjai világositották meg a' csatamezőt. Csak tizenegy órakor szünt meg a' viadal, mindazátal következő reggel megújitott hevességgel kezdődött el, mimellett Blücher kénytelenítteték, magát Trannes-ig hátrahúzni; 21-dikén Napoleon magát a' La Rothiere és Trannes közti síkon fejtette ki, mi alatt Bőjtelő hava' elsőjén a' würtembergi koronaörökös', Gyulay tábornok' seregosztályaik és az orosz granátos tartalékok Blücherhez csatlakoztak, és Schwarzenberg herczeg megparancsolá, az ütközetet megújítani. Dél tájban Blücher három hadlábban nyomúlt elé La Rothiere, Dienville és Chaumreil felé, mialatt az ismét felgyógyult Wrede tábornok Douleveutből Brienne felé tartott. A' föld' tája csak kevés ágyút engedett meg használni, de a' seregek' bátorsága kipótolta ezen hiányt. A' würtembergi koronaherczeg legelső űzte ki erdőállásából az ellenséget; Gyulay bevette Unionville-t; Sacken tábornok egészen Rothiere-ig nyomúlt elé; 3 órakkor valamennyi csatavonalak munkásságban voltak; az igen sűrün hulló hó ugyan megnémíthatta egy pillanatig a' tüzelést, de a' viaskodók' munkásságát meg nem akadályozhatta. Napoleon folyvást igazgatta az ütközetet, és gyakran tévén ki veszélynek személyét, egész bátorsággal viaskodott, mellyet a' fontosság' érzete, itt győzni, csak adhatott. De a' szövetséges fejdelmek is felbuzdították jelenlétök átal az eldöntés' mezején seregeiket. La Rothiere többször megvétetett, elvesztetett és ismét visszafoglaltatott. Sacken tábornok épen ismét viaskodott annak birtokáért; az ellenséges lo-

vasság már gyalogsága' szuronyai előtt állott, midőn segítséget kapott. Most újra megtámadta az ellenséget, lovasságát O-Brienne-ig visszavetette, hol a' gyalogságot is zavarba hozta és 32 ágyút foglalt el. Ezen idő alatt Blücher tábornok is friss seregeket vezetett La Rothiere ellen és a' város megvétetett. A' szövetségesek' győzedelme elvolt döntve; egyébiránt a' veszteség mindkét részről nagy volt. A' francziák 73 ágyút és 12,000 foglyot hagytak hátra. Ők éjel minden oldalról az úton Brienne városba hátráltak és ott még egy gyönge utóvédet hagytak hátra, de mellyet más nap a' nagy sereg' sorsa érte.

Ezen ütközet által egyszer'smind a' hadseregnek Napoleon iránti utolsó bizodalma is megrendíttetett és a' varázs feloldatott, mintha a' francziák, saját tűzhelyöknél és tűzhelyökért csatázva, meggyőzhetetlenek volnának. Azon sietség, mellyel a' szövetségesek a' La Rothier melletti győzedelemből, franczia földön az elsőből, hasznot húzni akartak, hadierejök' elválását okozta, mellyet Napoleon merészen és okosan tudott hasznára fordítani. Ő magának Spanyolországból szekereken hozatott új segitséget és a' Szajna mellől hirtelen az alsó Marne folyamhoz húzódott, mellynek hosszában a' Blücher seregosztálya hosszú kiterjedésben Páris felé indúlt. Napoleon azt középen megszakasztotta és Bőjtelő hava' 10-dikén Champeaubert mellett semmivé tette Ossusief tábornok' csapatját. Hasonló sors érte volna más nap, a' York tábornok seregosztályának segedelme nélkül, Sacken tábornokot Montmurail mellett, 's épen így verte meg Napoleon azon hadlábakat, mellyeket Blücher maga elő vezetett. Ő most a' főhadsereg ellen is épen illy

nagy sikerrel vélt viaskodhatni. Wrede tábornoknak, Witgenstein' seregosztályával egyesülve, ismét a' Szajnán kellett vissza menni; Napoleon Bőjtelő hava' 18-dikán Montereau mellett a' Würtembergákat támadta meg és most Schwarzenberg is hasonnan sebességgel ment vissza a' Szajnán, hogy a' Blücherreli megszakasztott összeköttetést ismét helyre állítsa. Azalatt Chatillon sur Seine városban egy békegyülekezet nyittatott meg; Napoleon eleinte engedékenynek mutatkozott azon föltételek iránt, mellyeket a' szövetségesek béke első alapjául tettek, de az ő mostani előmenetelei, valamint azon győzedelem' híre, mellyet az olaszországi alkirály Mincio folyam mellett kivívott, békés gondolatait hirtelen megváltoztatták; követe (Caulaincourt) átalános teljhatalmát, a' békességet minden föltételek alatt megkötni, visszavette, és követeléseit büszke hangon olly magasra feszítette, mint valaha. Ez átal az utolsó kedvező pillanatra nézve elenyészett. A' négy főhatalmasság nem sokára aztán a' legszorosabban egyesültek egymással Francziaország ellen a' béke' helyreállitására és megtartására, a' Chaumont-ban Bőjtmás hava' első napján kötött szerződésnek 20 évi tartandósága átal, melly szerint ők, ha Napoleon a' neki kínált békeajánlatokat el nem fogadná, a' háborút minden erejökből folytatni, de ha azokat elfogadná, a' békét, úgymint az átalok elhatároztatott, egyesült erővel fenntartani fognák. Azonfelül egy hatalmasságnak se legyen szabad egyedül maga részéről Francziaországgal szerződéseket kötni. Végre Napoleon' tulságos követeléseire minden további alkudozások félbeszakasztattak és a' congressus szétoszlott.

Ötödik czikkely.

Szövetségesek' marssa Páris felé. — Ütközet Fere-Champonaise mellett.

Napoleon kiküzdött előmeneteleit gyorsan tovább folytatni iparkodott és a' Bar sur Aube mellett Böjtelő hava' 27-dikén történt el nem határozott csata után, Blücher ellen indult, hogy annak egyesülését az éjszaki sereggel, mellynek elődandárja már Soisson várost elfoglalta de ismét elvesztette, hátrálja. De épen kedvező pillanatban adta meg újra magát Soisson Böjtmás hava' 2-dikán és Blücher egyesült az éjszaki sereggel, melly Bülow alatt eddig Németalföldön és Picardiában munkálódott. Azalatt a' szövetségeseknek legszélsőbb bal szárnya is, gróf Bubna tábornok' parancsai alatt, Genfből közeledett. Napoleon most magát vészben forogni látta, hogy mindkét szárnyain megkerülik és a' Szajna és Marne folyamok közt tönkre tétetik. Annakokáért Blücher' seregét Böjtmás hava' 9-dikén Caronne mellett megrohanta, és 10-kén megütközött vele Laon mellett, mellyben ő győzött. Erre Napoleon Aisne és Marne folyamokon át visszament, Rheims várost ismét elfoglalta és hevességgel támadta meg Arcis sur Aube mellett Schwarzenberget. De 20 és 21-dikén veszteséggel visszaverettetve, a' már korábban kigondolt tervét újra felfogta, a' szövetségesek' háta megett Rajnához közelíteni, és — Mozelváraira támaszkodva, a' népet fölkelésre buzdítani, Augereau tábornokkal egyesülni és így a' szövetségeseket a' hátrálástól elvágni. Ezen szándékban Böjtmás hava' 21-dikén Vitry-n át a' Szövetségesek' háta me-

gett útnak indúlt. De ezek szándékát igen is jól átlátták; okos felszámolások által az ő, tagadhatlanul merész és nagy nemű terve, csak önmagának vált kárára. A' szövetségesek' marsát csupán szemmel tartatták és azalatt, a' nép' nagyobb részének hangulatára és az angolyoknak déli Francziaországbani előmeneteleikre támaszkodva, magába az ország' belsejébe nyomúltak elé. Későn látta magát Napoleon várakozásaiban megcsalatva, hogy t. i. a' szövetségesek utánna menni és a' fölkelés' és szükség' vidékein vesztöket találni fogják; most ő maga volt fővárosától és kipótoló seregeitől elzárva. Mert a' Marmont és Mortier alatti seregosztályok, mellyek mintegy 28,000 emberből állottak és Fere - Champonaise vidékéről Vitry - be mentek, Böjtmás hava' 25-dikén a' szövetséges főhadsereg' elővédére bukkantak; minden oldalról megtámadtatva, egészen megverettettek és rendetlenségben hátráltak Páris felé, hol Campan tábornok csapatjai által megszaporodván, a' bellevillei és montmartrei tetőket foglalták el. A' Fere - Champonaise melletti ütközetben 5000 halottat, 10,000 foglyot és 60 ágyút vesztettek a' francziák; a' szövetségesek pedig halottakon és seregmaradékokon, egyes csaták által csak keveset fenntartóztatva, Páris felé haladtak.

Böjtmás hava' 29-dikén elhagyta Mária Luiza fiával együtt Párist és Tours városba költözött. De Jó'sef király, mint a' császár' tábornagy - helytartója és a' nemzeti őrség' főparancsnoka hathatós védelemre szóllította fel a' párisiakat, azt állítván, hogy a' császár sietve jönne a' várost felszabadítani, a' mellett Napoleon' rendelésére Párisnak minden bejárásai katonasággal voltak megrakva. Schwarzenberg ellenben

egy felszóllitást bocsájtott ki, hogy Páris maga nyújtana kezet Europa' békességére. De ez meg nem hallgattatott és utoljára kellett a' fegyvereknek elhatározni. 30,000 ember Marmont, Mortier és Campan alatt 150 ágyúval tartották elfoglalva a' párisi felsánczolt tetőket egy félkörben Charenton és Nogent sur Marne-től egészen Neuilly sur Sein-ig. Ellenök lassankint mintegy 120,000 szövetséges indúlt. A' bajorok Wrede alatt és Sacken tábornok' seregosztálya mint utóvéd Meaux és Tailport mellet állapodtak meg, hogy az egyesült seregek' hátát födözzék 's így most már minden elvolt készülve azon végcsapáshoz, mellynek Napoleon hatalmát szétzúzni kellene.

Hatodik czikkely.

Ütközet Páris mellett. — Marmont' megadása és a' főváros' átadása. — Napoleon' lemondása. — Bourbonok' helyreállitása.

Böjtmás hava' 30-dikán pitymallatkor kezdődött el ezen hosszas háboru' utolsó viadala. A' francziák Pantin és Romainville falukat iparkodtak ismét az oroszoktól visszafoglalni, mindazátal egy heves csatázás után sikerült a' szövetséges hadseregnek, a' bellevillei tetőket kivívni. Barclay de Tolly az ellenséges középsereget verte meg, mialatt a' Würtembergák és Gyulay, Vincennes felé nyomúltak elé, hol a' charentoni híd kiostromoltatott, mellynek védelmezésében az alfordi baromorvos-iskolának 150 növendéke dicső halállal

halt meg a' hazáért. Egy idejüleg a' sléziai sereg is közeledett Blücher alatt, melly azonnal részt vett a' viadalban és Langeron dél után 3 órakor kivítta Montmartrét. Azalatt azonban a' Schwarzenberg által Belleville mellett egészen Párisnak sorompóihoz hátranyomatott Marmont fegyverszünetért esedezett, melly 3 órakor meg is köttetett. Erre 6 órakor Nesselrode, Orloff, és Paar grófok Párisba mentek, hol más nap reggeli 2 órakor a' város' átadását tárgyazó föltételek bevégeztettek.

Páris a' szövetséges fejdelmek' nagylelkiségének ajánltatott. Így jutott ezen város, melly 1420-tól ólta, melly évben V. Henrik király' apjokát, a' VI. Károly franczia királyt oda fegyver' erejével visszavezette; ellenséges seregeket nem látott, ismét legelőszőr ellenséges kezekbe került. Böjtmás hava' 31-dikén dél előtti 11 órakor Sándor császár és a' porosz király 36,000 fegyveres előtt tartották Párisban pompa-bemenetöket. Ugyanezen napon dél után az első egy nyilatkozványt bocsátott közre, hogy a' szövetséges fejdelmek Napoleon császárral többé alkudozni nem fognak, hogy ők Francziaország' régi határait sértetlenül megtartandják és azon alkotmányt, mellyet a' franczia nemzet önmagának adni akar, elismerni készek lennének. A' Páris melletti győzedelem 9000 halottjokba került a' szövetségeseknek, kik közt 187 tiszt volt. A' francziák 4000 harczost vesztettek el, foglyok nélkül, és 109 ágyút.

Már sz. György hava' elsőjén Párisban egy előleges kormányozás állíttatott fel, mellynek elnöke a'

minden viszonyokhoz magát hirtelen alkalmazó Talleyrand volt. Napoleon az átal letettnek nyilatkoztattatott ki és arra a' korona ismét a' Bourbonokra ruháztatott. Napoleon későn jött meg Páris' megmentésére, ő Fontainebleauig érkezett, midőn a' főváros ellenséges seregekkel volt már megrakva. Itt egyesültek a' Párisból szerződés szerint kitakarodott seregek' maradványaik, mindazátal elhagyta őt' Marmont seregosztályával együtt már sz. György hava' 4-dikén és a' Bourbonok' részére nyilatkozott egy elpártolás, mellyet a' franczia nemzet soha sem bocsáthatott meg ezen tábornagynak. Különféle alkudozások után lemondott Napoleon a' franczia- és olaszországi koronákról, és csak a' császári czímet, Elba szigetet teljes fejdelmi hatalommal, évenkint 2 millió frankot 's a' t. kötött ki magának, mi neki a' szövetségesek átal mind megadatott. Itt következik lemondó oklevele:

„Mivel a' szövetségesek kinyilatkoztatták, hogy Napoleon császár lenne Europa békességének egyedüli akadálya; tehát kijelenti Napoleon császár, letett esküjéhez hív, hogy ő maga és örökösei' részéről a' franczia- és olaszországi trónokról lemond és kész, minden áldozatot hozni, sőt magát az életet is, Francziaország' érdekeért feláldozni.“

Költ a' Fontenebleau palotában sz. György hava' 11-dikén 1814.

Napoleon.

Illy körülmények közt a' háborúnak természetesen önmagától lett vége. Már sz. György hava' 9-dikén

minden franczia parancsnokokkal fegyverszünet köttetett. A' legtöbb, régi Francziország' határain túl fekvő várak megnyiltak; a' többiek, azokon belől fekvők elismerték XVIII. Lajost. Mária Luiza császárnő pedig, austriai oltalom alatt Francziaországból austriai birodalomba útazott el.

Páris' megvétele Olaszország' sorsát is elhatározta. Itt a' háború részint Eugen alkirály' jeles rendelései, részént Joachim nápolyi király' kétes magaviselete által, ki Napoleon' ügyét elhagyta és a' szövetségesekéhez csatlakozott, de a' nélkül hogy mellettök valami bizonyost cselekedett volna, legkevésbé vett elhatározó folyamatot. A' Mincio melletti ütközettől fogva az alkirály ezen folyam melletti állását legfőlebb 30,000 emberből álló seregével ugyanannyi nápolyiak és 50,000 austriaiak ellen megtartotta. Azonban a' párisi hírek hirtelen egészen más fordulatot adtak a' dolgok' helyzetének. Sz. György hava' 16-kán fegyverszünet köttetett, melly a' franczia seregeknek Francziaországba való visszatérésőket megengedte, az Olaszokat ellenben otthon maradni kényszerítette. — Azalatt Artois gróf (később X. Károly) mint XVIII. Lajosnak helyettese Párisba érkezett és sz. György hava' 23-dikán az egyesült fejdelmekkel egy közönséges fegyverszünetet és a' jövendő békeföltételekről előleges szerződést kötött. Maga XVIII. Lajos Pünkösd hava' 3-dikán érkezett meg Párisba és az idegen fegyverek által kivívott örökös birodalmát birtokába vette; 5-dikén Schwarzenberg herczeg letette a' fővezérséget és a' seregek sebesen mentek vissza a' Rajnához. Pünkösd hava' 30-dikán végre megköttetett

az első párisi béke, mellyben Francziaország az ő 1792-diki határaiba szoríttatott. De a' közönséges tanácskozások a' meghódoltatott tartományok' sorsa fölött, valamint az europai súlyegyen' helyreállitása, a' nem sokára Bécsben tartandó congressus számára tartatott fenn, hová a' szövetséges fejdelmek kevéssel aztán elútaztak, és hol Ferencz császár már Sz. Iván hava' 14-dikén 1814 ünnepélyes bemenetét tartotta.

KILENCZEDIK SZAKASZ.

Végfordulata

Napoleon császárnak.

Időszak 1815.

Első czikkely.

Napoleon császár Elba szigeten. — Congressus Bécsben. — Napoleonnak ismétl megjelenése Francziaországban.

Fontos és nagy következésű, mint az 1812 egészen 1815-díkig lefolyt évek' nagy világhistóriai történeteik, a' hihetetlen erőködések után végre megnyert párisi békekötés a' kifáradt és kimerített europai nemzeteknek csak igen óhajtott és kivánatos lehetett. Egy, csak kevés nyugpontokkal dicsekedhető, huszonhárom évi zajos idő után, mellynek annyi emberélet, olly gazdag birtokok, sőt fejdelmi koronák is áldozatúl estek, Europa' számára, kiváltkép Németország lakosainak igen kecsegtető kilátás nyilt meg egy hosszú háboríthatlan békére, a' müvészet' és szorgalom' tulajdonképeni és egyetlen virágzó idejére,

valamint a' nyugalmas munkásság' és becsületesen szerzett és biztosított jólét' elémozdítójára. Ezen örvendetes remények a' bécsi congressusnak már kiszabott határozatai által elegendőleg igazoltattak, melly határozatok, az europai nagy hatalmasságok közt egy czélszerű egyensúlyt alapítván meg, azon szép és valódi szabadelmű czélra néztek, hogy ezen, a' müveltség és tudományos eléhaladás által olly kitünő világrészének a' békét is biztosítsák, a' midőn egyszer'smind a' jelenkorra és jövendőre nézve minden nagyobbítási tervről lemondottak, melly az igazságon és újra helyreállításon nem alapúlt. Maga Franczia ország is, a' mennyire az elfoglalás által szerzett tartományok' és javak' megtérítésének törvényével, valamint az elvül fölvett europai súlyegyennel egyeztető volt, egy nagy önálló királyság maradt, és a' midőn az 1792-diki határai közé visszaútasíttatott, nagyobb és fontosabb lett, mint a' franczia lázadás' kezdetének idejekor. A' mérsékelt elvek által vezéreltetett kormányzása XVIII. Lajosnak egy igazságos törvényeken alapuló, az idők' körülményeihez illő alkotmányt biztosított a' francziáknak, és így a' még fölingerlett és pártok után kapdosó kedélyek lassankint lecsillapultak, az általános monarchiáróli álmok eltüntek, és egy tartós békének áldástele olajágai az olly soká vérfolyamokkal trágyázott földben erős gyökereket verni és búja növést igérni látszattak, mellynek árnyéka alatt a' nagylelkű szabadítók' fiait és unokáit, sőt ezeket magukat is, egy csöndes és barátságos jövendő kecsegtette.

Mindazátal egy hirtelen és váratlan csapás mind ezen édes reményeket ismét egyszerre semmivé tenni

fenyegetődzött. Napoleon eddig Elba szigeten bölcs intézkedésekkel, czélszerü építésekkel 's a' t. csöndesen foglalatoskodni látszatott, sőt Europának a' békét kivánni, és a' már szerzett, számtalan és valóban megérdemlett borostyánokkal megelégülni látszott, mellyek neki a' történetirásban minden időkre nézve a' legelső helyek' egyikét mutatják ki, — midőn egyszerre, mint a' kék levegőből lehulló menykő, Bőjtmás hava' első napján 1815 ismét a' Cannes melletti tengerparton, közel Frejus-hoz kikötött 's ezen hitetlensége és szószegése átal az ő nagy és örök dicsőségét nem keveset szennyezte be, és nem csak közönséges rémülést, hanem jó formán közönséges utálatot is gerjesztett az ő, adott szavát és szerződéseit minden tekintet nélkül megszegő önkénye ellen. Azon nem kedvező hangulatról, melly Francziaországban még alkalmasint közönségesen az idegen fegyverek átal eléhozott visszaiktatása ellen a' Bourbonoknak, kivált a' katonaság, nemzeti javak' birtokosaik 's részint a' földmüvelők közt is uralkodott, pontos tudósítást kapott és elhatározta, mindent merényelve, és szerencséjében még egyszer bizakodva, ezt a' legjobban használni és magát még egyszer Europa dictátorává tenni. Az ellenindulási készületek a' legnagyobb titokban tétettek meg 's így Napoleon Bőjtelő hava' 26-dikán minden katonáival, számszerint 900 emberrel, hagyta el Elba szigetet, kik egy hadi-nászadra és néhány más hajókra ültek és Francziaország' földére olly szilárd szándékkal léptek, hogy császárjok' oldala mellett győzzenek vagy meghaljanak.

Második czikkely.

Napoleonnak gyors előmenetelei Francziaországban. — Megérkezése Párisban. — A' májusi gyülés.

Alig érkezett meg Napoleon híveinek seregecskéjével Francziaországba, tehát eleinte régi szerencséje ezen merész és bátor vállalatját fényes kedvezéssel látszott koronázni akarni. A' francziák a' császári birodalom' fénykorszakát és annak túlsúlyát az europai szárazföldön még el nem feledték; a' katonák hőszeretettel ragaszkodtak még az ő dicsőséggel és borostyánokkal koszorúzott hadvezérökhez. Ő sebes eléhaladással ment végig az országon, czikornyás szavakkal készült és a' Bourbonok ellen gyülölséggel teljes hirdetvényeket bocsátott ki. Bőjtmás hava' 7-kén bukkant legelőször a' grenoblei úton egy csapat fegyveresre Labedoyere ezredes alatt, kiknek útját kellett volna elállaniok, de azonnal vele egyesültek, miátal Grenoble még azon estvén nyitotta meg neki kapuit. Azon tábornagyok közűl, kik XVIII. Lajosnak hívséget esküdtek, egy sem akadályoztatta további eléhaladását; a' katonák levették sapkáikról a' fejér kokárdát és a' kedves háromszínüvel cserélték fel, mellyeket még tarisznyáikban elrejtve tartottak. Lyonba Napoleon 10-dikén ellenállás nélkül ment be, 13-kán Ney tábornagy, kinek XVIII. Lajos maga nyujtotta át a' tábornagyi-botot és ki a' királyszék' lépcsőinél igérte meg, hogy Napoleont holtan vagy elevenen fogja el, számos sereggel csatlakozott hozzá, és így Napoleon már 20-kán Párisba érkezett, mellyet XVIII. Lajos előtti estén sietve elhagyott.

A' merész kalandor' eddigi előmeneteleit hallatlan szerencse kísérte. Kardcsapás nélkül foglalta el újra a' franczia trónt és azt gondolta most, hogy mindennemű hímezgetések által, valamint azon bizonyossá tétele által, hogy ő az állandó békét őszinte óhajtja, a' külső fejdelmeket épen úgy megjuhászítja, mint ez neki a' franciákra nézve némelly engedvények által sikerült. Annyival inkább altatta el magát ezen reménnyel, mivel egy nagy számú seregnek lett ismét úrává, és a' szövetséges hatalmasságok' seregeik vagy honjaikba tértek vissza, vagy különféle irányban szétoszlottak. De ők gondolkozása' őszinteségét már igen jól kitanúlták 's így minden fáradozásai füstbe mentek, visszajövetelét kedvezőbb szempontból előterjeszteni, valamint kormányelveinek igért megváltoztatása álnoksága emlékezetén és minden ember- és népjogok' nem tisztelésén hajótörést szenvedett. Illy körülmények közt tehát újra megzendült egész Európán végig a' viaskodásra felszóllító kiáltás, noha most nem annyira Francziaország, mint inkább azon egyetlen férfiú ellen, ki önkénytesen és igazságtalanul jelent meg, hogy a' nyugalomra és békére való örvendetes kilátást egy merénylett hatalomcsapással ismét szétdúlja. Mintegy 800,000 harczos jött elé Német-, Orosz-, Angoly-Dánországokból és Németalföldről, hogy őt' nagyobb részben árulás által elfoglalt trónjáról ismét levessék. De Napoleon sem volt maga részéről rest. Lucian bátyjával egyesülve, ki őt' most a' szükségben legbuzgóbban gyámolította, valamint szerencséjében távol tartózkodott tőle, Francziaországnak minden részeiből 4000 követet gyüjtött össze Párisban egy májusi gyülésre, hogy neki egy új

alkotmánynak hűséget esküdjenek. Ney, Davoust, Carnot és másokkal egyesülve mindent elkövetett Napoleon, hogy a' hadsereget tiszteletet gerjesztő állapotba tegye. Azalatt az ő hív régi katonái közül ezrenkint tértek vissza fogságból és tele azon vággyal csatolták magukat hozzá, hogy az elveszett ütközetek' gyalázatját lemossák és megboszúlják. Azonfelül közönséges fölkelés rendeltetett, melly minden férfiúkat 20 évtől 60-ig fegyver alá állított, 's egész Franczia-ország egy nagy táborrá változni látszott. Így mindkét részről fölfegyverkezve a' legmérgesebb háború támadt, mellynek Europa sorsát újra elhatároznia kellett volna.

Harmadik Czikkely.

Olaszországi történetek. — Murat' árulása és megbukása.

Napoleonnak fenyegető újra megjelenése Franczia-országban, alsó Olaszországban is visszahatást hozott elé, melly onnan is vihart gyaníttatott, 's ez annyival veszélyesebb lehetett, mivel a' szövetségesek' hadierejét azátal szükségkép elosztani kellett. Joachim nápolyi király már múlt évben kétszínű szerepet játszott, és most, Austriával kötött szerződésének ellenére, melly, kötelezéseihez hív, neki több hatalmasságok' ellenmondásaik' ellenére is, ezen szép ország' koronáját biztosította, Napoleon' kiszállása átal az igaz időpontot megtalálni reménylette, hogy magát, az Olaszországban még mindig tartó forrongás mellett, az egész félsziget' uralkodójává fogja tehetni. [Ő

tehát hadüzenet nélkül majd 60,000 emberrel Román át az austriai seregek' vonala felé nyomúlt. Ezek alig 12,000 fegyveresek, Bianchi tábornok alatt, csatázva húzták hátra magukat a' Pó folyamon át, hol állásukat addig tartották meg; míg a' szekereken oda küldetett segítség megérkezett, mire a' fővezérnek kineveztetett Frimont tábornok olly szaporán és ügyesen haladt ismét előre, hogy Joachim király már húsz nap múlva a' legveszedelmesebb helyezetben volt. Katonái, erőtelj és buzgalom nélkül ügye iránt, lassankint majd egészen szétoszlottak és nem sokára semmi megtámadással föl nem tehettek. Mindig megkerülve és a' legjáratosabb országútaktól elzárva, folyvásti mellékútakoni hátrálásra látta magát kényszerítve, hol az ágyúk és poggyász elvesztek. Azon próbája, magát fegyverszünet átal megmenteni, az austriai hadvezér' állhatatosságán hajótörést szenvedett; a' Tolentino melletti csata Pünkösd hava' elsőjétől 3-dikáig, hol Murat maga jeles és személyes vitézséget mutatott, mind a' mellett, elleneinek hősszivüsége miatt elveszett és már 20-dikán Coletta nápolyi tábornokkal kötött szerződés' következésében Nápoly városa a' szövetségeseknek átaladatott és a' királyságban IV. Ferdinand ismét helyreállíttatott. A' nápolyi sereg, már csak 5000 ember, Volturnapatakon túl a' fegyverét letette, Murat pedig Franciaországba szökött, hol Pünkösd hava' 25-dikén Cannes mellett szárazra lépett. Maga Napoleon, fölindúlva kétszínű és minden oldalra hitetlen magaviseletén, megtiltotta neki, Párisba menni. Később Murat egy új kalandoros próbát tett, ellenére annak, hogy neki Austriában menedékhely igértetett, Nápolyba kikötni, hogy ezen ország'

koronáját újra magáévá tegye, melly alkalommal mindazátal, mind hitetlensége és ádáz vakmerősége áldozatja úgy esett el ([31]) Családja azonban egy angoly hajóra szállván, oltalmat és menedéket talált Austriában.

Negyedik czikkely.

Csatatér Belgiomban. — Ütközet Ligny mellett.

Miután én, a' nápolyi végfordulat' elvégzése miatt kénytelenítetve, az idő' ezen előadásában egy kevéssé előre siettem, térjünk ismét a' tulajdonképeni csatamezőre vissza, hol most a' történetek egymást érik és sebes kifejléshez sietnek. Sz. Iván hava' közepén Napolen már megtámadólag dolgozott, és pedig épen olly hevesen mint váratlanul. A' Májusi gyülés' bevégzése után Párisból azonnal a' Francziaország' északi határánál Belgiom felé tanyázó és 150,000 válogatott emberekből álló sereghez ment, a' Laon mellett egybegyült csapatokat magához vette és azzal több mint 200,000 angoly és porosz ellen, kik Wellington' és Blücher' fővezérségeik alatt Dyle és Sambre folyamok' hosszában felállítva valának, sz. Iván hava' 15-dikén hajnalban indúlt. Napoleonnak jól kidolgozott terve volt, a' porosz hadseregnek az angolyokkali egyesülését megelőzni és őket aztán elválasztva megverni. Az ő sebes elényomulása Sambre folyamon át Charleroi felé meglepett. Az első porosz seregosztály Ziethen tábornok alatt, az igaz, nagy veszteséggel,

de éppen annyi ügyességgel mind hidegvérüséggel hátra húzta magát. Most Ney tábornagynak mintegy 42,000 emberrel Quatrebras-ba kellett volna elényomulni. Ney ezen bizományt betű szerint végrehajtotta, de egy seregosztályra bukkant az Orániai örökös herczeg' vezérlete alatt, melly a' leghevesebben ellenállott és további elényomulásának a' legnagyobb akadályokat tette, 16-dikán Napoleon maga megnézte az állásokat és új megtámadási tervet rendelt. Ney tábornagy új parancsot kapott, erőszakos elényomulásra Quatrebras felé, az egyes britt seregosztályokat egyenkint megverni és egy 2000 emberből álló hadcsapatot Frasnes mellett hagyni, hogy ez szükség' esetén őtet vagy Napoleont gyámolíthassa. Ney' törekvései nem sikerültek 's pedig elleneinek hősszivű vitézsége miatt, noha az ő harczosai is oroszlánbátorsággal viaskodtak. Wellington tábornagy úgy feltartóztatta Ney tábornagyot, hogy ez este felé, hol mindig új angoly seregosztályok indultak ellene, Frasnes melletti hátrálásáról gondolkozott és végre hátráló mozgásra indítatva, kénytelen volt angolyoknak engedni a' csatatért. Mindkét rész' vesztesége majd egyenlő volt, és mind egyiknek 5000 emberébe került, kik közt Fridrik Wilmos Braunsveigi herczeg is hősök' halálával múlt ki. Napoleon Ney' teljesítéseiből egészen más következményeket igérhetett magának, azért 16-dikán délután két hadlábban támadta meg a' poroszokat. Vandamme tábornagynak a' harmadik franczia seregosztállyal való megrohanása a' porosz jobb szárnynak eleinte nem maradt siker nélkül, de nem sokára olly hathatósan viszonoztatott, hogy Napoleon azzal felhagyott, és mivel Ney-nek várt kiküldése is a' po-

rosz állás' háta megé következés nélkül maradt, tehát figyelmét Ligny-re fordította. Ezen kedvezőn épült falunak megtartására mind a' két fél igen sokat épített. Itt az ütközet szónak teljes értelmében dühöngött. A' falu egyik felének birtokáért Gerard franczia tábornok majd egész seregosztályát feláldozta, ő ugyan tovább nem nyomulhatott előre, de a' poroszok is minden erőtetésök mellett is abból ki nem űzhették. Tömegek tőmegekre viaskodva hullámzottak. Most Napoleon minden erejével Ligny falu ellen fordúlt. Hasztalan iparkodott Blücher magát mintegy 1000 könnyű lovassal a' vitéz franczia vasasok' elényomulása ellen szegezni. Agyonlövetett lova' összerogyása által, mellynek teste alatt az ősz hős feküdt, maga is vészben forgott, életét vagy szabadságát elveszteni, és csak a' sötétség mentette meg őt'. Most a' poroszoknak nem maradt egyéb hátra, hanem Lignyből kitakarodni és a' nagy tömegekkel Wawre-be hátravonulni. A' poroszok ezen véres ütközetben mintegy 20,000 embert és 15 ágyút vesztettek el; a' francziák körülbelől 7000 harczost. A' Ligny melletti ütközet' kimenetelének hírére Wellington 17-dikén hátrahúzta magát Quatrebras-ból, Napoleon sarkába követte, mindazátal ez a' Poroszok' veszteségét olly igen nagyra becsülte, hogy most azokat nem is kergettette, egy olly körülmény, mellynek nagy, és rá nézve káros következményei voltak a' további történetekben.

Ötödik czikkely.

Elválasztó ütközet Waterloo mellett. — Csatavesztése és megszalasztása a' franczi-áknak.

A' francziák' részéről oly szerencsésén kiütött Ligny melletti ütközet után Napoleon azt gondolta, hogy az angolyokat épen úgy teendi tönkre, mint véleménye szerint a' poroszokkal cselekedett. Hadserege körülbelől 90,000 emberből állott, az angolyoké (mivel Fridrik németalföldi herczeg 19,000 emberrel Hall-ban hátra maradt) mintegy 60,000 harczosból. Az ütközet sz. Iván hava' 18-dikán délben a' francziáknak Hougomont' megtámadásával kezdődött. Két óra tájban a' franczia gyalogtömegek Belle - Aliance mellől a' britt középpont felé nyomultak. Már a' franczia testőrség több angoly ágyút foglalt el, midőn egy elősiető Congreve röppentyüs (Congrevische Raketten) ágyútelep halált és romlást szórt az ellenséges tömegek közé. Egyébiránt 5 óra tájban még is a' francziák' részére hajladozott a' győzedelem, mivel a' gyakran ismételt megtámadások az angoly sorokat már jóformán megritkitották, midőn a' Poroszok' elővédje Bülow tábornok alatt hirtelen a' francziák' jobb oldalánál és hátuk megett mutogatta magát és azok közt nagy rémülést okozott. Napoleon azalatt, mihelyt a' Poroszok' megtámadását megtudta figyelmét az angoly sorokról el nem fordította, hanem inkább azokat minden erejével megtámadni határozta el. Wellington nyugalmasan várta be a' tömegek' megérkezését, aztán elényomult hat zászlóaljal egy sorban a' tető megül, és csak midőn a' sűrün összeszorúlt csa-

patok egészen közel mentek, olly zápor tüzet ömledeztetett közikbe, hogy az elényomulással felhagyni és magok is tüzeléshez fogni kénytelenítettek. Most már a' porosz seregosztály' első brigádái is megjelentek Ziethen tábornok alatt és tökéletesen elhatározták az ütközet' sorsát. A' franczia hadsereg' háta megett felállított 24 ágyú a' legzavartabb szaladásra hozta azt. Ugyan ezen pillanatban az angoly lovasság is a' La Harpe mellett felállított franczia gyalogságot vitéz ellenállás után meggyőzte és szétszalasztotta. 'Ezen csapatok' megfutamodása épen Belle-Alliance mellett találkozott össze a' poroszok által üldöztetett francziák' hátrálásával, mi által azoknak megverettetése tökéllettes lett. Minden vad rendetlenségben rohant az országútra, az Angolyok és Poroszok ostromléptekkel és szakadatlan tüzelés közt követték őket. Engedelmesség és rend megszünt a' franczia sereg közt; tarka vegyületben gyalogság és lovasság, tábornokok és málhakocsisok, tisztek és közemberek egy rendetlen és megoldhatlan zűrt (Chaos) képeztek. Az irtózatos kiáltás: „Sauve qui peut!“ (Mentse meg magát, a' kinek lehet!) megzendült és kiki csak saját szabadulásáról gondoskodott; az egész poggyász, minden zászlók és ágyúk a' győztesek' martalékáva lettek. Jemappes, valaha fontos győzedelem' színhelye a' franczia lázadás' idejében, gyors megtámadás által a' Poroszok által elfoglaltatott, és itt esett Napoleon' útazó szekere is, az ő drága köveivel, mellyek közt azok is voltak, mellyeket kevéssel azelőtt Paulina nagylelkű testvérhúga, Borghese herczegnő küldött neki, aztán ezüstszereivel 's egyéb drágaságokkal, valamint sok hadi-pénztárak, a' még hátralévő málha és 80

ágyú a' győztesek' kezébe. Kétszáz ágyúnál több, számos sasok és 6000 fogoly voltak további diadaljelei ezen győzedelemnek. Az egész franczia hadsereg szétrobbantva volt és további viaskodásra alkalmatlan. Veszteségé halottakban és megsebesíttettekben 35,000 emberre ment. Az angolyok mindössze 10,600, a' hollándiak 2000 és a' poroszok mintegy 8000 embert vesztettek el.

Sz. Iván hava' 27-dikén a' győztesek már urai voltak a' Párisba vezető országútnak és reményleni lehetett, hogy most kardcsapás nélkül kerül kézre a' főváros. Azonban Páris jobban volt megerősítve mint tavaly, és a' Vandamme és Grouchy tábornokok' okos eselmozgalmaik a' megverettetett hadseregnek egy sebesebb és előrelátóbb hátrálását tették lehetővé, mint az más körülmények közt történhetett volna. Illy módon Páris' bevétele még több nehézségekkel járt, mint a' győztesek előrelátták.

Hatodik czikkely.

Csata Issy mellett. — Párisnak visszavétele. — Napoleonnak második lekösönése, szerződés melletti megadás és sz. Ilona szigetbe való elmenés. — Második párisi béke.

Páris' védelmezését illető parancsolat Davoust tábornagyra 60,000 emberből álló sereggel bízatott. A' várost északi és keleti részén nehéz volt megtámadni, mivel nem csak a' Montmartre és a' Bellevillei tetők, hanem a' síkon fekvő faluk is sánczolatok által megerősítve és számos pattantyúval megrakva voltak. Egy átalános ostrom' sikere ezen besánczolt állásra mindig

kétes maradt, de bizonyos a' szerfölötti nagy emberveszteség. A' porosz hadsereg sz. Iván hava' 29-dikén érkezett meg ezen vonalak' elibe; 30-dikán elhatározták Wellington és Blücher, hogy az angoly hadsereg a' vonalak előtt állapodjék meg, a' porosz pedig a' városon alul menjen át a' Szajnán és azt Versaillestőli oldalon támadja meg. Ezátal az egész megerősítés haszontalan lett, mert vagy leggyengébb oldalán támadtatott meg Páris, vagy minden élelemszerek' elzárása átal, mellyeket főkép Normandiából kapja, éhség átal kénszerítethetnék a' feladásra. Egy Párisban tartatott hadi tanácskozásban majd minden hadvezérek abban egyeztek meg, hogy illy körülmények közt a' várost tovább védeni nem lehetne. Hogy azonban az utólsót is megpróbálják, Vandamme sz. Jakab hava' 3-dikán 10,000 emberrel rontott ki és a' poroszok és angolyok átal megrakatott Issy-t támadta meg; mindazátal több óráig tartó véres csata után visszaverettetett, és a' város' feladása most azonnal meghatároztatott. Még ezen napon sz. Cloud-ban egy hadi szerződés köttetett meg Wellington és Blücher átal Davoust tábornaggyal, melly szerint a' franczia sereg harmad nap alatt Párisból kiköltözik, sz. Jakab hava' 5-dikén a' Montmartre, 6-dikán pedig valamennyi megerősített bejárások átadattak; 7-dikén, egy része a' porosz 's egy része az angoly seregnek költözött be Párisba és már következő napon XVIII. Lajos is megérkezett oda. A' keletről benyomuló seregek is nem sokára hasonlókép megérkeztek ide és így most másodszor volt Párisban egy europai győzedelmes hadsereg és a' Bourbonok' trónja idegen fegyverek átal visszaállíttatott. A' franczia sereg' maradéka Páris'

átadása után Loire folyam megé húzta vissza magát; Napoleon pedig mindjárt megadása után, mindazátal fiának kedvezetűl, lemondott. Kevéssel aztán a' rocheforti kikötőbe útazott, honnan Amerikába akart menni. De midőn az angoly czikázó hajók őtet ezen szándékának kivitelében megakadályoztatták, sz. Jakab hava' 23-dikán az angoly oltalom alá megadta magát és következő nap átment Bellerophon angoly hadi nászadra Maitland hajós kapitány vezérsége alatt. Az angoly partokon mindazátal tudtára adattatott, hogy mint fogoly sz. Ilona szigetbe fog átszállíttatni ([32]), hová haladék nélkül a' Northumberland hajón önkéntes kíséretében gróf Bertrand tábornoknak nőjével és gyermekével, Montholon grófnak nőjével és gyermekével gróf Las Casesnek, Gourgaud tábornoknak és kilencz férfi és 3 asszonyi cselédnek el is vitorlázott.

A' Napoleon' végfordulata és a' száz napig tartott táborozás után (Bőjtmás hava' 4-dikétől sz. Jakab hava' 14-dikéig) Mindszent hava' 2-dikán megköttetett és sz. András hava' 20-dikán megerősíttetett második párisi béke fődologban következő pontokból állott: 1) Francziaország határai úgy szabattattak ki, mint azok 1790-ben voltak, kivévén Landau, Saarlouis, Philippeville, Marienburg és Versaix várakat meghatározott körlettel. — 2) Hüningen vár Bazel mellett földig lerontatott. — 3) Francziaországnak 5 év alatt hadi költségek' fejében 700 milliót kellett fizetni, aztán 4) egy vonalat, Condé-tól Buchain-on át Bitschbe 150,000 emberrel az ő költségére ugyan ollyan hosszú időre a' szövetségeseknek átengednie kellett, 's végre 5) valamennyi magános személyek' követeléseiket, kivévén a' Davoust által kiürített hamburgi

bankot, biztosítani köteleztetett. Egy különös egyezés szerint még minden 1792-diktől fogva Olasz-, Németországból 's más tartományokból Párisba halmoztatott remekművek' visszaadása köttetett ki, mi nagyobb részben meg is történt. A' Napoleon' előmeneteleinek legfontosabb eszközei pedig; Labedoyere ezredes és Ney tábornagy egy hadi törvényszék által halálra itéltettek és hősszívüleg múltak ki, saját granátosaiknak golyóik által keresztül hatva.

Napoleonnak sz. Ilona szigetbe való elvitele által a' teljes 23 évig tartó viaskodás Francziaország' hodoltató - rendszere ellen bevégeztetett, a' szövetségesek' részéről való nagy erőtetések' czélja eléretett, Francziaország' határaiba visszautasíttatott és azon ember kétszer taszíttatott le a' trónról, és a' világtenger' egyik sziklájára számüzetett, ki, ezen örökké emlékezetes viaskodásoknak majd elejétől fogva, hatalmas szellemmel, fáradhatatlan munkássággal és bámulandó szerencsével a' legroppantabbat merénylette és véghezvitte. A' sz. Iván hava' 9-dikén 1815, bevégzett főoklevele a' bécsi congressusnak bölcs és igazságos felosztás által biztosította a' nagy hatalmasságok' egyensúlyát Europa' szárazföldjén és visszaadta Austriának (kivévén a' Németalföldet, Nyugatgaliczíát és az előtartományokat — Vorlande —) majd mind azt, mit a' campo - formio, lunevillei, posonyi és bécsi békekötések által elvesztett. Másod szülöttsége ismét Toscána birtokába jött, harmadszülöttsége pedig Modenának. Mária Luiza császárnő élte' napjáig Parma, Piacenza és Quastalla herczegségeket kapta „Fölség" czímmel, az ő és Napoleon' fia Reichstadti czím - adománnyal Csehországban.

Berekesztés.

Napoleon sz. Ilona szigeten és az ő halála.

Mindszent hava' 18-dikán Napoleon sz. Ilona szigeten kiszállott és mint europai országos rab a' szövetséges hatalmasságok biztosaik' fölvigyázása alatt Longwood-ban egy házba költözött. — Napoleon' élete sz. Ilonán a' kortársak' nagyobb részének gyülölségét lefegyerkeztette, de párthíveinek csodálkozását csak öregbítette. Magasságáról lebukása csak egy pillanatra sújthatta le, de erejét meg nem semmíthette. Ő fenntartotta személyességét a' számüzés nyomásában, úgymint a' Tuileriák' palotájában, csak belseje, az emberi, ércz mellében, lépett most jobban elé, mint ott történhetett, hol az országok' világának sorsát akaratjával fogta körül. Valamennyi személyek, kik sz. Ilonában felszolgáltak neki, úgy bántak vele mint császárral, noha az angoly kormány által megnevezése mint Bonaparte tábornok úgy határoztatott el, és ő az ő hűségöket hálás érzelemmel és barátsággal méltánylotta és viszonozta. Némelly surlódások és gyülöletességek fordultak elé a' sziget kormányzójával, Sir Hudson Lowe-vel, kinek a' britt parlament által elibe szabott útasító rendszabályoknak

szigorú teljesítése Napoleonnak makacs büszkeségével igen gyakran összeütközött, mi miatt soha sem is volt köztök békés viszony, a' mennyire fáradozott is az után Sir Hudson, mit magok a' legnagyobb ellenségei is megvallani kénytelenítettek. Napoleonnak alapföltétele volt, hogy vele mint császárral bánjanak, 's ezt neki mindenek fölött a' kormányzó meg nem engedhette, mivel különben kórmánya parancsai ellen engedetlennek mutatta volna magát, melly Napoleonnak császári méltóságát soha sem is ismerte el, mivel a' Franczia ország és Nagybritannia közt köttetett amiensi béke 1803 már lefolyt, midőn ő a' franczia trónra még nem lépett fel.

Egyébiránt itt is észre lehetett venni Napoleonnak minden cselekedetében azon ércz akaratját és rendíthetlen állhatatosságát, miátal neki korábban olly gyakran sikerült azt kivinni, mi mások előtt lehetetlennek látszott és volt. Semmi tekintetben sem akarta az angolyoknak azon jógot megengedni, hogy személyéről rendelkezhessenek, mert ő azt nyilatkoztatta, hogy ő önkéntesen és neki eleinte meg is engedtetett föltétel alatt, hogy Angolyországba vitettessék, ment volna oltalmuk alá. Midőn O' Meara gyógyászának őt' az angoly kormányzó' parancsára elhagynia kellett, több hónapig orvosi segedelem nélkül volt; szolgáinak kérése és egészségének naponkint hanyatlóbb állapotja rá nem vehették arra, hogy az angoly kormányzó által hozzá küldött gyógyászt maga elibe bocsássa. Az angoly kormányzónak egyik meghívását sem fogadta el, mivel méltóságából semmit sem akart engedni. Minekutánna tovább nem akarták neki megengedni, hogy katona kíséret nélkül ki-

járjon, lakházát többé el nem hagyta. Fő foglalatossága volt emlékirásainak készitése. Megújulásul sakkot játszott, vagy valamit felolvastatott magának, kiváltkép szomorú játékokat. Meghitt körben gyermekségéről és sorsáról olly egykedvüséggel beszélgetett, mintha régi történetirásról szóllott volna. A' francziák közt Napoleonnak sz. Ilonán volt mindig legjobb kedve; részvevőleg mindenben, mi legközelebbi kíséretét illeti, mindenikben bátorságot és vígasztalást tudott ébreszteni. Leggyöngédebb emlékezettel viseltetett fia iránt, Francziaországról csak tisztelettel és szeretettel szóllott. — Las Cases grófnak, mivel az angoly kormány előtt gyanúsnak látszott, már 1817 kellett őt' elhagyni; Gourgaud tábornok egészségi tekintetből 1818 tért vissza Európába, csak Bertrand és Montholon maradtak nála családostól holta' napjáig.

Napoleon' betegsége már az 1821 év' kezdetével mutatkozott, de csak az utolsó hat hétben vett fel gyanús charactert. Oka a' gyomornak belső szétdúlásán alapult és az angoly gyógyászok' állítása szerint, kik a' bonczolást Napoleonnak Olaszországból küldetett Autommarchi orvosa' jelenléttében végezték, gyomorrák, gyomorfene volt, melly a' gyomorfalak' és gyomorszáj' megkeményedéséből keletkezett. Midőn orvosától hallotta, hogy már csak 48 óráig élend, Bertrand tábornokot megkérte, segítene neki végintézetét megkészíteni, mi mindkettejeket körülbelől 18 óráig foglalatoskodtatta. Végrendeletei egy gyöngéd hálaérzés' és tiszta emberi gondolkozásmód' több bizonyságait foglalják magokban. Végórájában egyátaljában legkisebb változást sem lehetett észrevenni elmeállapotjára nézve. Ő austerlitzi tábori ágyában halt

meg csodálkozásra méltó egykedvüséggel, nagy, mint éltében, Bertrand és Montholon hű barátjainak karjaik közt, Longwoodban Pünkösd hava' 5-dikén 1821-ben, esti 6 órakor, 51 éves és 9 hónapos korában; holt teteme 9-dikén minden hadi tisztelettel egy önmagától e' czélra kiválasztott völgyben temettetett el. Az ő önkéntes sorsosai, Bertrand és Montholon tábornokok pedig családjaikkal együtt Angolországon át Francziaországba tértek vissza és Mindszent havában Párisba érkeztek, hol közönséges tiszteletet nyertek. — Napoleon' képszobra az átala épített Vendomoszlopról ugyan 1814 levétetett 's átöntetett; de 1833 újra elkészíttetett és nagy ünnepélyel ismét régi helyére föltétetett; hanem azon különbséggel, hogy az első képszobron régi római öltözményben volt; a' mostani pedig czélszerübben az ő közönséges viseletében 's a' világ szerte híres kis kalapjával ábrázolja őt.

Toldalék.

A' Reichstadti herczeg.

Napoleon Császár ezen egyetlen fiának születéséről, az a' mellett történt nagy ünnepélyekről és azáltal a' franczia császári udvarban fölélesztett ábrándos reményekről az előbbi történeti eléadás' folyamatjában volt szó. Ezen reményteli herczegnek nevelése, további életsorsa egészen az ő sajnálatra méltó kora haláláig képezik ezen biographiai vázlat' tárgyait, mellyek a' hitelesebb kútfőből merítettek és mellyek ugyan közvetetlenül nem vágnak be azon történetdúzs idő eseményeikbe, sőt azon jóval túl is esnek, de azért még is a' nagy korsikai hős' külön történetéhez egy méltó és szükséges zártételt képeznek, 's úgy szóllván azt végkép bezárják és megkerekítik.

Első nevelése a' herczegnek Montesquieu grófnőre, egy művelése által jeles asszonyságra, bízatott. Atyja leghőbb szeretettel ragaszkodott a' nagy reményű gyermekhez. Mária Luiza elküldötte annak arczképét, a' híres Gerard által festve, egészen a' Moszkva melletti táborba, hol soká elragadtatással nézte és kíséretének mondá: „Uraim, volna csak tizenöt éves a' fiam, ő nem egyedül képben lenne jelen ennyi sok derék emberek közt.“ Az 1814-diki szomorú eset után, midőn a' szövetségesek már közeledtek a' fővároshoz, Bőjtmás hava' 29-dikén elhagyta Mária

Luiza a' Tuileriákat, hogy Rambouillet palotába menjen. Midőn a' fiatal herczeget elvinni akarták, hevesen ellenszegült annak, kiáltott és a' szoba függönyeibe kapaszkodott. Canisi úrnak, szolgálatot tevő lovásznesternek, Montesquieu asszonynak segítenie kellett, hogy a' kocsiba tehessék. Napoleon' lemondása után elhagyta Mária Luiza fiával együtt Franczianországot, hogy Austriába menjen. Ő a' pármai herczegséget kapta és a' herczegnek azóta: „Párma, Piacenza és Guastalla örökös herczeg" volt a' czímje. Nevelése folyvást édes anyja szemei' előtt folytattatott Montesquieu asszony által a' schönbrunni kéjpalotában. Nevezetes a' fiatal herczegnek azon megjegyzése, midőn egykor de Ligne tábornagy' látogatását jelentették neki: „Ez tábornok?" kérdezé; „igen," volt a' felelet. „Ez is azok közül való, kik atyámat elhagyták?" Midőn Napoleon Elba' szigetéből eltávozott, visszakívánta Mária Luizát és az ifjú herczeget, melly kivánsága felelet nélkül maradt. Azon monda azonban, hogy ezen időtájban összeesküvés létezett volna, hogy a' herczeg elragadtassék és Párisba vitettessék, több hiteles és magasb személyek által a' leghatározottabban tagadtatik. Azon háborgások alatt, mellyek Napoleonnak sz. Ilona szigetbe való elhajózásáig Franczianországban újra dühöngtek, azalatt míg annak másodszori lemondása után, a' II. Napoleonnak sikeretlen kikiáltása, valamint a' Bourbon családnak végképeni tökéletes helyreállítása történt, a' herczeg folyvást édes anyjánál Schönbrunban lakott. Ennek javallatára nevelésének további igazgatása a' köztiszteletű gróf Dietrichstein Móriczra bizatott, és Montesquieu grófnő honjába tért vissza. — Azon visszakövetések-

re, mellyeket a' hajdani etruriai királynő tett, ki Pármához 's a' t. örökös jógot tartott, valamint a' spanyol udvaréra nézve, az elsőnek Mária Luiza halála után Pármára, Piacenzára és Guastallára az örökösödési rend biztosíttatott és az eddigi pármai örökös herczeg az austriai császárnak sz. Jakab' hava' 22kén 1818-ban költ rendelvénye átal a' hajdani pfalzbajor jószágokkal Cschországban kármentesíttetett, továbbá neki; Reichstadti herczeg czím fönséges predicatummal adatott, és végre rendeltetett, hogy mind az udvarnál, mind az egész birodalomban a' Ferencz János Károly, Reichstadti herczeg' rangját közvetlen a' császári ház' herczegei és az austriai herczegek után foglalja el. Miután most Párma' birtokára nézve minden akadályok elhárítva valának, tehát Mária Luiza új birodalmába költözött, de a' herczeg' nagyatyjánál, a' császárnál, maradt, kihez egész szívből ragaszkodott. Neki a' császár' szobáiban különös helyetskéje volt és ott korához illő játékai; a' császárnő is hasonlókép osztozott a' császárral a' fiatal herczegről gondoskodásban és iránti szeretetben, kit átaljában a' császári család' minden tagjai, kivált a' vele majd egy korú Ferencz Károly herczeg, igen kedveltek. A' megfogás' és értelem' számos bizonyságain kívül a' Reichstadti herczeg már gyönge korában szilárdságot, okosságot, és bátorságot is mutatott. Egy időben, mikor a' fiatal herczeg Dietrichstein grófra bízatott, a' dicséretesen ismert Collin Mátyás és Forresti Kapitány is nevelő helyeket nyertek nála. Collin a' régi nyelvek' alapelveikre oktatta őt' és a' classikus tanulmányait vezérlette, noha ezen tárgy a' herczeget keveset érdeklette, de annyival nagyobb

buzgalommal figyelt mindenre, mi a' hadi tudományra viszonylott, 's ebben sebesen ment elő. Valamint hogy atyja szerencséjének és végfordulatának történetét soha nem titkolták el előtte, úgy sz. Jakab hava' 22-dikén 1821 annak halálát is tudtára adták Schönbrunnban. A' herczeg keservesen sírt, és szomorusága több napokig tartott. Mind ő maga, mind nevelői és cselédjei gyászt viseltek. Collin' halála után 1824 az ő helyét Obenaus alsó austriai kormánytanácsnok foglalta el, ki Ferencz Károly' nevelője is volt. Kinevezésekor a' császár különösen meghagyta neki, hogy a' fiatal herczeget jelenkorunk' történeteiről, de kiváltkép azok felől tudósítsa, mellyek atyja' életével összeköttetésben voltak, 's ajánlá neki, hogy a' herczeget mind azon tudalmakkal ismerkedtesse meg, mellyek egy magasb rangu haditisztnek szükségesek. Vallásban Wagner udvari főpap oktatta őt? Weisz őrnagy az állandó és tábori megerősítésben adott neki leczkéket, valamint Foresti kapitány a' mathesisben 's annak ágaiban, és nem sokára a' herczeg egy tájirásos (topographicus) földképet Neudorf, Gumpoldskirchen és Bécs közti vidékről nyújtott be a' császárnak, mellyet önmaga mért ki és pontossággal 's helyességgel vett föl és rajzolt le. A' herczeg jó előmenetellel foglalatoskodott a' német literaturával is, ő minden nagy költészeit ismerte, kik közt Göthét és Schillert legtöbbre becsülte; ő számos egyes helyeket tudott az ő szomorujátékaikból könyv nélkül, azonfelül izléssel és előmenetellel olvasta Schmidt M. J., Müller J. és más híres német történetirók' irásait; kedvencz-foglalatosságainak egyike volt, németből és francziából olaszba fordítani, mellyből több füzeteket

saját kezével írt. A' hadiállapot iránti tiszteletét és vonszódását legkorábbi ifjúságától fogva minden alkalommal megmutatta. Midőn a' császár egyszer Schlosshofban mulatott, egy napon a' herczeg ebédnél nem foglalta el szokott helyét Ferencz főherczeg mellett, és az asztal' végire ült le. Cselekedete okáról tudakoztatván, felelé: „Hiszen tábornokok vannak itt vendégül, ezeket illeti az előülés.“ — Még mielőtt 7 éves volt, már közkatona ruháját viselte. A' fegyvergyakorlatokat nagy buzgósággal tanulta meg és örömében elragadtatott, midőn a' gyakorlatbani szorgalma és ügyessége miatt az altiszti különböztető-jelek' viselése megengedtetett neki. Kisasszony' havában 1828-ban a' császári vadászezredben kapitány lett a' herczeg és mint ollyan jelen volt a' traiskircheni táborban. Nyáron 1829 egy századot vezérlett, aztán egy osztály granátosokat Mauer faluban Bécs mellett. Sz. Jakab' havában 1830 Salins gyalog ezredben őrnagy lett a' herczeg, ugyanezen év' sz. András' havában mint alezredes Nassau gyalog ezredhez lépett elő, nyárban 1831 Gyulay, később Wasa herczeg' gyalog ezredéhez tétetett át Bécsbe, és 1832-dik év' tavaszán ezen ezredben ezredessé lett. Az 1830-diki franczia lázadás szerfölött megindította az ifjú herczeg' kedélyét és egy nehezen elfojtható háborgást okozott benne. — Nyárban 1831-ben mutatkoztak legelől azon bajnak nyomai, mellyben végre meghalt. Meglehetősen gyakran eléforduló köhögés, tartós rekedtség, elbágyadás legkisebb erőtetések után egy nem erős testalkat' bizonyságai voltak, és figyelmes gondot és folyvásti kíméllést kívántak; de a' herczeg állhatatosan maradt a' mellett, hogy gyöngélkedésének egye-

dűl a' testi gyakorlatok' hiánya lenne oka. Munkás mozgás, úgymond: gyógyithatja meg csak azon bajt, mellyet a' tanulása melletti szakadatlan ülő foglalatosságok hoztak elé. Hihetetlen akaraterővel tudta ő a' meddig csak lehetett az aszkór' jeleit, melly testét már meglepte, eltitkolni; mivel attól tartott, hogy állapotja' megvallása ismét a' munkátlan életben taszíthatná vissza. Az ő létezése ezen időtájban egy valóságos megégési-módszer lett, alig aludt négy óráig, és gyakran majd semmit. Ő most többnyire csak a' lovaglásban és hadi gyakorlatokban élt, a' nyugodalom idegen volt előtte. Növése még mindig szaporodott, de a' mellett aránylag elsoványodott. Azcz-színe vizenyős lett. Ugyanezen év' Kisasszony havában hurutlázba esett, mindazátal mind addig semmi kíméllésről sem akart hallani, míg a' császár őt' Malfatti gyógyász' előterjesztésére, ki a' herczeg' házi orvosa volt, sz. Mihály hava' 26-dikán 1831 a' Schmelzen tartott hadi gyakorlatból, hol a' herczeg zászlóalját vezette, komoly parancsolat mellett Schönbrunnba nem küldötte. És valóban meglehetősen magához is jönni látszatott, míg Mindszent hava' vége felé egy vadászaton, mellytől magát egyátalában visszatartóztatni nem engedte, újra veszedelmesen visszaesett nyavalyájába, mi mellett még több rosz jelek is mutatkoztak. A' herczegnek utolsó hadi foglalatossága Boldogasszony hava' 16-dikán 1832-ben történt. Ő zászlóaljával azalatt, míg a' meghalálozott Siegenthal báró, lovas tábornokért halotti mise tartatott, a' Józsefpiaczon állott, hol a' nagy hidegbeni erőtetés mellett hangját elvesztette és hideglázba esett, melly epés csúzláz' characterét vette föl magára, mindazátal 7-

dik napon főválpontját (Chrisis) elérte és mindenapi váltó hidegleléssé változott. Malfatti orvostanár legelől a' betegnek Ischl-be való küldetését javallotta, aztán pedig Olaszországbani útazást ajánlott; a' herczeg szenvedéllyel is ragaszkodott ezen reményhez, de mellyet többé teljesíteni nem lehetett. Mária Luiza az évek' folytában gyakran meglátogatta fiát, most fia' közeledő halálának híre hítta őt' el Pármából. Noha maga is rosszúl érzé magát, de még is a' legnagyobb sebességgel sietett hozzá és utolsó óráiáig el sem is hagyta őt'. A' herczeg' gyöngesége szemlátomást növekedett és állapotja naponkint rosszabb lett. Néha a' schönbrunni kertnek egy különös bekeritésébe vitték őt' vagy lakása' erkélyén ülést csináltak neki, hogy léget találjon, mellyet sorvadó melle alig volt képes már beszívni. Sz. Jakab hava' 21-dikének reggelén szenvei nagyon növekedtek; most legelőször vallotta meg orvosának, hogy szenved, és csak anyja' jelenléte látszott fájdalmait enyhíteni. Ugyanezen nap' estéjén kinyilatkoztatta Malfatti tanár, hogy a' bekövetkező éjen mindentől tartani lehetne. Báró Moll kapitány, ki 1831-diktől fogva a' herczeg' személye mellé rendeltetett, annak szobáját soha sem hagyta el és abban elrejtve tartotta magát, mivel a' herczeg nem akarta megszenvedni, hogy valaki mellette őrködjék. Elszenderedni látszott, de reggeli 4 óra táj-ban hirtelen fölemelkedvén, elkiáltotta magát: „Én oda leszek!“ Moll báró és a' komornok előugrottak és karjaik közzé vették. „Anyám, anyám!“ voltak utolsó szavai, a' mellett merevültség fogta el vonalait és szemei üvegesedni kezdettek. Moll báró a' komornok' karjai közt hagyta őt' és Maria Luizaért

és Ferencz főherczegért sietett, kit a' herczeg megkért, lenne tanúja kimulásának. Minden megijedve futott elé, Mária Luizának nem volt annyi ereje, hogy fia fölött megállhatott volna, térdei betörtek és ő az ágyra süllyedt. A' herczeg, szóllani képes nem lévén, még csak szemeiben látszott élettel bírni, mellyeket anyjára, aztán fölfelé szegezett, fejét kétszer megfordította 's többé nem volt. Meghalálozott sz. Jakab hava' 22-dikén 5 óra után 8 perczkor reggel, ugyanazon szobában, melly 1809-ben Napoleon' hálószobája volt; 24 dikén esti 5 órakor a' herczeg' holtteste szokott ünnepélyel a' császári sírboltba takaríttatott el a' kapuczínusoknál és koporsójára következő diák fölírás tétetett: Örök emlékezetére Jósef Károly Reichstadti herczegnek, Napoleon', francziák császárja és Maria Luiza austriai főherczegnő' fiának, ki született Párisban Böjtmás hava' 20-dikán 1811-ben; bölcsőjében római király czímmel üdvözöltetett, élete' virágjában, a' szellem' és test' minden elsőségeivel, dicső termettel, arczban nemes fiatalsággal, ritka kellemű beszéddel, hadi tudalom' és törekvés' jelességével felruházva, tüdővész által meglepetve, a' fájdalmas halál' martalékává lett a' császári palotában Schönbrunnban Bécs mellett sz. Jakab hava' 22-kén 1832-ben.

Magyarázó észrevételek.

(1) Lettres de cachet. Ezek a' királyi uralkodás alatt lázadás előtt Francziaországban titkos fogparancsok voltak, mellyek szerint a' királyok és ministereik által mindenki tetszés szerint bebörtönöztethetett vagy bizonyos helyre számüzettethetett, a' nélkül hogy okát adni kellett volna. Azonban gyakran a' lettres de cachet átali elfogatás mintegy királyi kegyelemnek is tekintődhetett, mivel az elfogottat az itélőszékek' szigorúbb bánásmódja alól elvonták.

(2) Sieyes Emanuel Jó'sef gróf Pünkösd havá' 3-dikán 1748 Frejusban született Francziaországban. Papi állapotra rendeltetve, mindazátal a' franczia lázadás' kiütésétől fogva egészen a' nyilvános ügyeknek szentelé magát. Ő nagyon elémozdította a' három rend' egyesülését és a' legserényebben dolgozott az alkotmányon, annakokáért a' lázadás' egyik legfontosabb emelcsőjének tekintetett. A' császári birodalom' ideje alatt Senatusnak tagja volt, Restauratió után visszavonta magát, 1816 Francziaországból számüzetett és Brüsselben élt. 1830 visszatért Párisba 's meghalt ott 1836.

(3) Gróf Mirabeau Honoré Gábor Victor Riquetti. Ez a' harmadik rend' legmerészebb szó-

nokainak egyike volt a' nemzetigyülésben, született Provence tartomány' Bignon helységében Böjtmás hava' 9-dikén 1749. Mint ismeretes elmés iró, lázadás' idejekor a' sokaságon heves, de értelmes szónoksága által uralkodott. A' legfontosabb határozatok, mellyeket a' az országot rendező gyülés elfogadott, az ő javallatára mentek át. Egyébiránt királypárti, volt elvekből, és az ő szabadság-szeretete inkább a' királyi hatalom' visszaélése ellen volt irányozva, mint maga az ellen. Mária Antónia olly nagy bizodalommal volt iránta, hogy azt mondotta: „Én megvagyok győződve, hogy addig el nem veszek, míg Mirabeau él." De ő már sz. György hava' 2-dikán 1791-ben meghalt Párisban, épen midőn az udvarrali titkos összeköttetését gyanítani kezdették.

(4) Bastille, egy hajdani várkastély Párisban, mellyben az országos rabok és más, lettres de cachet által elfogatott személyek tartattak. Ötödik Károly alatt 1370 körül építtetett és a' lázadás' kezdetében a' pórnép által szétdúlatott, parancsnoka meggyilkoltatott és a' benne találtatott kevés fogoly diadalban vezettetett föl 's alá Párisban. A' szétrombolt Bastille' kövei font számra és jó drágán árultattak el.

(5) Bailly János Silvianus, hires csillagász és Párisban főbiró a' lázadás' elején, ugyanott 1736 született. Mindazátal 1791 minden nyilvános ügyek elől visszavonúlt, 1793 a' rémkórmány alatt a' lázadási-itélőszék által halálra itéltetett és ugyanezen év' sz. András hava' 12-dikén ki is végeztetett.

(6) Mária Antonia Josefina Johanna. Franczia ország' és Navarra királynője, austriai főherczegasszony született Bécsben sz. András hava' 2-dikán 1755, leánya az I. Ferencz római-német császárnak és a' nagy Mária Theréziának. Szellem, kellem, jótékony szív és szépség voltak kitünő tulajdonai. Pünkösd hava' 16-dikán 1770 az akkori franczia koronaherczeghez (később XVI. Lajos) férjhez ment és kezén lépett föl a' trónra. Lázadás' kitörése után leginkább neki fordúlt a' népgyülölet, könnyelmüségről és pazérlásról vádolván őt'. Szerencsétlenségében nagy bátorsággal és fejdelmi állhatatossággal viselte magát és nyaktiló átal halt meg Mindszent hava' 16-dikán 1793.

(7) Jakobínusok a' legdühösebb pártférfiak voltak a' franczia lázadás' idejében, kivált a' rémkórmány' időpontjában. Nevezetöket közönséges gyűhelyöktől egy eltöröltetett Jakobita zárdájának templomában sz. Honoré utczában kapták. Külső ismertetőjelök egy veres sipka, később nyomoruságos mocskos öltözet volt, honnan a' Sanscoulottes (nadrágnélküli) név is származott; 1793-ig egész Franczia-országban, sőt még falukon is támadtak jakubinus társaságok (clubok). A' rém uralkodás' megbuktatása után a' Jakobinusok mint terroristák mindenütt elnyomattak, de nyomaik csak a' császáruralkodás alatt enyésztek el.

(8) Republikanus Kalendáriom Franczia-országban. Ez 1792-ben hozattatott be; szerinte az év 12 hónapból 's czeknek mindegyike 30 napból állott, pótlékul azokhoz az év' végin 5 napot, szökőévben pedig 6 napot toldottak (jours com-

plémentaires — pótnapok —). Ezen számolás' határául az 1792-dik év' őszi éjnap' egyenét vették, melly sz. Mihály hava' 22-dikére esett, mint azon napra, mellyben az új köztársaság' első decretuma hirdettetett ki. A' szökőéveket, mellyek közül minden 4 esztendőben egy volt, egy különös időszak után határozták el, mellynek Franciade nevet adtak. Hét helyett minden hónap 3 részre (Decades), minden rész 10 napra osztatott fel, valamint minden egyéb felosztások is a' tizedrendszerre alapíttattak. A' hónapok' neveik ugy választattak, hogy származtatásuk által az évszakot 's a' t. pontosan kimutatták; 's következendők voltak. Ősz September' 22. egész December' 22-dikéig; Vendemiaire, Szürethónap (September, October); Brumaire, Ködhonap (October, November); Frimaire, Fagyhónap (November, December). — Tél December' 22. egész Martius' 22; Nivose, Hóhónap (December, Januarius); Ventose, Szélhónap (Januar, Februar); Pluviose, Essőhónap (Februar, Martius). — Tavasz Martius' 22. egész Junius' 22; Germinal, Csírahónap (Martius, Aprilis); Floreal, Virághónap (April, Majus); Prairial, Réthónap (Majus, Junius). — Nyár Junius' 22. egész September 22; Messidor, Aratáshónap (Junius, Julius); Thermidor, Hőhónap (Julius, Augustus); Fructidor Gyümölcshónap (Augustus, September). Minden Decade' 10 napjai így neveztettek: Primidi, Duodi, Tridi, Quartidi, Quintidi, Sextidi, Septidi, Octidi, Nonidi, Decadi (a' nyugnap). Azonfelül még minden napnak az évben

különös neve volt, de melly nem a' szentek közül, hanem a' gazdaságból vétetett, és azon időhez, mellyre a' nap esett, alkalmazva volt; így p. o. Vendemiaire' 7-dik napja: carottes (sárgarépa nevet viselt. Mindazonátal ezen Kalendáriom Napoleon' parancsára egy Senatus végzés átal sz. Mihály hava' 9-dikén 1805 eltöröltetett és a' közönséges keresztyén (Gergely féle Kalendáriom egész Francziaországban újra behozattatott.

(9) Robespierre Miksa Jó'sef, a' rémuralkodásnak Francziaországban átokkal tetézett feje, 1759 Arras-ban született, hol atyja ügyvéd volt. Párisban a' Louis-le-grand collegiumban neveltetett; 1789 a' rendező-, aztán a' törvényhozógyülés' tagja volt. Eleinte meglehetősen mérsékelt gondolkozásmódot mutatott; de 1792 a' Convent' tagjává lett és mostantól fogva legdühösebb Jakubinusnak mutatta magát; a' királyt leghevesebb módon üldözte, annak kivégeztetését sürgette és minden halogatást félrevetett. A' rémuralkodás alatt ezerek hullottak el mint vérszomja' áldozatai. Ő azalatt egészen korlátlanul uralkodott és úgy beszéllt mint Francziaország' ura. A' terrorismus' megbukása után Robespierre, ki önkényes kegyetlensége miatt már minden párt' előtt gyülöletes lett, a' gyülésteremben elfogattatott és sz. Jakab hava' 28-dikán 1794-ben 22 czinkosával együtt kivégeztetett. A' következő két napon még 83 párthívét ugyanazon sors érte.

(10) Marat János Pál, rémuralkodás alatt a' legdühösebb demagógok' egyike, született 1764-ben Baudry-ben Neufchatel grófságban és a' gyógyászati

tudományokra szentelé magát. Mint conventtag bálványa volt a' népsöpredéknek, mellyre rettenetes erővel hatott és nem sokára egész Franeziaország' ostorának tekintetett. Vérszomjas végzésekben valamennyi rémférfiakat felülhaladta, és az ő utálatos irata: L' ami du peuple leghevesebb szenvedélyeket gerjesztett. Az 1792-dik év septemberi mészárlásban legmunkásabb részt vett, valamint a' gyanúsokat érdeklő gonosz törvény is tőle származott, melly majd fél millió polgárt vetett a' börtönökbe. Azonban a' hőszívü Corday Charlotte szűz, nemes bosszúvágy által fölhevítve, átszúrta végre ezen szörnyet sz. Jakab hava' 13-dikán 1793 a' fürdőben egy gyilokkal. Halála után nem csak ezen nemes leány végeztetett ki, hanem Marat' emlékezete a' demagógok által majd istenilig tiszteltetett, a' pantheoni becsületre méltatott és szíve a' királyi Garde-meubles' legdrágább díszedényébe záratott. De a' rémuralkodás' megbukása után holtteste a' Pantheonból kivettetett, mellszobra összetörettetett, egy őt' ábrázoló báb nyilván megégettetett, hamva egy éjeli edénybe tétetett 's egy árnyékszékbe vettetett.

([11]) Petion de Villeneuve Jeromos, ügyész Chartres-ben, született ugyanitt 1759 és 1791 Bailly' helyébe Párisban főbirónak (Maire) választatott és noha a' király ellen hevesen dühöngött, még is a' mérsékelt párthoz tartozott, egyszer'smind Robespierre' legnagyobb ellene volt. A' rémuralkodás' kezdetével Petion ellen fogparancs mondatott ki. Soká kóválygott Bretagne tartományban és a' Gironde folyam' partjai körül, végre megtaláltatott

éhen maghalva vagy megygyilkolva, teste pedig a' vadak által félig fölemésztve, a' Gironde megye' síkjain sz. Jakab' havában 1794-ben.

(12) Danton Jakab, a' lázadás' idejekor a' legnevezetesebb characterek' egyike, a' nagyságnak, erőnek és bátorságnak egy igen különös vegyülete kegyetlenséggel, haszonlessel és gyöngeséggel, született Mindszent hava' 26-dikán Arcis sur Aube városban. Ügyésznek neveltetve, a' lázadás által elragadtatott és nem sokára a' terroristák' főczinkosaiknak egyike lett. A' Septemberi mészárlásokat vakbuzgóságból intézte el, mindazátal azon kényuraságot, mellyet Robespierre a' választottságokban gyakorlott, földre sújtani akarta. Robespierre befolyása által, ki benne egy vágytárstól félt, elfogattatva, Danton sz. György hava' 5-dikén a' lázadási törvényszék által halálra itéltetett és kivégeztetett, és pedig mint ráfogták, mivel egy összeesküvés' bűntársa lett volna, melly a' királyi uralkodást akarta volna helyreállítani.

(13) Bonaparte Lucián, Caninoi herczeg, Napoleonnak második öccse, született Korsika sziget' Ajaccio városában 1772-ben. Lázadás' kiütésekor buzgalommal szegődött a' nép' pártjához. 1765 házasságra lépett Boyer kisasszonnyal, egy földbirtokos' leányával. 1797 az Ötszázak' tanácsában követnek választatott, nem sokára a' tanács' elnökének, hol mint ollyan bátyja' czéljait mozdította elé. Miután Napoleon első consul lett, Lucián belső minister lett és sok jót alapított. 1800 Madridba ment mint követ, 1802 Párisban a' törvényhozó százak' testületébe lépett (Tribunatus). Első neje

halála után Napoleon' akaratja ellen 1804-ben újra házasságra lépett a' szép Joubertou özveggyel, és mivel azonfelül is bátyjának trónralépését rosszalta, a' két testvér közti feszülés olly nagy lett, hogy Lucián Franczia országból eltávozott, és 1815-dikig Rómában és Angolyországban a' müvészetnek és tudományoknak élt. 1815-ben a' száz nap alatt ismét Napoleonhoz ment és a' Pérkamarába lépett. Azonban XVIII. Lajosnak másodszori trónralépte kényszerité őt', ismét Rómába menekvülni, hol mostanáig csendesen éli és mint a' müvészet' 's tudományok' nagy elémozdítója közönségesen tiszteltetik.

([14]) Talleyrand-Perigord Károly Móritz, Beneventi herczeg, az újabb időben talán a' leghíresebb országos ember, született Párisban 1754. Papi állapotra rendelve, 1789 már autuni Püspök volt. Böjtelő hava' 16-dikán 1790 elnökének nevezte ki őt' a' nemzetigyülés; 1791 lemondott püspökségéről és folyvást követségi ügyeknek szentelé magát. A' rémuralkodás alatt Északamerikában élt, de annak végével ismét Párisba tért vissza. 1797 a' külügyek' ministerségét nyerte el, és mind Napoleon' mind utódjainak országlása alatt fejdelmei' teljes bizodalmával birt. Valamint Napoleon a' győzedelem' észlángjával birt, úgy Talleyrand a' a' kormánytanéval. A' legnagyobb rázkódások' változásának közepette, önmaga sérthetetlen mint a' sors, látatlanul lebegett a' történeteken, mellyeket ő készítette előre vagy igazgatta. Kortársai kénytelenek éles elméjét csodálni, az utóvilágnak dolga pedig characteréről itélni.

([15]) Fouché Jó'sef, Otrantói herczeg, Napoleon' rendőrministere, a' császári uralkodás alatti legnevezetesebb személyeknek egyike, Pünkösd hava' 29-dikén 1763 Nantes városban született. Lázadás idejekor a' terroristák' és mérsékeltek' pártjaik közt habozott. 1798 követ lett a' Cisalpini (Havasokon inneni) szabad köztársaságnál. Bonaparte visszajövetele után Egyiptomból, és miután első consulnak kineveztetett, Fouché rendőrminister lett, mi folyvást is maradt és mint az legfontosabb szolgálatokat tett. De még is legtöbbet munkált titkos kémlők, megvesztegetés és elcsábítás által. Ő volt szerzője azon rettenetes titkos rendőrségnek, melly által Napoleon' uralkodása átaljában olly gyülöletessé tette magát. 1810 Romában helytartó lett, 1813 Illyriában. Restauratió után folyvást rendőrminister maradt, melly méltóságot ő, noha 1815 ismét Napoleonhoz szegődött, a' száz nap után is megtartotta. Mindazátal Sz. Mihály' havában 1815 lemondott hivataláról, és Triestbe menvén, ott Karácson hava' 26-dikán 1820 meghalt.

([16]) Bonaparte Jó'sef, Survilliers-i gróf; Napoleonnak öregebb testvére, szül. Ajaccio városban Korsikában Boldogasszony hava' 7-dikén 1767, Pisában tanult és a' jógászi pályát egy ügyésznél mint patvarista kezdette el. 1793 családjával együtt Marseille városba futott, hol 1794 Clary Mária Juliánnát, egy gazdag kereskedő' leányát (a' mostani svéd királynő' testvérét) nőül vette. 1796 öccse' ajánlására több nagy hadi méltóságokkal ruháztatott fel. 1798 országtanácsnok és Tribunus lett. Midőn Napoleon franczia császár lett, Jó'sef franczia fej-

delmi herczeg és Francziaország' főválasztója lett (Grosswahlherr). 1805 nápolyi, 1808 spanyol király lett, mindazátal, a' belső háborúk miatt, majd soha sem jutott ezen korona' nyugodalmas birtokához. 1814 év elején Wellington' győzedelmes serege átal Spanyolországból kiűzettetett és midőn a' szövetségesek Francziaországba nyomúltak, Párisban a' nemzeti testőrség' vezére volt. Napoleon' leköszönése után Schweizban húzta meg magát. Ennek visszatérésekor ismét megjelent Párisban, de a' Vaterlooi ütközet után Amerikába vitorlázott el, hol nem sokára aztán New-Jersey tartományban birtokot vásárlott, és, a' tudományokkal és földmüveléssel foglalatoskodván, Survilliers gróf név alatt mint gazdag magányos él. Mint iró is nem szerencse nélkül lépett föl.

([17]) Pichegru Károly, a' franczia köztársaság' tábornoka, született 1761 Arbois helységben Franche-Comtè tartományban. A' lázadás alatti háborúkban úgy kitüntette magát, hogy 1793 már altábornagy volt. 1794—1795 Hollandiát hódoltatta meg. 1797 a' Bourbonokkali titkos egyetértésre csábítatta el magát és azért Cayenne szigetbe száműzetett. 1804 Wright hajós kapitány átal ismét a' franczia partokra hozattatván, álruhában Párisba ment és ott az első consul elleni összeesküvésben részt vett, de melly felfödöztetett. Böjtelő hava' 28-dikán ugyanezen évben Pichegru elfogattatott, a' Templefogházba vitetett és ellene és czinkostársai ellen a' pör megindíttatott. De mielőtt a' dolog eldűlt volna, sz. György hava' 6-dikán 1804 megfojtva találtatott a' fogházban.

([18]) Carnot Lázár Miklós Marguerite Nolayban Burgundia' városában Böjtmás hava' 14-kén 1753 született; mint követ a' törvényhozó gyülésben munkás részt vett a' katona ügyekben; 1793 a' seregeket vezérlette és rendelései átal sokat elémozdította azoknak győzedelmeiket. 1800 hadminister lett, aztán a' tribunatusban maradt annak feloszlatásáig; ezután hét évig mint magányos úgy élt és több fontos hadi munkákat adott ki. 1814 Antwerpeni főparancsnok volt, az első restauratió után megtartotta czímeit és méltóságait; de a' második után, mivel a' száz nap alatt ismét Napoleonhoz állott, Francziaországból száműzetett és meghalt Magdeburgban Kissasszony hava' 2-dikán 1823.

([19]) Jó'sefina Francziák' császárnője, született sz. Pierre városban Martinique szigeten sz. Iván hava' 24-dikén 1768, leánya volt Tascher de la Pagerie gazdag nemesembernek. Még igen fiatal korában férjhez ment hazafiához, Beauharnois Sándor vicegrófhoz, kinek kivégeztetése után a' rémországlás alatt a' Magdolna apáczák' volt épületében fogságra tétetett, de a' terroristák' megbukása átal ismét megszabadíttatott. Most Barras director' pártfogása alá jött, kinek közbenjárása átal Pünkösd' hava' 8-dikán 1796 Bonaparte Napoleonhoz, akkor az olaszországi hadsereg' fővezéréhez férjhez ment. Mostantól fogva a' rendkívüli férfiú' fényes sorsában osztozott, kit hű ragaszkodással kedvelt. Midőn senki sem volt képes, annak ércz akaratját meghajtani, sikerült az ő szelid természetének, ezen uralkodásra vágyó férfiúnak némelly kemény határozatait enyhíteni. Ellenben ugyan

kénytelen volt néha hirtelen haragjának heves kitöréseit elszenvedni, melly némellykor annyira elfajúlt, hogy őt' Napoleon egész napokig szobájába zárta. Első férjétől Jó'sefinának két gyermeke volt: Eugén, az olaszországi alkirály és aztán Leuchtenberg herczeg és Hortensia, Bonaparte Lajos hitvese. Második házassága a' császárnak legnagyobb bosszúságára magtalan maradt. Midőn azért elválását határozta el Napoleon, Jó'sefina illedelemmel engedett a' szükségnek és megegyezett abban egy özvegy császárnő és királynő czímjével (Imperatrice-reine-douaiére), és miután némelly utazásokat tett, Malmaison szép palotájá' magányába vonta meg magát. A' francziák' tisztelete, szeretete és szánakozása kísérték el őt', kit már régóta Napoleon' jó csillagának (l' étoile de Napoleon) neveztek. Ő megélte még a' birodalom' megbukását, mellynek tetőjén állott valaha, de azon vigasztalása volt, hogy a' szövetséges uralkodók, kik azt szétrombolták, az ő személyes érdemeit nyilván elismerték. Ő a' legelőkelőbb szövetséges fejdelmek' látogatásával tiszteltetett meg. Egy meghülés, mellyet Sándor császárrali sétáláskor kertjeiben magára vont, gyöngélkedésének úgy megártott, hogy már Pünkösd hava' 30-dikán 1814 kevés szenvedés után meghalt.

(20) Borghese Paulina, herczegnő, Napoleon' második testvér húga, szül. Ajaccio városban Korsikában Mindszent hava' 20-dikán 1780. Keresztelésekor Carlotte nevet kapott, mellyet később Paulina névvel cserélt föl. Ő rendkívüli szépséggel és jeles elmetehetségekkel birt. Már fiatal korában

imádók és kérők által környezve, 1796 Leclerc tábornoknak adta kezét, kit 1801, mivel őt' Napoleon sz. Domingo szigetbe mint főkormányzót elküldötte, fiával együtt elkísért. Az ottani emlékezetes Négerlázadásban nagy bátorságot és elszántságot mutatott, és midőn a' Négerek Kristóf alatt a' Capvárost ostromlották, csak erővel lehetett őt' egy megmentő hajóra vinni. Férje' halála után kezét 1803 Borghese Camillo herczegnek adta. De ezen házasság magtalan maradt, valamint első házasságából fia is nem sokára aztán Romában meghalt. Napoleon minden testvérei közt legjobban szerette őt' noha politikája szeszélyeinek nem akart mindig engedelmeskedni. Waterloo melletti ütközet előtt bátyjának minden gyémántjait, mellyek igen sokat értek szabad rendelkezésére elküldötte, és mellyek ezen elválasztó ütközet után Napoleon' kocsijával együtt az angolyok' martalékává lettek. Elútazása után sz. Ilona szigetbe, férjétől elválva, Romában élt Paulina, hol a' Borghese palota' egy részében, mellyet neki a' férje átengedett, lakott és hol 1816 fogva a' Villa Sierra mezeilakot is birta. Háza, hol izlés és műértelem uralkodtak, a' legfényesebb kör' gyűhelye volt Romában. Midőn a' bátyja' betegségéről hír Romába érkezett, haladék nélkül engedelmet kért, hogy hozzá mehessen sz. Ilonába és épen megnyerte azt, midőn Napoleon' halálának híre eljött. Meghalt Florenzben sz. Iván hava' 9-kén 1825. Sok hagyományokon és egy alapitványon kívül, mellynek kamatjaiból két Ajaccio városi ifjúnak a' gyógyászatot és sebészetet tanulnia kellene,

Lajos és Jeromos testvéreit tette örököseinek, melly örökség két millió francra ment.

(21) Berthier Sándor, Neufchateli és Wagrami herczeg, szül. Párisban Karácson hava' 30-dikán 1753, a' hadiépület' kormányzója fia lévén, korán szentelé magát a' hadiéletre. Lafayetté-vel az Északamerika függetlenségeért viaskodott. Lázadás' idejekor már nagy tisztségeket viselt a' seregnél, 1798 Napoleonnal Egyiptomba ment és annak visszajövetele után hadiminister lett. 1805 a' szállásmesterikar' feje volt a' nagy hadseregnél Németországban, 1807-ben Francziaország' alkoronavezére (Viceconnetable), 1808 házasságra lépett Mária Erzsébet, Bajor-Birkenfeld Wilmos herczeg' leányával és mindenkori kísérője volt Napoleonnak az ő útazásaiban. 1809 végrehajtotta Mária Luiza császári herczegnő' megkérését és átvevését. Napoleon' leköszönése után elvesztette ugyan a' Neufchatel herczegséget, de megtartotta többi méltóságait és XVIII. Lajosnál kegyben és bizodalomban állott, kit Napoleon' visszatérése után Németalföldre kísért 's aztán családjához Bambergbe ment, hol sz. Iván hava' első napján a' palota' egyik ablakábóli kibukás átal életét végezte.

(22) Bonaparte Lajos, sz. Leui gróf, Napoleonnak harmadik öccse, szül. Ajaccio-ban sz. Mihály hava' 2-dikán 1778 és már korán a' hadi tudományoknak szentelé magát. Bátyját Egyiptomba kísérte és annak visszajövetele után brigádos tábornoknak neveztetett ki. 1802 Napoleon' mostoha leányával Hortensiával házasságra lépett és annak császári méltóságra lett emeltetése után a' biroda-

lom' koronavezére (Connetable) lett. 1806 Hollandia királyának nevezte ki őt' Napoleon, és mint király mérséklést, szerénységet és munkás emberszeretetet mutatott. De mivel bátyja erőszakos merészletei ellen népe mellett hathatósan szóllott, meghasonlott azzal és 1810 kénytelen volt a' koronáról lemondani. Erre Gréczbe ment, hol folyvást a' tudományoknak élt. 1814 még egyszer Párisba ment, de Napoleonnal ki nem békülhetett. Innen Romába ment Lajos és Napoleonnak 1815 meghívását, hogy Párisba menne, el nem fogadta. Több évek óta Florenczben, hol 1828 egy palotát vásárlott, és Olaszország' más városaiban él. Lajos is foglalatoskodott az irás' némelly ágaiban.

([23]) Napoleon által új méltóságokkal és adományokkal megajándékoztatott legjelesebb személyek következendők: Arrighi, Páduai herczeg 's altábornagy. — Augereau Péter Ferencz Károly, tábornagy Castiglionei herczeg. — Bacciochi Bódog, Elisa, Napoleon' harmadik hugának férje, Lukkai és Piombinoi herczeg. — Bernadotte János Gyula, tábornagy, Ponte-Corvoi prinz (most svéd király). — Berthier Sándor, tabornagy és alkoronavezér, Neufchateli és Wagrami herczeg. — Bessieres, tábornagy, Istria' herczege. — Cambaceres I. I. Regis, második consul, főcancellárius, Pármai herczeg. — De Champigny József Nompere, minister, Cadorei herczeg. — Clarke H. J. H. tábornagy, Feltrei herczeg. — Caulincourt Armand Lajos, minister, Vicenzai herczeg. — Dalberg Imre József, báró, diplomata, Dalbergi herczeg. — Daru Péter, gróf, igazgató

(Intendant), Diepholzi herczeg. — Davoust Lajos Miklós, tábornagy, Auerstädti és Eckmühli herczeg. — Duroc tábornagy, Friauli herczeg. — Fouchè József, minister, Otrandoi herczeg. — Gaudin, altábornagy, Gaëtai herczeg. — Junot tábornagy, Abrantesi herczeg. — Lannes, tábornagy, Montebelloi herczeg. — Lebrun Károly Ferencz, harmadik consul, aztán főkincstárnok, Piacenzai herczeg. — Lefebvre, tábornagy, Danczkai herczeg. — Kellermann Ferencz Kristóf, tábornagy, Valmy herczeg. — Macdonald István, tábornagy, Tarenti herczeg. — Maret Húgo, minister, Bassanoi herczeg. — Marmont, tábornagy, Ragusai herczeg. — Massena, tábornagy, Rivoli és Eszlingeni herczeg. — Melci d' Erile, tábornok, Lodi herczeg. — Moncey, tábornagy, Coneglianoi herczeg. — Mortier Eduárd Adolf, tábornagy, Trevisoi herczeg. — Ney Mihály, tábornagy, Elchingeni és Moszkvai herczeg. — Oudinot, tábornagy, Reggioi herczeg. Savary René, miuister, Rovigói herczeg. — Suchet, tábornagy, Albuferai herczeg. — Talleyrand-Perigord Károly Móricz, minister, Beneventi herczeg. — Victor Perrin, tábornagy, Bellunoi herczeg. Vandamme, tábornok, Hüningeni gróf.

([24]) Bonaparte Jeromos, Montforti herczeg, Napoleon' legifjabb öccse, szül. Ajaccio városban Korsika szigeten Karácson hava' 15-dikén 1784. Igen fiatal korában a' tengerészetnél szolgált és 1804 már contre-admirál volt. Nem sokára aztán franczia császári herczeg és 1807 vesztfáliai király

lett. Ugyanez évben házasságra lépett Katalin würtemberga királyi herczegnővel, miután Patterson Erzsébet első nejétől, ki Baltimore városi kereskedőnek leánya volt Északamerikában, elvált. 1812 Jeromos lengyel- és oroszországban egy seregosztályt vezérlett, de nem sokára Napoleontól mint hasznavehetetlen visszaküldetett. Lipcsei ütközet után elvesztette királyságát és az első párisi béke után a' magányos életbe vonúlt vissza. Napoleonnak Elbáboli visszajövetele után ismét hozzá ment és sok alkalomnál személyes bátorságot mutatott. Bátyja' második leköszönése után Schweizba, aztán pedig az austriai tartományokba ment, és folyvás'tcsak családjának él. Nője meghalálozott 1836.

(25) Le Moniteur a' hivatalos kormányújság Franczia országban sz. András hava' 14-dikétől 1789. Ezen ujságnak nem csak Europában, hanem Amerikában is ollyan kelete vólt, hogy 1793 egy saját nyomtató-intézetet kellett számára felállítani. Teljes példányok olly ritkák, hogy már 1809 egy illyen 600 tallérral és 1825 a' telyes sor 57 kötetben. 12,000 frankal fizettetett meg az árverésnél. Gyakran hiányzanak a' VII és VIII évek (1798—1800), mellyek csak csekély számmal nyomtattattak. Minden tekintetben a' Moniteur mint a' mindenkori uralkodó hatalom' eszköze, az oklevéltöredékek' legfontosabb gyüjteményeinek egyike marad azon nagy vég fordulat' történet irójára nézve, mellyet Europa a' franczia lázadás' elejétől szenvedett. Mint az újabb franczia történet' levéltára nélkülezhetlen.

(26) Hofer András; a' tyróli szabadságviaskodás' hőse 1809, homokkorcsmáros Passeyerben, szül.

1765 és gyermekségétől fogva hő ragaszkodást mutatott Austria iránt. Már 1796 viaskodott a' benyomuló francziák ellen. 1809 a' legfontasab szolgálatokat tett Hofer, a' francziákat többször meggyőzte és főparancsolónak neveztetett ki. A' szerencsétlen történetek után Bajorországban és Austriában Tyrolt is elözönlék az ellenségek. Hofer a' békehíreket nem akarta hinni és az ellenségeskedéseket szent András' haváig folytatta, hol végre kénytelenítettett, egy havasi kunyhóban hó és jég alatt két hónapig elrejtezni. Végre árulás átal tartózkodáshelye felfödöztetett, Hofer elfogattatott és Böjtelő hava' 20-dikán 1810 Mantuában agyonlövettetett, Ferencz császár megtisztelte emlékezetét nemességre emelés, holt tetemeinek az innsprucki székegyházba való eltakarítatásuk és ott egy szép emlék' felállítása által.

(27) Fesch József, bibornok és érsek Lyonban, Napoleon' nagybátya, anyjának mostoha testvére, szül. Ajaccioban Boldogasszony hava' 3-dikán 1763. Eleinte katona volt, de 1797 pappá és 1801 lyoni érsek lett, 1814 Rómába költözött, hol azóta él és a' legjelesebb műgyűjteménnyel bir.

(28) A' nagy franczia birodalom (grand empire français). Napoleon' uralkodása alatt 1810 állott az 130 megyéből (Departament). Átaljában azon időtől fogva, hol a' királyok nagy birtokú koronabérhíveiket (Coronae vasallos) hatalmuk alá vetették és a' brittektől a' franczia tartományokat elfoglalták, Napoleon' uralkodásáig az elfoglalt megyék száma 83 tett, mellyekhez a' németbirodalomnak 39 kellett adni, 24 a' hollandiaktól vétetett el, 18

az olaszoktól 's 1. a' spanyolóktól. Ezekből Franoziaország' királyai 38 foglaltak el, 17 a' franczia fegyverek egészen 1799 és 27 Napoleon császár, kinek hatalmas ereje átal a' nagy Károly régi birodalma ismét majd egészen helyreállíttatott.

(29) Ezen igen nevezetes és bélyegző napiújság (Bulletin) következőn hangzik: Moledscheno Karácson hava' 3-dikán 1812. Egészen sz. András hava' 6-dikáig az idő igen jó volt és a' hadsereg' mozgása legjobb kimenetellel sikerült; 7-dikben beállott a' hideg. Ezen szempillantástól fogva minden éjel több száz lovat vesztettünk el, mellyek a' szabad ég alatti táborozásban elhullottak. Midőn Szmolenszkbe érkeztünk, már sok lovassági és pattantyú lovakat vesztettünk el.

A' volhyniai orosz sereg jobb szárnyunk' irányában állott. Jobb szárnyunk elhagyta a' minszki munkálativonalt (Operationslinie), és a' varsói vonalat vette munkálatinak gyámpontjául. A császár a' munkálativonal' megváltoztatását 9-dikén tudta meg Szmolenszkben, és előre látta, mit fogna az ellenség cselekedni. A' milly terhesnek is látszott neki, illy rettenetes évszakban mozdulatokat tenni, a' dolgok' új helyzete kényszeríté őt' arra. Ő azt reménylette, hogy még az ellenség előtt érkezend meg Minszkbe vagy legalább a' Berezina mellett, Szmolenszkből 13-ban indúlt ki, 16-ban Krasznoiban hált meg. A' 7-dikén beállott hideg hirtelen növekedett és 14-diktől 15 és 16-dikra a' hévmérő 16—18 fokon állott fagyponton alúl. Az útak sima jéggel voltak elborítva; minden éjel elhullottak lovassági és ágyúkat vonó lovak, és pedig nem szá-

zankint, hanem ezerenkint; kivált a' franczia és német lovak. Kevés napok alatt 30,000 ló hullott el, lovasságunk paripátlan, pattantyúink és társzekereink vontató nélkül voltak. Ágyúink' és hadi- 's élelemszereink' égy részét elhagynunk kellett. Ezen hadsereg, melly 6-dikán még olly jeles állapotban volt, 14-dikén más tekintetet mutatott; majd semmi lovassága, semmi ágyúja, semmi társzekere sem volt. Lovasság nélkül egy negyedórányira sem kémlelődhettünk, és pedig pattantyú nélkül ütközetesem merényelhettünk, sem azt el nem fogadhattukt Marsolni kellett, hogy ütközetre ne kényszeríttessünk, mellyet a' lőszer' hiánya miatt nem ohajthattuk. A' seregnek bizonyos tért kellett elfoglalni, hogy azt ne lehessen megkerülni, és ezt mind lovasság nélkül, mellynek kémlelődni és a' csapatokat összetarthatni kellett volna. Ezen nehézség, egy rendkívüli, rögtön beállott hideggel együtt, helyzetünket szomoruvá tette. Ollyan emberek is, kiket a' természet nem alkotott illő anyagból, hogy a' sors' és szerencse szeszélyei' fölibe emelkedhessenek, megrendítve látszottak, jó kedvüket, vidámságukat elvesztették, és csak szerencsétlenségről, irtóztató kimenetelről álmodoztak! Azok, kiket a' természet minden viszályokat megvető türelemmel alkotott, jó kedvük maradtak és szokott szeszélyöket megtartották; ezek azon különféle nehézségekben mellyek megyőzendők valának, új dicsőséget leltek!

Az ellenség, ki az útakon a' franczia hadsereget ért rettenetes nyomoruság' ezen nyomait látta, abból hasznot húzni látszott. Minden hadcsapatokat körülfogatta kozákjaival, kik mint a' pusztabeli

arabok azon vontatókat és szekereket, mellyek az útból eltértek, mind elfogdosták. Ezen lovasság, melly csak lármát csap, és nem képes egy könnyűgyalogszázadot áttörni, kedvező körülmények átal rettentővé tette magát. Mindazátal az ellenségnek minden komoly próbái, mellyeket tenni akart, roszszul sültek el; az alkirály átal megverettetett, kivel szembe szállott, és sok embert vesztett el a' mellett.

Az Elchingeni herczeg (Ney tábornagy), ki három ezer emberrel az utóvédet képezte, a' szmolenszki várműveket légbe röpítette. Ő elvágattatott és kétes helyzetben volt; de ő a' neki tulajdon rettenthetlenséggel kimentette magát, miután az ellenséget 18-dikán egész napon át távol tartotta magától, 's őt' folyvást visszaverte; éjel a' jobb szárny felé tett mozdulatot, átment a' Dnieperen és az ellenség' minden terveit semmivé tette. A' hadsereg 19-dikén Orza mellett a' Dnieperen költözött át, 's itt az orosz hadsereg, kifáradva és számos emberek' vesztesége átal meggyöngítve, további próbáival felhagyott. A' volhyniai sereg 16-dikától fogva Minszknek vette útját és Borisow felé indúlt. Dombrowski tábornok 3000 emberrel védelmezte a' borisowi hadsánczot; 23-dikán meggyőzettetett és állását odahagyni kénytelenítettetett. Erre Berezinán átment az ellenség és Bobr-ba ment. Lambert seregosztály képezte az elővédet. A' második seregosztály, Reggiói herczeg' (Oudinot tábornagy) alatt, melly Tserenjában állott, parancsot kapott Borisowba indúlni, hogy a' hadseregnek a' Berezinán való átköltözését biztosítsa. A' Reggiói herczeg 24-dikén

4 órányira Borisowtól Lambert' seregosztályára bukkant, ezt azonnal megtámadta, meggyőzte, 2000 emberét elfogta, 6 ágyút, 500 poggyászszekeret a' volhyniai seregből elfoglalt, és Berezina' jobb partjára üzte az ellenséget. — Bergheim tábornok a' 4-dik vasas ezreddel szép megtámadás átal tüntette ki magát. Az ellenség csak azátal mentette meg magát, hogy a' 300 öl hosszú hídat fölégette.

Azalatt az ellenség minden átjárásokat a' Berezinán elfoglalva tartott. Ezen folyam 40 öl széles, és sokat zajlott, de partjai háromszáz ölnyi hosszú posványokkal vannak ellepetve, mi őt egy igen nehezen meggyőzhető akadálynak teszi.

Az ellenséges tábornok seregosztályát különféle mély útakba állította fel, hol, mint gondolta, a' franczia sereg átmenni fog. 26-dikán hajnalban a' császár, miután az ellenséget különféle, 25-dikén tett mozgások átal megcsalta, Studziana falunak ment, és hajnalban, daczára egy ellenséges seregosztálynak és szemeláttára, két hídat veretett a' folyamon.

A' Reggiói herczeg átköltözvén, megtámadta az ellenséget és harczolva 2 órányira üzte; az ellenség a' borisowi hídsáncz alá húzta vissza magát. Legrand tábornok, egy jeles érdemű tiszt, nehéz, de nem veszélyes sebet kapott, 26. és 27. — a' hadsereg ezen ponton ment át a' folyamon.

Bellunoi herczeg (Victor tábornagy), ki a' 9-dik seregcsapatot vezérlette, parancsot kapott, a' herczeg' mozgásait kísérni, az utóvédet képezni, és a' nyomában lévő orosz düna- hadsereget féken tartani. A' Partomeaux seregosztály éjel indúlt ki Bo-

risowból. Ezen seregosztály' egy brigádájának, melly az utódandárt képezte, parancsolatja volt, a' hídat meggyújtani; ez esti 7 órakor indúlt el, és 10—11 óra közt érkezett meg; ő az első brigádáját és altábornagyát kereste, ki két órával hamarébb indúlt el, és kit az úton nem talált meg. Minden nyomozások hasztalanok voltak. Most már aggódtak rajta. Minden, mit azóta megtudni lehetett, abból áll, hogy az 5 órakor elindúlt első brigáda 6 órakor eltévedt; hogy bal helyett, jobbra ment és ezen irányban 2 vagy 3 óráig ment, hogy éjel és a' hidegtől megmerülve, az ellenség' tüzeihez közelített, mellyeket franczia hadseregnek tartott 's így körülvéve, alkalmasint elfogattatott. Ezen rettenetes tévedés által 2000 gyalog katonát, 300 lovat és 3 ágyút kell elvesztenünk. Az a' hír szárnyal, hogy az altábornagy nem lett volna osztályánál és csak magának egyedül marsolt.

Miután 28-dikán reggel az egész hadsereg átköltözött, Bellunoi herczeg bal parton a' hídsánczot őrzötte. A' Reggióí herczeg és utánna az egész hadsereg a' jobb parton állott.

Elhagyattatván Borisow, a' düna- és volhyniai hadseregek összeköttetésben állották. Ők megtámadás iránt összebeszéltek. A' Reggióí herczeg 28-dikán viradtkor jelenteté a' császárnak, hogy megtámadtatott légyen; fél óra múlva aztán a' Bellunoi herczeg is hasonlóképen megtámadtatott a' bal parton. A' hadsereg fegyvert fogott. Az Elchingeni herczeg Reggióí herczeg után marsolt, és a' Trevisoi herczeg (Mortier tábornagy) az Elchingeni herczeg után. A' csata heves lett, az ellenség

jobb szárnyunkat akarta megkerülni. Doumerre tábornok, az 5-dik vasas seregosztály' vezére, melly a' Dúna mellett álló 2-dik hadcsapathoz tartozott, a' 4. és 5-dik vasasezrednek azon pillanatban parancsolá meg a' megtámadást, hol a' Visztula-legio az erdőben összekapott, hogy az ellenség' középsorát keresztül törje, ki megverettetett és megszalasztatott. Ezen vitéz vasasok egyenkint 6 gyalog négyszöget törtek át, és a' gyalogságának segítségére jövő lovasságot megszalasztották. 6000 fogoly, 2 zászló és 6 ágyú esett hatalmunkba. A' Bellunoi herczeg maga részéről keményen támadtatta meg az ellenséget, meg is győzte, 5—600 fogollyá tett, és ágyúlövésnyi messzeségre tartotta őt' távol a' híd-tól. Fournier tábornok szép lovas megtámadást vitt véghez.

A' Berezina melletti ütközetben sokat szenvedett a' volhyniai sereg. A' Reggiói herczeg megsebesíttetett. Sebe nem veszélyes; oldalban kapott lövést.

Következő napon, 19-dikén, a' csatamezőn maradtunk, mi két út közt, a' minszki és vilnai közt szabadon választhattunk. A' minszki út egy erdőnek közepén és ismeretes posványokon megy keresztül. Ellenben a' vilnai út igen jó vidékeken vezet átal. A' hadseregnek, lovasság nélkül, kevés lószerrel, 50 napi marsolás átal szörnyen elfárasztva, betegjeit és sebeseit annyi csatákból maga után hurczolva, szüksége volt, hogy élelemtáraihoz közelítsen. 30-dikán Pleszenicze-ben volt a' főszállás, Karácson hava' elsőjén Schliary-ban és 3-dikán Moledetschne falunál, hol a' hadsereg első szállitásait kapta Wilnából.

Minden megsebesített tisztek és katonák, 's minden, mi az útban akadályul lenne, poggyász 's a't. Vilnának vette útját. Hogy a' hadseregnek szükséges légyen hadifegyét ismét helyreállitani, megpihenni, lovasságát felparipázni és ismét pattantyút 's egyéb anyagi szükséget szerezni, az épen eléadott rajzolat' következménye. Nyugodalom sürgető szükség. Az anyagi hiány és lovak érkezni kez-

denek. Broussier tábornoknak több mint 20,000 pótléklova van már a' különféle depóknál. A' pattyantyúság ismét helyrehozta már veszteségét. Tábornokok, tisztek és katonák sok fáradságot és éhséget szenvedtek. Sokan lovaik' elvesztése, némellyek a' lesbe állított kozákok által elvesztették poggyászukat. A' kozákok igen sok egyes embereket, mérnök - geographusokat, kik az állásokat vették föl, és megsebesített tiszteket, kik vigyázatlanul marsoltak, kik inkább veszélynek tették ki magukat, hogysem a' szállítvánnyal útaztak volna, elfogdostak.

A' tábornagyok' tudósításaik, kik az egyes seregcsapatokat vezérlik, azon tiszteket és katonákat, kik legjobban különböztették meg magukat, és mind ezen nemzetes eseményekről körülményes eléadásokat köztudomásul tenni fogják.

Minden mozgásoknál a' császár testőrserege közt állandóan marsolt, a' lovasságot Istriai herczeg Bessieres) és a' gyalogságot Danczkai herczeg (Lefebvre) vezérlette. Ő fölsége azon jó szellemmel, mellyet a' testőrség mutatott, igen meg volt elégülve, mert az mindig kész volt, oda menni, hová a' körülmények kivánták volna; de a' körülmények mindig ollyak voltak, hogy csupán jelenléte is már elég volt, és hogy nem jött ollyan esetbe, harczba bocsátkozhatni. A' Neufchateli herczeg, az udvari főtiszttartó (Duroc), a' főlovászmester (Caulincourt) és a' császári ház' minden segédtisztjei és hadi tisztviselői mindig ő fölségét kísérték.

Lovasságunknak olly nagy szüksége volt a' lovakban, hogy azon tiszteket, kiknek egy lovuk maradt, összeállítani, és belőlök 4 századot, mindegyikét 150 emberből, képezni lehetett. A' tábornokok a' mellett kapitányi, a' főtisztek pedig altiszti szolgálatot tettek. Ezen szent ezredosztály, Grouchi tábornok' vezérlete és a' nápolyi király' parancsa alatt, minden mozdulatoknál a' császárra vigyázott. Ő fölsége soha sem volt egészségesebb.

(30) Bernadotte keresztelő János Gyula, jelenleg XIV. Károly név alatt Svédország' és Nor-

végia' királya született Pau városban Francziaországban Boldogasszony hava' 26-dikán 1764, hol atyja ügyvéd volt. 1780-ban katona lett és jeles elmetehetségei által hirtelen lépett egy fokról a' másra fel. 1796 már osztályos tábornok volt. 1798 a' köztársaság' követje volt Bécsben, honnan egy lázongás miatt hirtelen elútazott, mellyet ő maga a' követségi palotában kitűzött háromszínü lobogó által gerjesztett. 1804 tábornagynak, 1806 Ponte- Corvoi herczegnek neveztetett ki. 1810 Károly Auguszt koronaörökös' halála után a' svéd országgyülés országlásban következőnek választotta őt', 's ő az I. év' Mindszent havában Helsingörbe érkezett és nem sokára a' nép' és XIII. Károly király' szeretetét megnyerni tudta. 1814 fontos részt vett a' Napoleon elleni viaskodásban és a' kieli békekötésben Boldogasszony hava' 14-dikén 1814 Norvégiát szerezte meg Svédország' számára. Böjtelő hava' 5-dikén 1818 az őt' örökbe fogadó atyját XIII Károlyt követte az országlásban. Nője Eugenia Bernhardina Cláry kereskedőnek leánya Marseille városból, ki Kisasszony hava' 21-dikén 1829 svéd királynőnek koronáztatott meg.

(31) Murat Joachim, szül. Cohors-ban Francziaországban 1771; atyja korcsmáros volt. Lázadás alatt katona lett, 1796 Napoleon' segédtisztje volt 's annak Karolina testvérét nőül vette, 1804 országmarsall, főadmiral és franczia császári herczeg, 1806 Cleve és Berg nagy herczege, 1808 nápolyi király lett, és Mindszent hava' 13-kán 1815, egy nápolyi hadi törvényszék által halálra itéltetvén, agyonlövetett.

(32) Sz. Ilona. Ezen sziget, Napoleon' számüzési helye és sírja, a' déli szélesség 15° 5′ alatt fekszik, egyedül a' nyugati világtenger' közepében, 2700 lábnyira a' tenger' színe fölött. Kerülete 12, legnanagyobb hossza 5 és legnagyobb szélessége 4 órányi. Ezen szigetet a' portugáliak Pünkösd hava' 22-kén sz. Ilona' uapján födözték fel, és ezen szentnő után nevezték el. Mivel rajta csak tekenősbékákat és ten-

geri madarakat találtak, négylábu állatokat és baromfit vittek oda a' portugáliak, ültetvényeket csináltak és különbféle magvakat vetettek el, de nem telepedtek meg; hanem csak egy kis templomot építettek az úgy nevezett kápolna völgyben. Több ízben települtek meg europaiak ezen szigetben, de mindig ismét kiüzettettek. Végre a' hollandiak települtek meg, 1650 az angoly-keletindiai-társaság becserélte a' hollandiaktól ezen szigetet a' jó remény' fokáért. A' hollandiak 1673 ismét elfoglalták megrohanás által, de ugyanezen évben az angolyok visszavették azt és azóta birtokukban van. Az egész sziget bazalt sziklából áll, mellyek mindenféle irányban csavarva csodálatosan repedékezve és apró völgyek által keresztülvágva vannak. Távolból mint egy fekete ezernyi águ szét repedezett sziklatömeg úgy látszik, de közelben a' forró égövi plántaélet egész pompájában mutatkozik; az égal szép, az ég mindig tiszta, mellyen csak az Julius' és Augustus' hüvös évszakában jőnek fel néha fellegek, nincs itt egyéb szél, csak a' frissítő és folyvást tartó keleti szél, orkánoknak és földrengéseknek híre sincs, sem a' forró földöv' más valami természetrázkódtatása nem alkalmatlankodik ezen telepedésnek.. Az édes víz igen jó és egészséges. A' keletindiai kereskedők nagy számu árukat hordanak sz. Ilonába és a' boltok keletindiai és europai portékákkal bőven ellátva vannak. Most a' szigeten 500 embernél több lakik. Az egyetlen város, Jamestown, egy fölséges öböl' szinfenekében egy keskeny 's lassankint dombosodó völgyben fekszik, melly mintegy negyedórányi hosszú 's mindkét oldalról magas hegyekkel körülszegve van. Az egész városka négy kikövezett utczából áll. A' házaknak lapos födeleik és karzataik vannak. Sz. Ilonából Angolyországba 8—10 hét alatt szokás átköltözni, holott megfordítva egészen más és hosszabb tengerúton kell hajókázni. Ellenséges kiszállások ellen sz. Ilona sziget nem csak a' magas sziklák és hullámtorlás által van védelmezve, hanem a' legjelesebb pontokon ágyútelepek és véderősségek is találtatnak.

Mutatótábla.

ELSŐ SZAKASZ.

A' franczia lázadás. (Időszak 1789—1795.)

Lap.

Első czikkely: A' franczia lázadás' okai és eredete . . . 9
Második czikkely: A' nemzeti gyülés. — Kibujdosás. — A' király' és családja futása és elfogatása 14
Harmadik czikkely: Kezdete a' lázadási háborúnak. A' királyság' eltörlése. Remidő 19
Negyedik czikkely: A' republikánusoknak győzedelmeik. — Király gyilkosság. — Megbukása a' rémkormánynak . 22

MÁSODIK SZAKASZ.

Napoleon Bonaparte. (Időszak 1795—1800.)

Első czikkely: Napoleon' föllépése. — Háború Olasz- és Németországban. — Béke Campo - Formióban 26
Második czikkely: Erőszakos rendszabályok Francziaországban. — Hadszállítás Egyiptomba. — Napoleon első consul 29
Harmadik czikkely: Orosz - austriai táborozás Olasz- és Németországban. — Napoleon ismét megjelenik a' hadseregnél 32
Negyedik czikkely: Ütközet Marengo mellett. — Olaszország' köztársaságosítása. — Ütközet Hohenlindennél. — Fegyverszünet 34

HARMADIK SZAKASZ.

I. Napoleon francziák' császárja és olaszországi király. (Időszak 1801—1805.)

Első czikkely: Lünevillei béke. Pápaválasztás Velenczében 39
Második czikkely: Napoleon első consul holtiglan. — Béke Amienshen. — Összeesküvés Napoleon ellen 39
Harmadik czikkely: Francziaország császárság. — Az olaszországi királyság 42

Lap.

Negyedik czikkely: Háború Francziaország és Austria közt. A' francziák' első nagy beütése Austriába 43
Ötödik czikkely: Bécs először a' Francziák' kezében . . 46
Hatodik czikkely: Ütközet Austerlitz mellett. Béke Posonyban 50

NEGYEDIK SZAKASZ.

Francziaország és a' rajnaszövetség.

(Időszak 1806—1810.)

Első czikkely: Francziák' elmenetele. — A' rajnaszövetség' alapítása 54
Második czikkely: Porosz - franczia háború. — Ütközet Jena, Eylau, Friedland mellett. — Berlinnek franczia birtokba vétele. — Tilsiti béke 57
Harmadik czikkely: Bitorlás és háború a' pirenaei félszigeten. — Összegyülés Erfurtban 61
Negyedik czikkely: Háború Austria és Francziaország közt, ütközet Regensburg mellett, austriaiak' hátrálása . . . 64
Ötödik czikkely: Második franczia nagy berohanás Austriába és Bécs' elfoglalása 67
Hatodik czikkely: A' pápai birodalom' megszüntetése, ütközet Aspern és Wagram mellett 70
Hetedik czikkely: Fegyverszünet. Történetek Bécsben a' francziák' ott léte alatt 73
Nyolczadik czikkely: Béke Bécsben Francziák' eltávozása 76

ÖTÖDIK SZAKASZ.

A' nagy francziabirodalom. (Le grand empire français.) — (Időszak 1810—1812.)

Első czikkely: Napoleon' intézkedései Francziaországban, annak házassága Mária Luiza császári herczegnővel . . 78
Második czikkely: Svédországi trónváltozás. — A' római király' születése 80
Harmadik czikkely: Folytatása a' viaskodásnak Spanyolországban 82

HATODIK SZAKASZ.

Francziák Oroszországban. (Időszak 1812.)

Első czikely: Orosz - franczia háború. A' nagy hadsereg 85
Második czikkely: Előmenetelek Oroszországban közel Moszkva mellett 88

Lap.

Harmadik czikkely: Moszkva' bevétele, mellynek lángjában Napoleon' szerencsecsillaga fényét veszti. — Elköltözés Moszkvából 93
Negyedik czikkely: Visszavonulása a' franczia hadseregnek. — Az oroszok támadólag munkálnak 95
Ötödik czikkely: Szomorú helyzete a' franczia hadseregnek. Ütközet Szmolenszk mellett 98
Hatodik czikkely: Átmenetel a' Berezina folyamon. — Eloszlatása a' franczia hadseregnek. — Föltételek alatti megadása a' porosz segédseregnek. — Vége az orosz táborozásnak 101

HETEDIK SZAKASZ.

A' Szövetségesek. (Időszak 1813.)

Első czikkely: Hadmező Szászországban. — Orosz-porosz szövetkezet. — Ütközetek Lützen és Bautzen mellett . 107
Második czikkely: Austriának az orosz-porosz szövetkezethezi állása, a' szövetségek támadólag munkálnak. — Katzbach melletti ütközet 112
Harmadik czikkely: Drezda ostroma. — A' szövetségesek' hátrálása Cseh országba. — Ütközet Gross-Beeren mellett 114
Negyedik czikkely: Ütközet Kulm mellett, a' szövetséges nagy hadsereg újra megtámadólag harczol 118
Ötödik czikkely: Ütközet Dennewitz mellett, a' szövetségesek' előmeneteleik éjszaki Németországban 121
Hatodik czikkely: Bajorország a' nagy szövetkezethez áll, előkészületek az elválasztó csapáshoz Lipcse' sikjain 123
Hetedik czikkely: Népek' ütközete Lipcse mellett. A' franczia hadsereg' hátrálása 125

NYOLCZADIK SZAKASZ.

Végfordulata a' nagy franczia birodalomnak. (Időszak 1813—1814.)

Első czikkely: Ütközet Hanau mellett. — A' rajnaszövetség' eloszlatása 131
Második czikkely: Rajnán átmenetele a' szövetségeseknek. Ütközet Vittóriánál. — Franczia k' hátrálása Spanyolországból 135
Harmadik czikkely: A' szövetségeseknek előmeneteleik Franczia országban. Haszontalan próbatétel a' közönséges fölkelesre 138

Lap.

Negyedik czikkely: Brienne és La-Rothiere melletti ütközet, Napoleonnak isméti elényomúlása, Congressus Chatillon-ban 139
Ötödik czikkely: Szövetségesek' marsa Páris felé. Ütközet Fere-Champonaise mellett 143
Hatodik czikkely: Ütközet Páris mellett. — Marmont' megadása és a' főváros' átadása. — Napoleon' lemondása. — Bourbonok' helyreállítása 145

KILENCZEDIK SZAKASZ.

Végfordulata Napoleon császárnak.

(Időszak 1815.)

Első czikkely: Napoleon császár Elba szigeten. — Congressus Bécsben. — Napoleonnak isméti megjelenése Francziaországban 150
Második czikkely: Napoleonnak gyors előmenetelei Francziaországban. — Megérkezése Párisban. — A' májusi gyülés 153
Harmadik czikkely: Olaszországi történetek. Murat árulása és megbukása 155
Negyedik czikkely: Csatatér Belgiomban. — Ütközet Ligny mellett 157
Ötödik czikkely: Elválasztó ütközet Waterloo mellett. — Csatavesztése és megszalasztása a' franczáknak . . . 160
Hatodik czikkely: Csata Issy mellett. Párisnak visszavétele. — Napoleonnak második leköszönése, szerződés melleti megadás és sz. Ilona szigetbe való elmenés. — Második párisi béke 162

BEREKESZTÉS.

Napoleon sz. Ilona szigeten és az ő halála 166

TOLDALÉK.

A' Reichstadti herczeg 170

Magyarázó észrevételek 176

EGYETEMI KÖNYVTÁR SZEGED